

*0: EK
*1: 2013-2014
*2: 10
*3: Word
*4: 10de vergadering
*5: Dinsdag 26 november 2013
*6: 10.15 uur
**

Voorzitter: Broekers-Knol

Tegenwoordig zijn 72 leden, te weten:

Backer, Barth, Beckers, Van Beek, Beuing, Van Bijsterveld, De Boer, Brinkman, Bröcker, Broekers-Knol, Bruijn, Van Dijk, Duivesteijn, Dupuis, Duthler, Engels, Essers, Ester, Faber-van de Klashorst, Flierman, Franken, Frijters-Klijnen, Ganzevoort, Gerkens, Thom de Graaf, Fred de Graaf, Marcel de Graaff, De Grave, Hermans, Hoekstra, Holdijk, Ter Horst, Huijbregts-Schiedon, Van Kappen, Kneppers-Heijner, Knip, Koffeman, Kok, Koning, Koole, Kox, Kuiper, De Lange, Van der Linden, Linthorst, Martens, Nagel, Popken, Postema, Quik-Schuijt, Reuten, Reynaers, Ruers, Schaap, Scholten, Schouwenaar, Schrijver, Sent, Slagter-Roukema, Sörensen, Van Strien, Strik, Swagerman, Sylvester, Terpstra, Thissen, Vliegenthart, Vlietstra, Vos, De Vries, De Vries-Leggedoor en Witteveen,

en de heer Dijsselbloem, minister van Financiën, de heer Opstelten, minister van Veiligheid en Justitie en de heer Teeven, staatssecretaris van Veiligheid en Justitie,

en de heer Schouw en de heer De Wit.
**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van Boxtel en Elzinga, wegens verblijf buitenslands;

Lokin-Sassen, wegens bezigheden elders.
**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

*B
!Verbod op godslastering!

Aan de orde is de behandeling van:
- **het Voorstel van wet van de leden Schouw en De Wit tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met het laten vervallen van het verbod op godslastering (32203).**

De **voorzitter**: Ik heet de initiatiefnemers, de heren Schouw en De Wit, de minister van Veiligheid en Justitie en de adviseurs van de initiatiefnemers, de heren Van der Ham, Van Nispen en Kamminga, van harte welkom in de Eerste Kamer.
**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Franken** (CDA): Voorzitter. Als de eerste die over dit onderwerp het woord mag voeren, wil ik graag beginnen met de indieners te complimenteren met het werk dat zij hebben verzet bij het opstellen van dit initiatiefwetsvoorstel. Dit betreft niet alleen hun ijver, maar ook de inhoudelijk waardevolle bijdrage aan het debat. Hierbij laat ik weliswaar de waardering voor het wetsvoorstel buiten beschouwing. Bovendien stel ik het op prijs weer eens met onze oud-collega Schouw te kunnen discussiëren, die kennelijk nog eens de sfeer "aan de overkant" wil proeven. Ik kan hem gerust stellen. De sfeer "aan deze kant" is prima.

Bij de plenaire behandeling in de Tweede Kamer gaven de indieners een handige samenvatting van de argumenten van hun wetsvoorstel tot afschaffing van artikel 147 Strafrecht. Alvorens die argumenten nog eens de revue te laten passeren, wil ik eerst het kader schetsen waarbinnen ik dit voorstel zal bezien.

Artikel 147 beoogt -- met enige samenhangende artikelen -- godsdienstige gevoelens en opvattingen te beschermen tegen smalende godslastering en het zich op krenkende wijze uitlaten over dergelijke gevoelens. Deze artikelen zijn in 1931 in het leven geroepen vanwege felle antireligieuze uitingen en de angst voor openbare ordeverstoringen, die in verband daarmee werden gevreesd. De toelichting van de toenmalige minister van Justitie Donner plaatst het voorstel echter tevens in de context van de vrijheid van godsdienst -- gelet op de materie -- en de vrijheid van meningsuiting, omdat het om een uitingsdelict gaat. Beide grondrechten hangen ten nauwste met elkaar samen in die zin dat het volle genot van het ene recht een beperking van het volle genot van het andere recht met zich kan meebrengen.

Ik wil hier uitdrukkelijk vaststellen dat we spreken over twee grondrechten die zowel in de Grondwet als op Europees en internationaal niveau bescherming genieten. Vrijheid van meningsuiting is de basis van een democratische samenleving en

beperkende clausules op dit vrijheidsrecht dienen strikt te worden geïnterpreteerd teneinde uitzonderingen zo klein mogelijk te houden.

Vervolgens zien we dat de vrijheid van godsdienst een gelijkwaardige plaats heeft naast de vrijheid van meningsuiting in de Grondwet en mensenrechtenverdragen. Dit heeft als consequentie dat de Staat ten aanzien van deze beide grondrechten de plicht heeft het genot van deze vrijheden tot op zekere hoogte te waarborgen. Daarmee rust dus ook op de Staat een verantwoordelijkheid aan aanhangers van een godsdienst de ongestoorde en vreedzame uitoefening van hun godsdienst te verzekeren. In extreme gevallen kan het effect van bepaalde uitingen door anderen zover gaan dat zij voor gelovigen de uitoefening en uiting van hun geloof verhinderen. In die gevallen kan een beperking van de vrijheid van meningsuiting zijn vereist ter bescherming van de vrijheid van godsdienst. Het EHRM kent in dit verband veel belang toe aan de afwezigheid van een uniform concept, dat een "margin of appreciation" voor de verdragsstaten impliceert.

Dit grondwettelijk kader betekent dat een debat over godsdienst en godsdienstige gevoelens in den brede mogelijk moet zijn en dat het maatschappelijk debat in Nederland doorgaans voldoende ruimte zal geven om te reageren op kritische opmerkingen ten aanzien van godsdienstige gevoelens. In dit verband merk ik op, dat de leden van mijn fractie aanvaarden dat in een vrije samenleving een zeker incassingsvermogen noodzakelijk is om een debat vrij te kunnen voeren. Serieuze kritiek moet altijd mogelijk zijn.

Er zijn vier redenen, motieven of drijfveren -- zoals de heer Schouw opmerkte in de plenaire behandeling aan de overkant -- voor afschaffing van het verbod op godslastering. Het eerste punt is dat het wetsartikel een slapende bepaling is. Het tweede is dat er sprake is van een ongelijke behandeling. Het derde punt is dat de artikelen 137c en d Strafrecht voldoende bescherming geven, zodat artikel 147 overbodig is. Dan het vierde punt dat de heer Schouw samenvattend naar voren bracht -- en ik zeg hier niets ten nadele van de heer De Wit, maar ik geef de samenvatting van de heer Schouw namens beide sprekers aan de overkant weer -- betreft de scheiding tussen kerk en staat.

Het eerste punt: moet het artikel omdat het "dood" of "slapend" is, worden geschrapt? Met deze constatering is nog niet gezegd, dat het artikel geen betekenis -- meer -- heeft. De indieners stellen, dat de betreffende artikelen ten gevolge van het feit dat er sinds 1968 geen vervolging meer heeft plaatsgevonden, slechts symbolische waarde hebben. Die aanduiding heeft doorgaans een negatieve connotatie: symbolisch is op te vatten als "zonder enig effect". Deze interpretatie is aanvechtbaar omdat hier een veronderstelling wordt gehanteerd die niet is onderbouwd. Het kan immers evengoed zo zijn dat de burgers door de wetsbepaling zodanig worden afgeschrikt, dat zij zich niet schuldig maken aan de overtreding daarvan. Dan is er sprake van een preventieve

werking. Ook dit is een veronderstelling, maar deze geeft -- evenzeer onbewezen als het tegendeel -- een volstrekt andere lading aan het begrip. Om deze reden kan het in de argumentatie van de indieners eigenlijk geen rol spelen. Trouwens, de minister heeft in zijn brief van 13 september gesteld: ach, strafbepalingen die nooit worden toegepast, kunnen in beginsel ook geen kwaad.

Als ik het goed zie, is ook de angst van de indieners dat het artikel zal herleven of wakker worden zonder grond, omdat een vervolging ter zake van het aan de orde zijnde artikel in Nederland alleen zal worden ingesteld wanneer daartoe een maatschappelijke noodzaak aanwezig is. Wij kennen immers het opportuniteitsbeginsel. Is van die noodzaak niet gebleken dan zal er geen vervolging -- en dus ook geen herleving of ontwaken -- plaatsvinden. Afschaffing van het artikel zonder meer zal evenwel de terughoudendheid van potentiële daders teniet doen, aangezien die preventieve functie onmogelijk wordt gemaakt.

Het verbaast mij enigszins dat de indieners in de memorie van antwoord aangeven dat zij zelfs een eventuele aangifte of discussie over het onderwerp onwenselijk vinden. Dat laatste moet toch in een maatschappelijk debat altijd mogelijk zijn? Ik verwijs naar de voorlaatste alinea van paragraaf 5.1 van de memorie van antwoord.

Het tweede argument betreft een veronderstelde strijd met het beginsel van gelijke behandeling. Als wij de uitwerking van dit argument goed lezen dan zijn daarin twee aspecten te onderscheiden. In de eerste plaats zouden niet-monotheïstische godsdiensten geheel buiten de definitie van artikel 147 vallen en daarnaast zou ook sprake zijn van een onevenwichtigheid ten aanzien van levensbeschouwingen en overtuigingen van niet-godsdienstige aard.

Het moge zo zijn dat blijkens de wetsgeschiedenis artikel 147 oorspronkelijk betrekking lijkt te hebben op monotheïstische godsdiensten. Maar ook de Raad van State geeft aan dat daarmee nog niet overtuigend is gemotiveerd dat op grond daarvan deze bepaling moet worden afgeschaft. De rechter is immers niet gedwongen de termen "godslasteringen" en "godsdienstige gevoelens" zó uit te leggen, dat deze alleen op monotheïstische godsdiensten betrekking hebben. Bovendien kan de wetgever dit -- zo nodig -- zonder meer repareren.

Voor wat betreft het tweede aspect -- de stelling dat degenen, die godsdienstige gevoelens koesteren, meer zouden zijn beschermd dan degenen, die een niet-godsdienstige overtuiging hebben -- vragen wij ons af of de indieners er niet aan voorbijgaan dat levensbeschouwingen en overtuigingen van niet-godsdienstige aard beide op gelijke wijze door artikel 6 Grondwet en artikel 9 EVRM worden beschermd.

Het derde door de indieners genoemde argument is dat artikel 137c en 137d voldoende zijn, zodat artikel 147 overbodig is. Nu zijn, blijkens de memorie van antwoord, de indieners en ik het erover eens dat het zich in het openbaar opzettelijk beledigend uitlaten over een groep mensen (artikel

137c) en het in het openbaar aanzetten tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen (artikel 137d) niet hetzelfde is als het zich in het openbaar door smalende godslastering op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaten (artikel 147). Bovendien is de strekking van de artikelen 137c en 137d het aangeven van een grens aan de vrijheid van meningsuiting, terwijl artikel 147 erop is gericht om eigenrichting te voorkomen naar aanleiding van reacties op bespottung van mensen die daardoor in hun identiteit worden aangetast. Daarmee staat mijns inziens wel vast dat het om verschillende bepalingen gaat, waarvan de een niet de ander overbodig maakt. Trouwens, ik heb nog een praktische vraag in dit verband. Ik denk dat artikel 147 kan worden ingeroepen wanneer zich een geval van scherpe hate speech voordoet dat tot eigenrichting leidt en een schending van de openbare orde tot gevolg heeft.

De heer De Wit heeft bij de behandeling aan de overzijde ook aangegeven dat een overtreding van artikel 147 uiterst moeilijk te bewijzen is. Dat ben ik helemaal met hem eens. Er moet sprake zijn van het zich willens en wetens smalend godslasterlijk uitlaten over God met de bedoeling om godsdienstige gevoelens van mensen te krenken. Het gaat om de zwaarst denkbare gradatie van opzet. Ik had er nooit zo bij stilgestaan, maar het was eigenlijk een prachtig voorbeeld om die hele riedel van opzet en schuld aan studenten uit te leggen en daarbij artikel 147 als het uiterste te noteren. Maar, zo belangrijk is het artikel kennelijk niet dat het ook in het onderwijs is opgevallen. Het is in ieder geval de zwaarste vorm van opzet die je maar kunt bedenken. En dat lijkt mij goed, maar onze vraag is nu of de moeilijke bewijsbaarheid een doorslaggevende reden is om het artikel te schrappen.

Het vierde punt van de indieners -- de scheiding van kerk en staat -- speelt in casu eigenlijk helemaal geen rol, aangezien het gaat om de bescherming van de openbare orde en dat is een taak van de -- wereldse -- overheid. Of de motieven voor die schending van de openbare orde gebaseerd zijn op een krenking van godsdienstige gevoelens maakt het nog geen kerkelijke aangelegenheid.

Bovendien -- dat is een tweede punt in dit blokje, zoals de heer Schouw het steeds noemde bij de behandeling in de Tweede Kamer -- heb ik al eerder in mijn betoog gesteld, dat godsdienstige gevoelens en niet-godsdienstige overtuigingen op gelijke wijze onder het begrip levensovertuiging door de overheid moeten worden beschermd. Daarnaast -- nog een derde punt -- is een argument dat in de artikelen 137c en 137d bepaalde beperkingen van de vrijheid van meningsuiting worden aangegeven. Daarin wordt godsdienst genoemd naast andere categorale kenmerken zoals ras, seksuele gerichtheid en een lichamelijke of geestelijke handicap. Dit zijn allemaal groepen die niet het slachtoffer mogen worden van belediging of het aanzetten tot haat of discriminatie. Voor al deze categorieën moet de overheid op gelijke wijze bescherming geven. Voor

"godsdienst" geldt dit niet minder dan voor "seks" of "ras".

Afsluitend wil ik nog eens duidelijk aangeven, dat mijn fractie op geen enkele wijze wil dat de beperkingen van de vrijheid van meningsuiting ten aanzien van godsdienst of levensovertuiging worden opgerekt of vergroot. Een debat dat op een fatsoenlijke wijze wordt gevoerd, past in een democratische samenleving, ook wanneer daarin kritische opmerkingen over godsdienst worden gemaakt.

Ik maakte nu kritische opmerkingen over de argumenten van de indieners in een fatsoenlijk debat. Ik hoor graag hun antwoorden en commentaar.

Samengevat leg ik bij hen neer, dat er enerzijds geen harde grondwettelijke argumenten zijn voor de afschaffing van artikel 147, aldus ook de Raad van State. Anderzijds heb ik vragen gesteld over de beleidsmatige afwegingen, die de indieners maakten om tot hun voorstel te komen. Ik hoor hun antwoorden met belangstelling aan.

*N

De heer **Reynaers** (PVV): Voorzitter. Wanneer ik als kind iets stouts had gedaan en mij vervolgens in mijn jeugdige onhandigheid op de een of andere wijze bezeerde, dan zei mijn moeder steevast: God straft onmiddellijk! Ik vond dat altijd wel een intrigerend beeld van een wrekende God. Je doet iets wat niet mag en als door een bliksemschicht uit de hemel val je van je stoel, stoot je je elleboog of haal je je vingers open aan een blad papier. Supersnelrecht avant la lettre. Tegenwoordig schijnt God zelfs preventief te straffen. Ik heb mij namens mijn fractie nog niet uitgesproken voor het initiatiefwetsvoorstel strekkende tot schrapping van het verbod op godslastering, en toch sta ik hier vandaag met krukken. Dat belooft. Maar voor alle zekerheid zal ik het vandaag wat korter houden dan was aangekondigd.

In mijn inbreng zal ik mij met name focussen op twee aspecten van dit wetsvoorstel. In de eerste plaats zal ik enkele opmerkingen plaatsen omtrent nut en noodzaak van dit wetsvoorstel. En in het tweede deel van mijn betoog zal ik enkele raakvlakken met de vrijheid van meningsuiting belichten. Daarmee denk ik behoorlijk tot de kern van de zaak te kunnen komen, in ieder geval wat voor mijn fractie de kern van de zaak is.

Hoewel het in deze Kamer niet ongebruikelijk is om bij de plenaire behandeling van een wetsvoorstel de nodige aandacht te besteden aan de historische context van het onderwerp van debat, zal ik dat in dit geval zo veel mogelijk achterwege laten. De initiatiefnemers hebben de historie van het delict godslastering en de voorgeschiedenis van onderhavig wetsvoorstel bij memorie van toelichting in vogelvlucht al beschreven. Ook namens mijn fractie mijn dank voor het uitgebreide werk dat deze heren verzet hebben bij het tot stand komen van dit

wetsvoorstel en de beantwoording van de vele vragen die daarover nog leven.

Het oprakelen van historische feitjes en wetenswaardigheden, hoe leuk en leerzaam ook, zou dan slechts neerkomen op een herhaling van wat iedereen al heeft kunnen lezen. Maar helemaal ontkomen aan de voorgeschiedenis kan ik niet. In het bijzonder waar het nut en noodzaak van dit wetsvoorstel betreft zijn twee historische feiten toch van belang. Zo viel mij bij lezing van de stukken onder meer op dat ons strafrecht lange tijd geen verbod op godslastering kende. De Code penal uit 1811 bevatte geen verbod op godslastering en ook het Nederlands Wetboek van Strafrecht van 1881 kende een dergelijk verbod niet. Pas in 1931 werd een verbod op smalende godslastering opgenomen in de strafwet. Kennelijk heeft ons land het dus gedurende maar liefst 120 jaar zonder verbod op godslastering kunnen stellen. Het is dan ook opmerkelijk dat een ook in 1931 verre van nieuw fenomeen opeens strafwaardig werd geacht. Helemaal als wij ons met de kennis van nu realiseren dat er nadien slechts zelden een vervolging wegens godslastering heeft plaatsgevonden.

De fractie van de Partij voor de Vrijheid meent dat hierdoor de vraag naar nut en noodzaak van dit initiatiefvoorstel in een ander licht komt te staan. Er is langer niet dan wel een verbod op godslastering geweest en reeds in 1931 was er ook al een heftige discussie over nut en noodzaak van zo'n verbod. Gedurende het bestaan van het verbod kwam het slechts hoogst zelden tot strafrechtelijke vervolging. De fractie van de Partij voor de Vrijheid meent dan ook dat de vraag niet primair zou moeten zijn of er behoefte bestaat aan het schrappen van het verbod op godslastering maar of er op dit moment überhaupt behoefte bestaat aan het verbod op godslastering. Eigenlijk zouden wij ons dus dezelfde vragen kunnen stellen als in 1931. Anders gezegd: als wij op dit moment geen verbod op godslastering hadden, zou er dan aanleiding zijn om een dergelijk verbod te introduceren? En zou dat dezelfde aanleiding zijn als in 1931? Mijn fractie heeft geen redenen gevonden die op dit moment zouden nopen tot een introductie van een verbod op godslastering. Zonder de betreffende bepalingen verandert er wat ons betreft in feite niets.

Dat brengt mij bij het tweede historisch aspect. Het verbod op godslastering werd ooit onder meer ingevoerd met het oog op de bescherming van de openbare orde. Men was bang dat christelijke jongeren communisten te lijf zouden gaan omdat die laatsten zich grof uitlieten over de christelijke god. Het is, als wij er vandaag op terugkijken, bijna even wonderlijk als het ontbreken van een verbod op godslastering gedurende meer dan een eeuw. Van alle redenen om een communist te lijf te gaan, was blijkbaar het risico op christelijke eigenrichting aanleiding voor nieuwe wetgeving. Het waren andere tijden. Maar nu terug naar onze tijd.

De openbare orde is, zo mogen wij wel aannemen, tegenwoordig niet in het geding als het om godslastering gaat. Van een beetje godslastering of wat daarvoor zou kunnen

doorgaan, kijkt niemand tegenwoordig meer op. De ontkerkelijking die zich gedurende enkele decennia heeft doorgezet, heeft tot gevolg dat geloof voor heel veel mensen een particuliere aangelegenheid is geworden of zelfs helemaal geen rol van betekenis meer speelt. Het risico dat christelijke jongeren godslasteraars te lijf gaan, is zo goed als nihil.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik heb behoefte om het historische beeld dat de heer Reynaers schetst met hem door te nemen. Het feit dat wij vanaf 1931 wetgeving hebben, zou ook heel goed kunnen betekenen dat de norm die in die wet is aangebracht daarvoor een vanzelfsprekendheid was in de cultuur. Kan de heer Reynaers daarop ingaan?

De heer **Reynaers** (PVV): Het was meer een opmerking. Kan de heer Kuiper zijn vraag nader duiden?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Het valt de heer Reynaers op dat er voor 1931 geen behoefte was aan die wet. Ik vraag hem daarop te reageren. Die norm van fatsoen was zozeer onderdeel van de cultuur dat er ook geen behoefte aan wetgeving was. Dat is ook uitdrukkelijk uitgesproken in de loop van de negentiende eeuw.

De heer **Reynaers** (PVV): Ik ben het daar niet helemaal mee eens. Er was namelijk heel bewust voor gekozen om een verbod op godslastering niet in de Code penal op te nemen. Dat is een uitvloeisel van de Franse revolutie, lijkt me. Ik zeg niet dat het mijn opvatting over scheiding van kerk en staat is, maar de Fransen hebben dat tot in het extreme doorgevoerd. Dus in die zin is het een logische keuze geweest om het zo niet op te nemen.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dit weerlegt helemaal niet mijn punt; het illustreert juist mijn punt dat het niet in de wetgeving stond, omdat het blijkbaar op andere manieren behoorde tot de fatsoensnormen in de cultuur.

De heer **Reynaers** (PVV): Dat waag ik te betwijfelen.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): U zegt dat er ook nu geen aanleiding is om dit artikel te hanteren. Het veel aangehaalde WODC-rapport schrijft dat als de huidige maatschappelijke spanning en de haatepidemie op internet blijft aanhouden, de behoefte aan strafrechtelijke signalen urgenter zal worden. Dan doelt men op de artikelen 147 en 137. Wilt u daarop reageren? Dit weersprekt namelijk uw laatste suggestie dat er niets aan de hand zou zijn in onze samenleving. Ik geloof dat u daar helemaal verkeerd mee zit.

De heer **Reynaers** (PVV): Ik heb ook kennisgenomen van dat rapport. Ik laat de bevindingen in dat rapport voor rekening van degenen die het opgesteld hebben. Er is in onze samenleving wel degelijk iets aan de hand. Ik kom daar iets later in mijn betoog nog op terug. De vraag is of het strafrecht dan het eerste of het laatste middel zou moeten zijn om daar invloed op te hebben.

Het verbod op godslastering dient dan ook niet langer het belang van handhaving van de openbare orde. Ik zei al dat mijn fractie geen redenen ziet die de introductie van een dergelijk verbod op godslastering zouden rechtvaardigen. Daar komt nog bij dat de redenen die ooit aan de basis van dat verbod lagen nu niet langer van toepassing zijn, althans, niet volgens mijn fractie.

Een bijkomende reden voor het vervallen van het verbod op godslastering is het sluimerende bestaan dat die bepalingen al enkele decennia leiden. Voor de fractie van de Partij voor de Vrijheid is dat op zichzelf geen doorslaggevende reden om tot het schrappen van het verbod op godslastering over te gaan, maar het helpt wel. Het ontbreken van vervolgingen en veroordelingen zou er immers op kunnen duiden dat wij te maken hebben met een dode letter. Als een strafbepaling gedurende bijna een halve eeuw nauwelijks nog toepassing vindt, terwijl het er alle schijn van heeft dat de samenleving haar opvattingen over de strafwaardigheid van godslastering heeft gewijzigd. Dan wordt het zo zoetjesaan tijd om de wet op dit punt te herzien. De wet is immers geen museum.

Mijn fractie is dan ook zeker niet voor een aanscherping, herwaardering of revitalisering van het verbod op godslastering. Er is wel betoogd dat de moordaanslag op Theo van Gogh een vorm van eigenrichting betrof tegen de godslasterlijke uitlatingen van deze schrijver, cineast en televisiemaker. Hierin zou, zo was de redenering in 2004, een aanleiding gevonden kunnen worden voor het opnieuw leven inblazen van het verbod op godslastering.

Vooropgesteld dient te worden dat mijn fractie van mening is dat Theo van Gogh slechts gebruikmaakte van zijn recht op vrijheid van meningsuiting; een recht dat eenieder in dit land toekomt. Daar komt bij dat Theo van Gogh op een buitengewoon zinnige manier bijdroeg aan het publieke debat en bovendien niet schuwde om met open vizier het debat met zijn opponenten aan te gaan. Oud-minister Donner zat er dan ook volledig naast toen hij het verbod op godslastering in 2004, uitgerekend naar aanleiding van dit tragische hoofdstuk uit de vaderlandse geschiedenis, wilde revitaliseren.

Dat kwam er immers op neer dat kritische geesten zoals Theo van Gogh de mond gesnoerd zou moeten worden om terroristische barbaren zoals Mohammed B. maar geen aanleiding te geven tot een rituele slachting als die aan de Linnaeusstraat in Amsterdam op 2 november 2004, nu ongeveer negen jaar geleden. Een pijnlijke knieval voor de terreur van een woestijnideologie. Bovendien was het hopeloos naïef, alsof Mohammed B. bij een aangescherpt verbod op

godslastering zijn messen thuis in de la had laten liggen en die dinsdagochtend aangifte zou hebben gedaan op het plaatselijke politiekantoor. Als deze Kamer een ding van de PVV zou moeten aannemen, dan is het wel dat terroristen altijd wel een aanleiding zullen vinden om slachtoffers te maken. Een wetsbepaling meer of minder maakt daarbij geen verschil.

Dit brengt mij bij het tweede deel van mijn betoog: het belang van de vrijheid van meningsuiting in relatie tot het verbod op godslastering. Het moge duidelijk zijn dat de PVV onvoorwaardelijk kiest voor het vrije woord. De fractie van de Partij voor de Vrijheid staat pal voor de vrijheid van meningsuiting. Wat ons betreft zou die vrijwel onbegrensd moeten zijn. De vrijheid van meningsuiting is het hart van een open en vrije samenleving en de beste waarborg voor vooruitgang die wij hebben. Je mag zeggen wat je denkt. Het hoeft niet, maar het mag wel en je mag het zeggen zoals jij denkt dat het gezegd moet worden. De regie over de vorm en de inhoud van de mening ligt bij de persoon die die mening uit. En dat moet vooral zo blijven. Controle vooraf is daarbij uit den boze. Met maatregelen achteraf dient wat ons betreft zo terughoudend mogelijk te worden omgegaan.

Wie in Nederland woont, zou vrij moeten kunnen spreken, zonder de angst achteraf met strafvervolgung te maken te krijgen. Mijn fractie past voor schrijvers die niet durven te schrijven wat zij willen schrijven. Mijn fractie wil geen cabaretiers die zichzelf censureren. Mijn fractie wil geen land van bange cartoonisten. Uiteraard is de PVV-fractie zich ervan bewust dat de vrijwel onbegrensde vrijheid van meningsuiting die wij voorstaan ook veel herrie, onzin en overbodige nonsens oplevert. Maar dat is de prijs van de vrijheid van meningsuiting en die betalen we graag voor wie wil zeggen wat hij denkt en voor wie wil zeggen wat vele anderen denken en voor wie wil zeggen waar nog niemand aan had gedacht, ook als het niet voor iedereen fijn is om te horen. Een verbod op godslastering past niet bij een zo groot mogelijke vrijheid van meningsuiting. Het levert een onnodige beperking op. Wat de godslasteraar zegt mag dan grof, kwetsend, beledigend of krenkend zijn, het mag een ander in het diepst van zijn wezen raken, het is nooit uitgesloten dat het zomaar eens nuttig kan uitpakken, is het niet nu, dan is het wel in de toekomst. De opmerking kan een ander wakker schudden, aan het denken zetten, inzicht verschaffen, van het tegendeel overtuigen, maar ook juist sterken in de eigen opvatting. Het kan een debat op gang brengen en prikkelen tot deelname aan dat debat. In die zin is er niets om bang voor te zijn.

Tot slot dringt zich nog de vraag op of godslastering überhaupt thuishoort in de strafwet. De kern van de strafbepaling is immers dat de godslastering smalend moet zijn. Anders gezegd: met de bedoeling grof, beledigend en kwetsend te zijn. Mijn fractie ziet in de desbetreffende bepalingen dan ook eerder een verankering van een fatsoensnorm dan van een strafbaar feit. Het strafrecht leent zich wat mijn fractie betreft niet

voor handhaving op dit punt. Dat zullen de deelnemers aan het maatschappelijke debat vooral zelf moeten doen. Zij kunnen elkaar corrigeren. Het strafrecht is daarbij niet het eerste, maar het juist het allerlaatste middel waarnaar gegrepen moet worden. Mijn fractie zal het voorstel tot schrappen van het verbod op godslastering dan ook steunen.

*N

De heer **Engels** (D66): Mevrouw de voorzitter. Graag begin ik mijn bijdrage met een welgemeend compliment namens de fractie van D66 aan de beide initiatiefnemers en hun voorgangers -- de heer Van der Ham is tot mijn genoegen ook aanwezig -- voor hun grote en belangwekkende inspanningen. Mijn fractie hoopt dat hun voorstel ook in dit huis zal worden aanvaard. Die spanning kan ik al wegnemen.

Ik zeg graag iets over de maatschappelijke context van het vraagstuk van de godslastering. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw hebben zich in Nederland niet alleen processen voorgedaan van ontzuiling, democratisering en individualisering, maar heeft -- in samenhang daarmee -- ook een proces van secularisering en ontkerkelijking plaatsgevonden. De maatschappelijke ontwikkeling van de afgelopen 50 jaar kenmerkt zich onder meer door de opkomst van meer mondige, beter opgeleide en zelfbewuste burgers in een dynamische en technologische samenleving. Religie en kerk zijn als gevolg daarvan teruggedrongen uit het hart van de samenleving, verbonden als zij waren met de door velen ervaren publieke bevoogding en politiek-maatschappelijk conservatisme. Religie wordt inmiddels primair gezien als een particuliere vorm van zingeving en daarmee in hoofdzaak als een onderdeel van de privésfeer. Religieuze opvattingen worden in die perceptie niet meer algemeen geaccepteerd als dominante normativiteiten in het politieke en maatschappelijke leven. Er is als gevolg daarvan een overwegende aarzeling over een verabsolutering van godsdienstige opvattingen. Met de veranderde maatschappelijke opvattingen over levensbeschouwelijke kwesties zoals abortus, euthanasie, homoseksualiteit en gezinsvormen, maar ook over bijvoorbeeld kleinere zaken zoals de zondagsrust, prostitutie of religieuze feestdagen heeft het rechtsbewustzijn een meer eigenstandige, dat wil zeggen een meer van kerk en religie onafhankelijke ontwikkeling doorgemaakt. De hiermee samenhangende rechtsontwikkeling werpt een ander licht op de plaats en betekenis van religie in het publieke domein. Zo is er meer aandacht voor de vraag of de vrijheid van meningsuiting niet te zeer wordt beperkt en de neutraliteit van de Staat voldoende gewaarborgd is. Hiermee raken wij aan de betekenis van de vrijheid van godsdienst en de verhouding van dit grondrecht ten opzichte van andere grondrechten zoals de vrijheid van meningsuiting.

Grondrechten zijn van fundamentele betekenis voor een beschaafde en democratisch-

rechtsstatelijke rechtsorde. Zij staan in het teken van de vrijheidsfilosofie en de menselijke waardigheid. Maar daarmee zijn deze rechten en vrijheden niet absoluut. Zij kunnen onder voorwaarden worden beperkt, zoals blijkt uit het Europees verdrag voor de Rechten van de Mens en ook onze Grondwet. Grondrechten kennen bovendien geen rangorde en kunnen daarom botsen. Dat geldt in het bijzonder als er sprake is van een samenloop van de vrijheid van meningsuiting, het discriminatieverbod en de vrijheid van godsdienst, zeker als daarbij ook nog sprake is van een geaccepteerde vorm van horizontale werking. In die gevallen zal een afweging moeten worden gemaakt tussen de door de verschillende grondrechten beschermde belangen, waarbij geen grondrecht geheel mag worden opgeofferd aan een ander grondrecht. Graag verwijs ik in dit verband nog eens naar de nota Grondrechten in een pluriforme samenleving van voormalig minister De Graaf. Die nota is heel karaktervormend, zou ik willen zeggen. Ik zie collega De Graaf grijnzen. Dit wordt weer een fijne dag voor ons allebei.

In de moderne westerse democratische rechtsstaat behoort de overheid de individuele keuzevrijheid van zijn burgers te erkennen en te beschermen. Dat betekent dat de Staat bijvoorbeeld waarborgt dat burgers in vrijheid godsdienstige overtuigingen kunnen hebben, hun leven daarop kunnen inrichten en deze vrij kunnen uiten. Maar betekent vrijheid van godsdienst in een democratische rechtsstaat dan ook niet de vrijheid om niet godsdienstig te willen zijn en niet onderworpen te willen worden aan de normen en waarden van een religieuze minderheid, zo kan men zich afvragen? De fractie van D66 zou geneigd zijn, deze vraag bevestigend te beantwoorden, maar zij spiegelt haar oordeel graag aan dat van de initiatiefnemers en de regering.

Het uitgangspunt van de D66-fractie bij de beoordeling van dit wetsvoorstel is in de kern dat de vrijheid van godsdienst niet het recht omvat op een geprivilegieerde positie voor en behandeling van religie en religieuze opvattingen. Er is met andere woorden geen objectieve en rationele rechtsgrond voor een ten opzichte van andere minderheidsgroepen bijzondere bescherming van religieuze normen en waarden. Ook hier geldt het beginsel van gelijke behandeling. De keuze voor een religieus leven is uiteindelijk een persoonlijke keuze die in het privé-domein onbelemmerd moet kunnen worden gepraktiseerd, maar in het publieke domein niet op voorhand en in het algemeen behoeft te worden ingeperkt. Maar dit kan en mag niet leiden tot het opleggen van op religie gebaseerde opvattingen aan anderen via een juridische veralgemenisering. De scheiding van kerk en staat impliceert een neutrale overheid. Ook op dit punt zie ik een reactie van de initiatiefnemers en de regering graag tegemoet.

Ik kom op de strafrechtelijke context van godslastering. De vraag is daar welke bescherming de wetgever aan gelovigen behoort te bieden tegen kwetsende uitlatingen. Uit studies van de Radboud Universiteit en het Wetenschappelijk Onderzoeks-

en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie kan worden opgemaakt dat voor de sanctionering van godslastering geen overtuigende argumenten meer zijn aan te voeren. Het huidige artikel 147 Wetboek van Strafrecht kent geen eenduidige delictomschrijving, noch een duidelijke ratio. Er zijn in de loop van de tijd bovendien verschillende rechtsgronden gehanteerd, waaruit kan worden geconcludeerd dat aan de relatie tussen religie en strafrecht wisselende inzichten over het te beschermen belang en de strafwaardigheid van bepaalde gedragingen ten grondslag hebben gelegen. Duidelijk is ook dat dit artikel alleen gelovigen van een bepaalde signatuur beschermt en daarmee een bepaalde mate van rechtsongelijkheid schept. Wat hier verder van zij, uit de jurisprudentie kan worden opgemaakt dat artikel 147 slechts kan worden toegepast wanneer er nadrukkelijk een bedoeling was te lasteren. In de praktijk blijkt deze opzetvoorwaarde overigens moeilijk te bewijzen. De strafbaarheid van discriminatoire uitlatingen wordt door de Hoge Raad niet snel aangenomen als deze hebben plaatsgevonden in een context die bijdraagt aan het maatschappelijk debat of anderszins van een zekere functionaliteit getuigen. Ook het Europese Hof gaat niet snel over tot het inperken van bijdragen aan het maatschappelijke debat, zelfs niet als deze kwetsend zijn voor gelovigen. Ik zou het op prijs stellen, van de initiatiefnemers en de regering te vernemen of deze juridische analyse wordt gedeeld.

Ik kom op de beoordeling van het wetsvoorstel. De initiatiefnemers hebben in de memorie van antwoord nog eens kernachtig hun argumentatie voor het opheffen van de strafbaarheid van godslastering samengevat. Ten eerste het slapende bestaan van artikel 147 Strafrecht, dat aan de ene kant een verdampte rechtsgrond illustreert, maar ook een risico inhoudt voor een herleving van in wezen niet gewenste vervolgingen. Het in de artikelen 137c en 137d Wetboek van Strafrecht opgenomen verbod van discriminerende, haatzaaiende en tot geweld oproepende uitingen biedt naar hun oordeel ten eerste voldoende aanknopingspunten voor het tegengaan van ongewenste en onnodig grievende uitingen. Ten tweede de waarborging van een voor het maatschappelijke debat zo groot mogelijke vrijheid van meningsuiting. Ten derde de notie dat het niet aan de overheid is, bepaalde heilige of diepgevoelde overtuigingen te beschermen boven andere. Ten vierde de ongewenste situatie dat het strafrecht een bijzondere bescherming biedt aan religies en religieuze opvattingen.

In het licht van mijn eerdere opmerkingen over de maatschappelijke, grondrechtelijke en strafrechtelijke context van dit wetsvoorstel zal het geen verbazing wekken dat naar de mening van de D66-fractie deze vier motieven het laten vervallen van het verbod op godslastering begrijpelijk maken. Wel zouden wij graag op de gestelde vragen nog een reactie krijgen van de initiatiefnemers en van de regering.

*N

De heer **Vliegenthart** (SP): Voorzitter. Het is toch wel uniek: twee oud-senatoren die nu als lid van de Kamer aan de overkant een wetsvoorstel komen verdedigen. Wij heten hen van harte welkom in dit huis. Dit geldt in gelijke mate voor Jan de Wit, de eerste SP-senator ooit, en Gerard Schouw, die de meeste leden van mijn fractie nog kennen uit de vorige periode toen hij als Chief Whip de scepter zwaaide over de D66-woordvoerder van vandaag. Ik hoop dat hun ervaringen in dit huis hen vandaag zullen helpen in hun pogingen om dit voorstel tot wet te verheffen. Ik begrijp nu ook waarom de heer Schouw dat doet en niet de heer Van der Ham, die het afgelopen jaar het wetsvoorstel heeft getrokken. De heer Van der Ham was geen senator, dus kan hij het hier niet verdedigen. Ik vind het een goede werkverdeling. De oud-senatoren kennen de mores van dit huis en de kritische houding als het gaat om het soort vraagstukken waar wij het vandaag over hebben. Daaraan zou het niet moeten liggen.

Wellicht kunt u, mevrouw de voorzitter, hier een klapstoeltje regelen voor de heer Schouw. Als je ziet wat er allemaal binnenkomt via Binnenlandse Zaken zou je haast denken dat de heer Schouw als een schaduwminister fungeert. Het wetsvoorstel dat vandaag aan de orde is, is werkelijk niet het enige dat hij in deze Kamer wil verdedigen: de weigerambtenaar, het adviserend referendum, het correctief referendum en de deconstitutionalisering van de burgemeestersbenoeming. Dit zijn allemaal voorstellen die de heer Schouw namens de Tweede Kamer hier graag wil komen verdedigen. Ik wil hem dan ook vragen: is het zo saai aan de overkant of mist hij ons zo erg? Wellicht horen wij dat van hem.

Mijn fractie dankt de indieners voor hun uitgebreide en relatief snelle beantwoording van de vragen die door deze Kamer zijn gesteld. Dat maakt de behandeling van het wetsvoorstel vandaag een stuk eenvoudiger. Maar het is wel goed om op deze plaats even stil te staan bij het feit dat de discussie over godslastering die tot het huidige wetsvoorstel heeft geleid al bijna tien jaar speelt. Het was namelijk naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh dat toenmalig minister van Justitie Donner opperde om artikel 147 Strafrecht nieuw leven in te blazen. Dat is hem, mede dankzij de grote tegenstand in de Tweede Kamer, nooit gelukt. Sterker nog, als de indieners deze Kamer vandaag weten te overtuigen, gebeurt juist het tegenovergestelde. Daarom zou mijn fractie het op prijs stellen wanneer de indieners ook even stil zouden willen staan bij de vraag hoe zij de discussie van de afgelopen tien jaar taxeren. Ik laat hen natuurlijk vrij om te bepalen wie dat doet, maar aangezien Jan de Wit er van het begin af aan bij is geweest, zou het goed zijn om van hem te horen hoe hij deze discussie heeft gewaardeerd.

Overigens is het zo dat ook de invoering van het verbod op smalende godslastering in 1931 niet zonder slag of stoot ging. Zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer is er een heftig debat gevoerd, waarbij de argumenten voor en tegen

vandaag opnieuw, zij in het in een andere context, weerklinken. Op 26, 27 en 31 mei 1931 debatteerde de Tweede Kamer uitgebreid over het wetsvoorstel om op 1 juni erover te stemmen. In de Eerste Kamer ging het iets sneller en werd er alleen op 2 en 3 november over het wetsvoorstel gesproken.

Maatschappelijk bracht de wet de nodige beroering teweeg. De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk in Middelburg liet weten voor snelle invoering te zijn, terwijl de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme en de Remonstrantse Broederschap de Kamer opriepen, het voorstel juist niet te aanvaarden. Vandaag is het rustiger gebleven en dat tekent het veranderende tijdsgewricht. Mijn fractie heeft nog twee vragen aan de indieners en de minister. Allereerst een vraag over het maatschappelijk probleem dat dit wetsvoorstel wil verhelpen en vervolgens een vraag naar de appreciatie van zowel de indieners als de minister van wat in de behandeling van dit wetsvoorstel slapende wetsartikelen worden genoemd.

Allereerst de maatschappelijke relevantie van het wetsvoorstel. De indieners noemen in de memorie van antwoord tal van redenen waarom zij van mening zijn dat het voorstel moet worden aanvaard: het niet onnodig beperken van de vrijheid van meningsuiting, het opheffen van de rechtsongelijkheid tussen christenen en niet-christenen, het risico van het ontwaken van een slapend artikel, het feit dat fatsoen niet door het Wetboek van Strafrecht geregeld dient te worden, veranderende inzichten over het incasseringsvermogen dat van mensen wordt gevraagd mag worden rond uitingen aangaande levensbeschouwingen, het voorkomen van het "chilling effect", het creëren van een zo groot mogelijke helderheid over de grenzen van meningsvrijheid en het feit dat tegen belediging, haat zaaien en het verstoren van de orde al andere artikelen in het Wetboek van Strafrecht zijn opgenomen, die beter zijn dan artikel 147. Mijn fractie herkent de meeste van deze argumenten, maar zou het op prijs stellen wanneer de indieners bij hun beantwoording nog eens hoofdargumenten van bij-argumenten zouden scheiden en nog eens helder uiteen zouden zetten wat nu de belangrijkste redenen achter het wetsvoorstel zijn en wat het nut en de noodzaak zijn van het nu aanvaarden van dit wetsvoorstel.

Dat brengt mij bij mijn tweede punt: het slapende bestaan van het huidige wetsartikel dat smalende godslastering strafbaar stelt. In de memorie van antwoord komen de indieners daar diverse malen over te spreken. In antwoord op vragen van de PvdA-fractie stellen zij dat artikel 147 in de praktijk een slapend bestaan leidt, maar dat er het risico is van ontwaken en dan halen zij hun collega Van der Staaij instemmend aan dat zelfs tijdens het slapende bestaan een vervolging niet geheel is uitgesloten. Tegelijkertijd stellen de indieners in antwoord op vragen van de CDA-fractie dat het niet denkbaar is dat veroordelingen voor smalende godslastering nog plaats zullen vinden en dat het bijzonder lastig zal zijn om het artikel, ook

als het na vandaag zou blijven bestaan, nieuw leven in te blazen. Hoewel deze antwoorden niet direct in tegenspraak met elkaar zijn, zou mijn fractie het op prijs stellen wanneer de indieners in hun beantwoording nog eens coherent uiteenzetten in hoeverre zij van mening zijn dat slapende wetsartikelen potentieel tot leven kunnen worden gewekt. Wellicht kunnen zij daarbij ook ingaan op de vraag of dit tot leven wekken politiek gezien eenvoudiger is dan het opnieuw opnemen van een dergelijk wetsartikel in het Wetboek van Strafrecht. We hebben immers gezien dat toen oud-minister Donner het plan opvatte om te onderzoeken of artikel 147 weer een actiever bestaan zou kunnen gaan leiden, dit door de Tweede Kamer snel van tafel werd geveegd.

Mijn fractie is tevens benieuwd naar de wijze waarop de minister hiernaar kijkt. Wellicht zou hij ook kunnen aangeven in hoeverre op zijn ministerie op enige regelmatige basis wordt nagegaan welke artikelen van onze wetgeving een slapend bestaan leiden. Er wordt hier in dit huis nogal eens gemopperd dat we in Nederland te veel wetten hebben, dus als daardoor het torentje met wetten achter in de zaal wat leger kan worden, is dat wellicht geen gek idee.

De heer **Franken** (CDA): Voorzitter. Wij zijn met een debat bezig, dus wil ik de heer Vliegenthart een vraag stellen. Wij stellen elkaar vaak vragen.

Hij zegt dat alle slapende bepalingen uit de wetboeken moeten. Moet bijvoorbeeld het verbod op majesteitsschennis worden geschrapt? Als ik mij goed herinner, is dit artikel 111 van het Wetboek van Strafrecht. De heer Vliegenthart wil die ouwe boel opruimen, maar de minister heeft schriftelijk aangegeven dat het geen kwaad kan. Ik voeg eraan toe: en je weet maar nooit.

De heer **Vliegenthart** (SP): Dan zult u zien dat in de Tweede Kamer het plan wordt opgevat om dat te schrappen. Wellicht komt dat voorstel ook hier aan de orde en dan is dat het moment waarop wij daarover oordelen. Mijn vraag aan de minister is of er op het ministerie van Veiligheid en Justitie wordt gekeken welke wetsartikelen in de praktijk een slapend bestaan leiden en daarna naar bevind van zaken te handelen. Als de minister van oordeel is dat een artikel een slapend bestaan leidt, zal het weinig functie in onze maatschappij hebben en zijn er wellicht goede redenen om het af te schaffen. Dat is echter aan de wetgever. De heer Franken weet dat de Eerste Kamer veel rechten heeft, maar dat zij nog geen wetten kan maken.

De heer **Franken** (CDA): Als u het zo stelt, moet u een definitie geven van wat nu "slapend" is. Ik heb daar gelukkig als mens van vlees en bloed een bepaalde ervaring mee, maar ik vind het lastig om dat begrip te omschrijven. Bepaalde wetenschappers zullen dit ongetwijfeld wel kunnen. U vraagt dit van de minister. Geeft u dan eens concreet aan welke artikelen volgens u slapend zijn

omdat ze tien, twintig of dertig jaar niet tot vervolging hebben geleid? Kortom, wat is uw criterium?

De heer **Vliegenthart** (SP): Het is allereerst aan de minister om dat te bepalen. Daarom vraag ik de minister ook of hij op zijn ministerie regelmatig de wetboeken laat doorlichten op de vraag welke artikelen in de praktijk wel worden gebruikt en welke niet. Als de minister daarop met een definitie van slapend komt en er zijn artikelen die aan dat criterium voldoen, dan kunnen wij daar met elkaar verder over discussiëren. De minister weet er veel meer van. Als de indieners hier een opvatting over hebben, hoor ik die ook graag in hun beantwoording. Er zijn dus mensen die er veel meer verstand van hebben dan ik.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dit is een interessant debat. Een slapend artikel hoeft niet altijd gebruikt te worden om toch een norm te bevatten. Het kan waardevol zijn als onderdeel van het corpus van het strafrecht. Wat vindt u daarvan?

De heer **Vliegenthart** (SP): Dat herken ik en erken ik. Uw collega Segers in de Tweede Kamer heeft dit argument ook opgebracht. Ik vind het een goed en valide argument als er een symboolwerking uitgaat van een vastgelegde norm. Er zijn echter meerdere dingen die je tegelijkertijd moet wegen. Ik denk dat je het ook moet afzetten tegen de onduidelijkheid waar wij mee te maken te hebben en tegen het spanningsveld tussen de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Ik ben geneigd om te zeggen dat de argumentatie van de indieners heel goed is. Er kan dus reden zijn om wetgeving te hebben. Ik kom zo meteen nog even te spreken over het alternatief van het opnemen in het Wetboek van Strafrecht. Daarover heeft mijn fractie de nodige bedenkingen. Fatsoen hoort niet in het Wetboek van Strafrecht, maar in het onderwijs en in het maatschappelijk debat, daar allereerst.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik beschouw de gehele corpus van wetgeving als uitdrukking van de norm die wij belangrijk vinden. We hebben het over een beschavingsnorm. De heer Engels sprak ook over de verhouding tussen grondrechten, mede op basis van het voortreffelijke rapport van collega De Graaf. Daar staat in dat de vrijheid van godsdienst zoals nu gehanteerd, in de praktijk geen beperkingsgrond is voor de vrijheid van meningsuiting. Dat was de opvatting van collega De Graaf toen hij nog minister was. Ik voeg dit toe, omdat u vroeg naar nut en noodzaak van deze wet. Dat rapport stelt namens de regering dat er geen probleem is omdat de vrijheid van godsdienst geen beperkingsgrond voor de vrijheid van meningsuiting is. Bent u het op dat punt met het rapport eens?

De heer **Vliegenthart** (SP): Ik ben geneigd om de argumentatie van de indieners te volgen. In potentie kan er wel degelijk een probleem zijn.

Wanneer we vandaag dit initiatiefwetsvoorstel ook in deze Kamer aanvaarden, is dat een goede zaak. Maar dat verplicht ons ook om volle aandacht te geven aan manieren om het moedwillig beledigen van mensen met religieuze opvattingen tegen te gaan. Daarbij denken wij niet aan strafrechtelijke toevoegingen of intensiveringen. Veeleer denken we dat we in de opvoeding en in het onderwijs moeten benadrukken dat het recht van vrije meningsuiting iets anders is dan er zomaar uitgooien wat in je hoofd opkomt en door je mond kan worden uitgesproken of door je computer kan worden verspreid. Wie het recht opeist om te mogen zeggen wat hij denkt, mag ook gevraagd worden om eerst even na te denken voordat hij iets zegt.

Dat is geen pleidooi om mensen met religieuze opvattingen met fluwelen handschoenen te benaderen. Ze zijn vaak juist door hun geloof tegen heel wat schokken bestand, iets wat ik uit eigen ervaring heb mogen ondervinden. Maar als we vandaag afspreken dat we het strafbaar stellen van het lasteren van God terecht niet langer tot onze competentie rekenen, mogen we aan de samenleving voorstellen dat het tegengaan van onnodig belasteren van elkaars opvattingen een kernpunt van fatsoenlijk gedrag is.

Wij zien met bijzondere belangstelling uit naar de beantwoording van de indieners.

*N

De heer **De Lange** (OSF): Voorzitter. Laat me beginnen met mijn waardering uit te spreken voor alle initiatiefnemers, huidige en vorige, van het vandaag voorliggende voorstel tot wetwijziging. Ieder initiatiefwetsvoorstel is een tijdrovende "tour de force", en deze keer was daarop geen uitzondering. Het wetsvoorstel schrapt het verbod op godslastering en het daarmee samenhangende verbod op de verspreiding van godslasterlijke afbeeldingen of geschriften en het aan de openbare weg zichtbaar maken hiervan uit het Wetboek van Strafrecht. Belangrijk argument van de indieners voor het voorstel is de vrijheid van meningsuiting en de mogelijkheid vrijuit het maatschappelijk debat te voeren over levensbeschouwelijke kwesties en de inrichting van de samenleving. Tijdens de schriftelijke voorbereiding in Tweede en Eerste Kamer zijn reeds veel argumenten gewisseld.

Mijn fractie hecht sterk aan een strikt seculiere samenleving en is ook voorstander van een nog verdergaande vorm van secularisme die in Frankrijk *laïcité* genoemd wordt. Beleving van welke godsdienst of levensovertuiging ook is in die visie niets meer maar ook niets minder dan een strikt individuele aangelegenheid die in volle individuele vrijheid beleden en beleefd kan worden, maar volkomen buiten het domein van de Staat valt. In Frankrijk is de *laïcité* in artikel 1 van de Grondwet

verankerd. Laïcité impliceert en garandeert vrijheid van godsdienst, maar weigert een speciale positie aan welke godsdienst dan ook toe te kennen. Dit principe leidt tot een strikte scheiding van kerk en staat, waarbij ook religieuze symbolen zo veel mogelijk uit het publieke domein en uit openbare gebouwen geweerd worden. Politici in Frankrijk onthouden zich ook van godsdienstige uitspraken in bijvoorbeeld redevoeringen of kabinet- en Kamerzittingen. Mijn fractie beoordeelt de nu voorliggende wetgeving dan ook als een belangrijke stap in de juiste seculiere richting. Voor verdergaande stappen, waar mijn fractie dus principieel voorstander van is, lijkt de Nederlandse Grondwet overigens geen grote belemmering te vormen. Maar dat is een zaak voor de toekomst.

Als we naar godsdienst en godsbeleving in de samenleving kijken, dan is duidelijk dat met de opkomst van de moderne natuurwetenschappen in de afgelopen paar honderd jaar de in het verleden centrale rol van godsdienst aanzienlijk is teruggedrongen, en godsbeleving een heel andere inhoud heeft gekregen. Zaken die eerst het exclusieve domein van godsdienst waren, worden nu in termen van de moderne natuurwetenschap bevredigend verklaard. De tijd dat Galileo Galilei voor zijn op empirische gegevens gestoelde denkbeelden in 1632 voor de inquisitie werd gebracht, is definitief voorbij. Die denkbeelden betekenden wel een belangrijke ondersteuning voor het door de kerk zo bestreden copernicaanse heliocentrische wereldbeeld. Dit wereldbeeld werd later door Johannes Kepler en Isaac Newton verder aannemelijk gemaakt. Ook de wetenschappelijke observaties en baanbrekende theorieën van Charles Darwin, gepubliceerd in 1859 in *On the origin of species* over biologische evolutionaire processen, uiteraard ook bij de mens, hebben de mens een nieuwe plaats gegeven op een aarde die in het universum weinig uniek te noemen is. Deze ontwikkeling in ons inzicht in de nogal beperkte plaats van de mens en de planeet waarop hij leeft, heeft de noodzaak om godsdienstige overwegingen in te roepen om de wereld om ons heen te verklaren of te begrijpen, drastisch ingeperkt en voor velen overbodig gemaakt. Deze tendens zet zich overigens nog elke dag voort. Het is dan ook begrijpelijk dat onder de bevolking het actief praktiseren van een geloof sterk is afgenomen. Het ligt voor de hand om deze nieuwe realiteit in het staatsbestel en in onze wetgeving een plaats te geven.

In het publieke debat wordt aan argumenten ontleend aan religie en aan een godsgeloof dikwijls ten onrechte een veel zwaarder gewicht toegekend dan aan overwegingen gebaseerd op de stelling dat het bestaan van een god hoogst onwaarschijnlijk is. Boeken van de Engelsman Richard Dawkins zoals *The god delusion* hebben veel gedaan om deze discussie een strikt rationele basis te verschaffen. Niettemin worden argumenten gebaseerd op religie al te vaak geventileerd op een wijze die als absolutistisch gekarakteriseerd kan worden en die opvallend weinig ruimte laat voor andere rationeel wellicht bevredigender opvattingen. En zeker als in de wet

een aparte bescherming opgenomen is die op zijn minst suggereert dat gekwetst worden op beweerde religieuze gronden zwaarder weegt dan gekwetst worden op andere gronden, wordt in het publieke debat ten onrechte een ongelijk speelveld gesuggereerd en daarmee geschapen.

Dat het in het verbod op godslastering dan ook nog gaat om een christelijke of in elk geval monotheïstische god, onder uitsluiting van al die andere godsbeelden die in andere culturen opgang gemaakt hebben, is intellectueel evenmin bevredigend. Het schrappen van het verbod op godslastering uit het Wetboek van Strafrecht is dan ook een logische en noodzakelijke stap. Het zal bijdragen aan een samenleving waarbij argumenten al dan niet gebaseerd op religieuze beleving een op ieder moment gelijkwaardig gewicht in de discussie krijgen. Er wordt door de indieners overtuigend betoogd dat de artikelen omtrent godslastering een aparte bescherming beogen voor godsdienst boven andere levensovertuigingen. Het extra beschermen van deze religieuze overtuigingen achten zij niet wenselijk. Mijn fractie had het niet beter kunnen verwoorden. Dat daarmee overigens het elementaire fatsoen in het publieke debat zal terugkeren, is twijfelachtig. Maar om excessen te bestrijden is er andere adequate wetgeving aanwezig.

Aangezien voor mijn fractie de wenselijkheid van het voorliggende initiatiefwetsvoorstel buiten kijf staat, resteert nog slechts de vraag of het uit het Wetboek van Strafrecht verwijderen van het verbod op godslastering strijdig zou zijn met andere wetgeving of zelfs met de Grondwet. Juist aan die punten is in het advies van de Raad van State en in de schriftelijke voorbereiding veel aandacht besteed. Zonder die hele discussie over te willen doen, is naar de mening van mijn fractie door de indieners zeer zorgvuldig en inhoudelijk overtuigend gereageerd op alle tegenwerpingen die in de schriftelijke voorbereiding aangevoerd zijn. Mijn fractie concludeert dan ook dat de wenselijkheid om het verbod op godslastering op te heffen, niet belemmerd wordt door eventuele grondwettelijke of andere wetstechnische bezwaren. Mijn fractie zal het initiatiefwetsvoorstel dan ook van harte steunen.

Ten slotte nog een vraag aan de indieners. Steunen zij een verdere toekomstige secularisering van onze Nederlandse samenleving en achten zij met mijn fractie verdere stappen in wetgeving in deze richting wenselijk? Ik kijk met belangstelling naar de reactie uit.

*N

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Voorzitter. Ook namens mijn fractie heet ik de indieners van harte welkom. Het doet mij deugd om met name een paar oude partners in crime terug te zien in dit huis. Dat is misschien heel toepasselijk.

GroenLinks hecht eraan dat in het publieke debat alle opvattingen, waaronder ook

controversiële en zelfs radicale opvattingen, de ruimte krijgen. In die context refereren wij geregeld aan de opvatting van Voltaire dat wij het volstrekt oneens kunnen zijn met een opinievormer, maar dat wij zijn of haar recht verdedigen om die opinie te verkondigen. Om die reden zwaait mijn fractie lof toe aan de initiatiefnemers. Zij ziet niet in waarom de uitingsvrijheid ten aanzien van godsdienst beperkt moet worden.

Het verbod op godslastering is geïntroduceerd in een periode -- in 1932 -- waarin de tegenstellingen tussen confessionele en niet-confessionele partijen op hun hoogtepunt waren. De christelijke meerderheid kon destijds gedaan krijgen dat het monotheïstische godsbeeld beschermd zou worden.

De heer **Franken** (CDA): Mevrouw Strik zegt een paar regels terug dat de vrijheid van meningsuiting niet mag worden beperkt door de vrijheid van godsdienst. Begrijp ik dat goed?

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): De uitingsvrijheid ten aanzien van godsdienst. Dat wil zeggen dat men een mening vormt of uit over een godsdienst.

De heer **Franken** (CDA): Hoe vindt mevrouw Strik dan de artikelen 137c en 137d? Daarin wordt naast ras en sekse ook godsdienst genoemd als een categorie ten aanzien waarvan je voorzichtig moet handelen. Ik vind de opmerking van mevrouw Strik te algemeen.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Dat ziet juist op belediging. Dat zijn juist meer algemene bepalingen, waarbij rekening moet worden gehouden met elke vorm van godsdienst, overtuiging of dergelijke, terwijl wij hier spreken over godslastering. Dit ziet specifiek op een bepaalde godsdienst die nu afzonderlijke bescherming krijgt, los van de algemene bescherming. Ik kom daar nog op terug. Over dat wetsvoorstel spreken wij nu.

De heer **Franken** (CDA): Dat is terecht, maar mevrouw Strik zei eigenlijk dat de vrijheid van meningsuiting niet ten aanzien van godsdienst zou mogen worden beperkt. Dat gebeurt wel in 137c en 137d. Ik denk dat wij het er niet oneens over zijn dat beledigen in ieder geval niet mag. Artikel 147 is een ander chapter.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik weet niet zeker of wij wel precies hetzelfde denken over de vraag in hoeverre belediging zou moeten worden beperkt. Ik kom er nog op terug dat er voor ons wel degelijk grenzen zijn. Wij zijn van mening dat die voldoende zijn geborgd in het Wetboek van Strafrecht. Misschien heb ik met deze zinsnede een iets te algemene opmerking gemaakt dat er geen enkele

beperking zou mogen zijn ten aanzien van een uitingsvrijheid. Wij zien wel degelijke beperkingen, maar de beperking van het wetsartikel waarover wij nu spreken, gaat naar onze mening te ver.

Het verbod op godslastering was tot in de jaren nul een slapend delict; dat is vanochtend al eerder gememoreerd. In de dagen na de moord op cineast Theo van Gogh in november 2004 stelde toenmalig minister van Justitie Donner voor om het verbod op godslastering nieuw leven in te blazen in de strijd tegen radicalisering. Impliciet beweerde de minister daarmee dat opinievormers zoals Theo van Gogh beperkt zouden moeten worden in hun uitingsvrijheid. Er is destijds zelfs geopperd om preventieve censuur in te stellen, bijvoorbeeld inzake Fitna.

GroenLinks heeft altijd het tegenovergestelde bepleit: het enige werkbare instrument tegen radicalisering is het vrijelijk kunnen verkondigen van radicale opvattingen in het publieke debat. Argumenten met argumenten bestrijden. De grens ligt voor onze fractie -- dan kom ik misschien meer bij het punt waar de heer Franken over sprak -- bij haat of het aanzetten tot haat, ongerechtvaardigd onderscheid in welke vorm dan ook en geweld of het aanzetten tot geweld.

Ook uit de EHRM-jurisprudentie blijkt dat uitlatingen die een bijdrage leveren aan het maatschappelijk debat een vergaande bescherming verdienen. Het publiek dient geïnformeerd te kunnen worden over alle zaken die van belang kunnen zijn voor het maatschappelijke debat, ook uitlatingen die "offend, shock or disturb the State or any sector of the population". Daarbij worden ruime marges gegund aan opinievormers. Een democratische samenleving vereist nu eenmaal een grote mate van tolerantie, pluralisme en vrijzinnigheid.

Het EHRM is echter minder uitgesproken over het kwetsen van religieuze gevoelens. De indieners wijzen in hun memorie van toelichting op de uitspraken Preminger tegen Oostenrijk en Wingrove tegen het Verenigd Koninkrijk, waarin het Hof had uitgemaakt dat men zich dient te onthouden van onnodig grievende uitingen die geen bijdrage beogen te leveren aan het publieke debat. Met deze arresten heeft het Hof de kritiek op zich geladen dat de in het EVRM gegarandeerde expressievrijheid een holle bepaling wordt als kwetsende en hinderlijke meningen kunnen worden verboden. Het EHRM laat lidstaten dus ruimere grenzen om de uitingsvrijheid te beperken ter bescherming van religies.

Het VN Mensenrechtencomité staat daarentegen wel sterk afwijzend tegenover het verbod op godslastering, ook al acht het een verbod niet in strijd met het verdrag.

Ook de Hoge Raad hanteert sinds het Ezelsproces tegen Gerard Reve uit 1968 veel striktere regels: de gekwetstheid van godsdienstige gevoelens is onvoldoende om strafbaarheid ex artikel 147 Sr aan te nemen. Mijn fractie is het volkomen eens met de indieners dat de helderheid van deze lijn en het uitblijven van vervolging of veroordeling sindsdien niet gediend zijn met een slapend artikel dat van het tegendeel uitgaat. De

suggestie dat de wetgever godsdienstige gevoelens als een extra bijzonder te beschermen goed beschouwt, meer dan andere fundamentele of levensbeschouwelijke gevoelens, acht mijn fractie daarom onwenselijk. De regering erkent dat artikel 147 Wetboek van Strafrecht in de handhavingspraktijk geen rol speelt en dat het daarom een tandeloze beperking van de vrijheid van meningsuiting zou inhouden. Erkent de regering niettemin dat van de norm ook in slapende toestand een verkeerd signaal uitgaat? En zo ja, waarom adviseert het kabinet dan niet positief over het wetsvoorstel? Of is het kabinet het met de Raad van State eens dat het wellicht een preventieve werking heeft? Ik krijg graag een reactie hierop.

Mijn collega Ganzevoort heeft als vooraanstaande theoloog juist vaak op het nut van godslastering gewezen. Ik lees in dit kader integraal een stukje voor dat hij hierover heeft geschreven. "Juridische processen over godslastering zijn bijna altijd zinloos. Wat er echt op het spel staat, is iets anders: de vraag naar het samen kunnen leven met verschil, of liever gezegd: het onvermogen daartoe. En daarbij moeten blasfemie en verzet daartegen in samenhang worden gezien. Het een kan niet zonder het ander. Ze ontlenen hun bestaansrecht aan elkaar en ze helpen elkaar aan een sterkere identiteit. Pussy Riot en patriarch Kyrili, Madonna en dominee Groenenboom, Wilders en de fundamentalistische moslims, ze dansen een soms bizarre, complementaire en heilloze dans. Wie ruimte kan laten voor verschil, die hoeft niet in dit strijdperk te treden om de eigen identiteit te verdedigen.

Al is de strijd vaak heilloos, blasfemie kan wel degelijk een vruchtbare kant hebben. Elke hervormingsbeweging werd vroeger of later beticht van blasfemie. Zelfs Jezus kreeg die kritiek omdat hij inging tegen de dominante structuren van zijn tijd. Blasfemie is dan ook niet alleen een maatschappelijk ongemak, het is vaak ook een religieuze innovatie. En het is bijna altijd ook verzet tegen de schaduwkanten van een religieuze traditie. Natuurlijk probeert de religieuze leiding dat verzet in de kiem te smoren. Een van de strategieën daarvoor is het beschrijven van kritiek als blasfemie, waarmee de tegenstander wordt weggezet als godslasteraar. Daarmee hoeft men immers de kritiek niet langer serieus te nemen en vervalt de noodzaak om de religie zelf te zuiveren.

Cartoons van Mohammed met een bom, van priesters met kleine jongetjes en verhalen over seks met 'God' in de gedaante van een ezel zijn schokkende maar vaak ook noodzakelijke bijdragen aan religieuze tradities zodat die kunnen meegroeien met de samenleving. De instituties moeten gezuiverd worden van het grijpen naar geweld, het toedekken van misbruik, het onderdrukken van seksualiteit en andere negatieve uitwassen. In essentie zie ik", en dat is nog steeds hoogleraar Ganzevoort, "betrokken, gepassioneerde en daarmee -- paradoxaal genoeg -- vrome uitingen van het geloof in het goede, zelfs als de vorm meer weerstand dan gesprek oproept. Willen religie en samenleving bloeien, dan moet er naast de vrijheid van religie ook ruimte zijn voor kritiek

op religie. Sterker nog: het recht op godslastering en het recht niet te geloven maken deel uit van de godsdienstvrijheid. Daarom zou het wettelijk verbod op godslastering moeten vervallen en zouden Reve, Gregorius Nekschot en al die anderen zich beschermd moeten weten door artikel 6 van de Grondwet. (...) Een beroep op godsdienstvrijheid om blasfemie te verbieden, is een perverse poging om via de wet de strijd tussen de 'goden' te beslechten. Die strijd is echter van belang voor een gezonde en kritische wisselwerking tussen religieuze tradities en de seculiere cultuur, waarbij van beide kanten de aanval kan worden geopend. De partijen moeten daarbij wel de pluriformiteit aanvaarden en strijden tegen kwalijke aspecten van zowel de religieuze structuren als de seculiere samenleving. Religieuze tolerantie", zo zegt Ganzevoort, "moet geen onverschilligheid worden voor de misstanden." Mijn fractie is het hiermee eens.

Voorzitter. Mijn fractie ziet drie argumenten voor de introductie van het delict destijds.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik vind dat collega Strik nu helemaal geen onderscheid aanbrengt tussen een debat -- waarbinnen alles wat zij citeert best een plaats kan hebben, want wij hoeven niet bang te zijn voor kritiek -- en de smalende godslastering waarop artikel 147 doelt. Die smalende godslastering die krenkend en beledigend is, doorbreekt juist de setting van een normaal debat. Mevrouw Strik moet niet doen alsof dit soort dingen gewoon kunnen worden opgevangen in het debat. Het punt is nu juist dat mensen hier zo worden weggezet, in hun godsdienstige gevoelens, dat zij daarop via het debat eigenlijk niet goed meer kunnen antwoorden. Zij miskent de diepte van de godsdienstige gevoelens waarvoor de vrijheid van godsdienst nu juist was bedoeld. Mevrouw Strik moet volgens mij dat onderscheid maken, maar dat doet zij niet.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik kom nog terug op mijn mening dat de argumenten die ooit zijn gebruikt voor dit wetsartikel, eigenlijk geen van alle echt valide zijn. Ik erken uiteraard dat er godsdienstgevoelens zijn en dat die kunnen worden gekrenkt. De vraag is alleen of je via het Wetboek van Strafrecht strafrechtelijke vervolging mogelijk moet maken als dergelijke gevoelens worden gekrenkt, of dat je -- zoals de heer Vliegenthart zegt -- moet proberen in een fatsoenlijk debat elkaar aan te spreken op de toon en de manier waarop je elkaar zou moeten respecteren in dergelijke debatten. Ik denk dat wij daarvoor het Wetboek van Strafrecht niet moeten gebruiken, behalve als het zover zou komen dat daarmee werkelijk haat zou worden gezaaid of geweld zou worden gepromoot.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dan vraag ik mevrouw Strik of zij het verschil kan aanduiden dat zij ziet tussen artikel 137 Wetboek van Strafrecht

en artikel 147. Het is haar bekend dat de Hoge Raad bij de uitleg van 137 heeft gezegd dat de diep religieuze gevoelens daarmee niet worden geraakt. Het artikel gaat over de opzettelijke belediging van groepen vanwege hun godsdienst, maar de godsdienstgevoelens als zodanig liggen daar nog achter. Die worden beschermd via artikel 147 Wetboek van Strafrecht.

Mevrouw Strik zegt nu: wat is het toch geweldig dat wij kunnen debatteren in dit land, maar de Hoge Raad heeft nu juist bedoeld te zeggen dat artikel 147 zin heeft omdat er ook uitingen zijn die niets te maken hebben met een debat, maar die toch worden beschermd. Ik geef een voorbeeld van de joodse godsdienst. Mensen die de joodse religie aanhangen, kunnen best tegen kritiek, maar het vertrappen van de thorax is iets anders. Dat is gebeurd in de geschiedenis. Een ander voorbeeld is het verbranden van de koran. Dit valt onder artikel 147. Als dat in Nederland zou gebeuren, dan is artikel 147 in het Wetboek van Strafrecht naar de opvatting van mijn fractie nuttig. Het gebeurt tot nu toe niet en daarom zijn alle voorbeelden die nu worden genoemd, te gemakkelijk.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik ben het niet met de heer Kuiper eens dat wij dit artikel nodig hebben om mensen voldoende te beschermen tegen dergelijke uitwassen. Als het zover komt dat er werkelijk haat wordt gezaaid, dat wil zeggen dat de haat tegen bepaalde groepen wordt gepromoot, en mensen daardoor in gevaar komen, dan dient de overheid op te treden. Wij hebben daar ook bescherming tegen. Als het aanhangen van een bepaald geloof wordt bekritiseerd of belachelijk gemaakt, dan is het naar mijn mening niet nodig om via het Wetboek van Strafrecht nog eens extra bescherming te bieden.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dit laatste wordt beschermd door artikel 137c. Daar is mevrouw Strik het mee eens. Maar dat betreft groepen. Ik heb het nu over wat mensen als het allerheiligste beschouwen en dat kunnen zelfs voorwerpen zijn. Dat wordt beschermd door artikel 147. Ik heb daar voorbeelden van gegeven: het vertrappen van een thorax of het verbranden van een koran. Als dat in Nederland gebeurt, hebben wij dat artikel nodig. Dan moet mevrouw Strik niet zeggen dat dit niet past in het Wetboek van Strafrecht, want zij accepteert wel dat in het Wetboek van Strafrecht, namelijk in artikel 137, bepalingen staan die op hetzelfde vlak liggen.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik maak in tegenstelling tot de heer Kuiper onderscheid tussen kritiek die tegen groepen mensen is gericht en kritiek op een bepaalde godsdienst. Tussen die twee kan wel degelijk een scheiding worden gemaakt. Als je het hebt over personen of groepen, kan het gevolg zijn dat mensen zich gediscrimineerd voelen of dat zij gediscrimineerd

worden of dat zij door de haat aan de zijlijn van onze samenleving komen te staan. Dat is iets anders dan het geloof als zodanig. Daar mag wat ons betreft iedereen een mening over hebben. Ik denk dat onze democratische rechtsstaat sterk genoeg is om daartegen in het geweer te komen of daarover over en weer van gedachten te wisselen.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Mevrouw Strik doet net alsof het een debat is, maar ik gaf voorbeelden die buiten de sfeer van een debat liggen. Zij gaat daar niet op in.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Als een groep zich werkelijk gediscrimineerd zou voelen, hebben wij naar mijn mening per se het artikel over godslastering nodig om dit aan te kaarten en om te bekijken of er werkelijk sprake is van discriminatie of haat zaaien. Ik denk dat wij hierover van mening blijven verschillen.

Ik heb al eerder gezegd dat mijn fractie drie argumenten ziet voor de introductie van het delict destijds. Uit de plaatsing bij de delicten tegen de openbare orde is op te maken dat de ratio vooral ligt in de bescherming tegen verstoring van de openbare orde die als gevolg daarvan zou kunnen ontstaan. Het lijkt mijn fractie echter niet logisch dat bepaalde vormen van religie meer bescherming verdienen tegen een mogelijke verstoring dan andere religies, politieke voorkeuren of de liefde voor een bepaalde voetbalclub. Het gaat tenslotte om het verzet dat het oproept en de dreigende verstoring van de openbare orde die daarvan zou kunnen uitgaan. Uit de parlementaire stukken is echter ook op te maken dat de bescherming van religieuze gevoelens en zelfs de godsdienstvrijheid de strafrechtelijke bepaling zouden rechtvaardigen. Het extra beschermen door de overheid van het christelijke geloof, althans van monotheïstische religies, boven andere religies of atheïsme, is echter in strijd met het principe van de scheiding kerk en staat. Het is juist aan een neutrale overheid in een democratische rechtsstaat om burgers in gelijke mate te beschermen. Hoe kijkt het kabinet hiertegen aan?

Het argument van de godsdienstvrijheid lijkt mijn fractie ook geen overtuigende rechtvaardiging. Godslastering laat de vrijheid om de godsdienst te belijden toch in principe onverlet. Ik begrijp dat het mensen pijn kan doen, zoals de heer Kuiper zegt, en dat het soms lastig is om dan het debat te voeren, maar het gaat naar mijn mening te ver om te zeggen dat godslastering als zodanig de godsdienstvrijheid en het belijden van die godsdienst onmogelijk maakt. Kortom, alle argumenten die ook voor dit wetsvoorstel zijn gebezigd, snijden geen hout of zijn zelfs discutabel doordat zij een ongelijke bescherming teweegbrengen.

Voorzitter. Ik besluit met de stelling van professor Bronkhorst die in 1968 annotator van het eerder genoemde Ezelsproces was. Hij vond dat de aantasting van opvattingen van mensen een wezenlijk andere kwestie is dan de aantasting van

mensen om hun opvattingen. Die lijn zou voor alle uitingsskwesties maatgevend moeten zijn. Niet de enkele vraag of mensen gekwetst worden in hun gevoelens, maar de vraag of mensen concreet geraakt worden omwille van hun opvattingen moet de doorslag geven. Kort en goed: iedereen mag van-alles-en-nog-wat vinden, zolang niemand daardoor slachtoffer wordt van discriminatie, haat of geweld. Deze begrenzing hebben wij gelukkig al voldoende in het Wetboek van Strafrecht geborgd.

*N

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Voorzitter. Woorden zijn niet onschuldig. Woorden hebben kracht en betekenis. Woorden hebben betekenissen die mensen tot de allerheiligste rekenen en hen dus ook het diepst kunnen raken. Europa kent een beschaving waarin geleerd is dat wat heilig is voor mensen te respecteren. Eeuwenlang was duidelijk dat het beschimpen of letterlijk vertrappen daarvan het begin was van echt geweld of gebeurde in een context van geweld. De tong is een klein orgaan, maar hij kan veel in brand zetten. Oncontroleerbaar geweld begint niet zelden met definities, etiketten en zware beledigingen. Eer is teer. Onze multireligieuze wereld vraagt gevoeligheid voor de ander en respect in de onderlinge omgang, niet om zielsbeledigingen. Dit wetsvoorstel staat naar de diepste overtuiging van mijn fractie haaks op de verantwoordelijkheid die onze tijd van ons vraagt. Beseffen indieners wel welk signaal zij afgeven aan een samenleving waarin tegenstellingen gemakkelijk op te roepen zijn en waarin eerder behoefte is aan rust op dit punt dan aan reuring? Ik haalde al even het WODC-rapport waarin tot een gelijke constatering wordt gekomen.

Het wetsvoorstel lijkt ons helaas te verplaatsen naar een ideologische strijd uit de vorige eeuw. De initiatiefnemers vinden het blijkbaar nodig onze wetgevingen te schonen en een kruistocht te voltooien, ook als deze niet meer actueel is. Zij houden, ondanks het terechtwijzende commentaar van de Raad van State en de uitleg van de Hoge Raad, koppig vast aan een voorstel dat een incorrecte lezing van de wet bevat. Zij zijn op missie en menen de samenleving en de mensheid een dienst te bewijzen door het beschimpen van geloofsovertuigingen onder de vrijheid van meningsuiting te scharen.

De heer **Vliegenthart** (SP): De heer Kuiper begon met de opmerking dat woorden betekenis hebben. Hij kiest nu ook een woord, namelijk het woord "kruistocht". Dat is ook een woord met een grote betekenis. Kan hij uitleggen waarom hij dit woord, het woord "kruistocht", hier gebruikt om het wetsvoorstel van deze indieners te karakteriseren?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik heb gezegd dat de indieners kennelijk op missie zijn. Ik heb inderdaad het woord "kruistocht" gebruikt, daarmee

doelend op wat ik achter dit wetsvoorstel proef, namelijk een poging om de wetgeving te schonen van de laatste relicten die verwijzen naar de bescherming van gelovigen.

De heer **Vliegenthart** (SP): Ik hoef de indieners niet te beschermen, dat kunnen zij zelf wel, maar ik vraag hun wel in hun antwoord in te gaan op de vraag of zij het gevoel hebben dat zij een kruistocht voeren.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dat hoor ik graag.

Mijn fractie beschouwt dit wetsvoorstel als een breekijzer in onze beschaving en een wig tussen bevolkingsgroepen. De sluis van beledigingen die mensen in het hart treffen, gaat straks een stuk verder open. Een medialogica die zich ontfermt over ieder stuk polemisch zwerfvuil, zal de grens van het onbetamelijke verder gaan verleggen.

De indieners houden van "scherpe uitingen". De heer Vliegenthart heeft gemerkt dat ik mij daarbij aansluit vandaag, misschien zelfs wel een beetje tegen mijn gewoonte in. Ik doe het toch, omdat ik hoop dat die scherpe uitingen kunnen leiden tot een doorbreking van de "status quo", ik citeer nu de memorie van toelichting. Scherpe uitingen kunnen de status quo doorbreken. Ik zal mijn best doen de status quo van de indieners te doorbreken om door te stoten naar, ik citeer opnieuw de indieners: "een rijker palet aan meningen, en nieuwe inzichten". Ik zie daarnaar uit. Ik hoop dat zij, als liefhebbers van het debat, te bereiken zijn. Ik kan dit wetsvoorstel niet anders lezen dan als een voorwendsel -- ook dit woord heb ik tevoren gewogen maar ik gebruik het toch -- om gelovige medeburgers te treffen. Ik doe een beroep op alle fracties in dit huis om geen politieke verantwoordelijkheid te nemen voor dit wetsvoorstel waarmee we onze samenleving geen dienst bewijzen.

De heer **Engels** (D66): Ik zal heel behoedzaam zijn vanwege de collegialiteit die wij in veel debatten hebben gehad. De heer Kuiper zegt nu dat de indieners tot doel hebben om dit voorstel te gebruiken als een voorwendsel -- het woord "kruistocht" is gevallen -- om alle restanten van naar religie verwijzende wetsbepalingen te doen verdwijnen. Hij doet een oproep om dit niet te steunen. Betekent dit dat hij van mening is dat als een fractie dit wetsvoorstel steunt, zij zich aan hetzelfde verwijt onderhevig maakt als hij de indieners maakt? Daar zou ik eerlijk gezegd wel bezwaar tegen hebben.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik luister graag naar de motivatie van iedere fractie. Iedere fractie gaat over haar eigen woorden en zal op haar eigen manier motiveren waarom zij dit wetsvoorstel wel of niet steunt. Ik kan dus niet bevestigend antwoorden op de vraag van de heer Engels. Ik doe

niettemin een beroep op de fracties in dit huis om dit wetsvoorstel niet te steunen.

De heer **Vliegenthart** (SP): Ik luister altijd graag naar de heer Kuipers, net als de heer Engels dat doet. Ik hoor bij de heer Kuipers een andere toon dan bij de heer Segers aan de overkant. Zijn toon klonk meer als: het is jammer dat dit nu gebeurt, maar er zijn belangrijkere dingen en laten wij hier niet te veel in lezen. De heer Kuiper zet het vandaag scherp aan. Ik heb niet voor niets gesproken over de discussie in 1931 van de vrijzinnige protestanten en de remonstranten. Hadden zij toen een voorwendsel om tegen het wetsvoorstel te zijn? Was dat een voorwendsel of hadden zij inhoudelijke bezwaren? Ik vraag de heer Kuiper om dit dan ook naar de dag van vandaag te transponeren.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik zoek vandaag inderdaad het debat op het scherpst van de snede. Dat zal ook in mijn toon doorklinken, want ik vind dit werkelijk een wetsvoorstel dat wij niet moeten aanvaarden. Wij overschrijden hier een grens die niet zozeer te maken heeft met meerderheden of minderheden -- dat is een vertroebeling van het debat -- maar met de erkenning van de eigen aard van een godsdienstige overtuiging en de wens om de beschavingsnorm die wij altijd hebben gehanteerd, wel of niet in wetgeving, te ontzien.

De heer **Vliegenthart** (SP): Ik heb een expliciete vraag gesteld. Wij kunnen hier op het scherpst van de snede debatteren, maar ik krijg graag antwoord op mijn vraag of de vrijzinnig protestanten en de remonstranten in 1931 een voorwendsel hadden of dat zij inhoudelijke argumenten hadden zoals de indieners die ook zouden kunnen hebben, net als degenen die straks geneigd zijn om voor dit wetsvoorstel stemmen. Of zijn dat slechts voorwendselen? Ik krijg graag antwoord op die vraag.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Uiteindelijk gaat het hier om een politieke overtuiging, het gaat om de Grondwet. In christelijke kerken en kringen wordt hier verschillend op gereageerd. Het zal ook nog wel voorbijkomen dat de SGP destijds een andere houding had dan nu. Dat weet ik allemaal. Daar gaat het mij niet om. Het gaat mij om de politieke overtuiging die ik hier wil verwoorden en die de heer Segers aan de overkant ook heeft verwoord, dat de vrijheid van godsdienst een groot goed is en een bepaald gevoel vergt van alle burgers in ons land. Dat heeft niets met ongelijkheid te maken. Dat vraagt om een bepaald gevoel, ook een constitutioneel gevoel, dat ik hier mis. Het debat wordt gevoerd in termen van gelijkheid en ongelijkheid, een privilege van de ene groep boven een andere. Daar gaat het niet om. Het gaat om de erkenning van een grondrecht dat als mensen nu eenmaal gelovig zijn -- en dan niet

alleen monotheïstisch -- zij een zekere bescherming krijgen. Die constitutionele norm hebben wij altijd gehad, maar die grens gaan wij over. Als dit voorstel onverhoopt wordt aangenomen -- en ik wil vandaag een poging doen om de leden ervan te overtuigen dat dit niet moet gebeuren -- leg ik mij daar natuurlijk bij neer. Dan is het zo, maar zolang ik daarvoor nog strijd kan voeren, doe ik het zo en ook met deze scherpte.

De heer **Engels** (D66): Ik begrijp de opstelling van de heer Kuiper en ik respecteer die ook. Hij heeft daar volledig het recht toe. Zijn oproep om hier scherp te debatteren, zal ik echter niet beantwoorden om redenen die ik zelf heb gekozen.

Ik wil hem toch nog twee dingen voorleggen, omdat dit ook mijn fractie raakt. Ik kom terug op het element dat dit wetsvoorstel wordt aangegrepen als een voorwendsel om gelovigen te treffen. Ik heb al laten merken dat ik van zo'n intentie volstrekt afstand neem. Vervolgens zegt de heer Kuiper dat het debat niet over meerderheden en minderheden als een politieke invalshoek gaat. Het zou moeten gaan over de Grondwet en de grondrechten. Ik wijs hem erop dat ik in mijn eigen bijdrage -- maar ik heb het ook in andere bijdragen gehoord -- heb opgemerkt dat de weging van de positie van de vrijheid van godsdienst ten opzichte van andere grondrechten, zich precies in het hart van de discussie bevindt. Ik heb dit ook bij de heer Franken gemerkt en ik neem aan dat ik dit ook in andere bijdragen nog zal opmerken. Wat betreft uw opmerking en uw verzuchting dat met het aannemen van dit wetsvoorstel niet alleen geweld wordt aangedaan aan de vrijheid van godsdienst maar daarmee eigenlijk ook aan de constitutionaaliteit in het algemeen en daarmee aan de Grondwet: ik ben bang dat u met meer overtuigende argumenten moet komen, wilt u ons daarvan overtuigen, als u begrijpt wat ik bedoel.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik ben net toe aan de sectie die over dit onderwerp gaat.

De indieners menen dat de wetsartikelen over het verbod op smalende godslastering een slapend bestaan leiden. Ze kunnen daarom ook wel verdwijnen. Het beste bewijs dat ze niet slapend zijn, is dit wetsvoorstel zelf. De indieners maken zich er druk om. Het feit dat deze artikelen een norm stellen in het publieke verkeer bevalt hun niet. Het was ongelukkig dat minister Donner het verbod op smalende godslastering wilde actualiseren na de moord op Theo van Gogh, want toen leek het erop dat de dader in bescherming werd genomen. Maar meer in het algemeen had minister Donner een punt: in een samenleving waarin verscheidene stromingen en godsdiensten met elkaar samenleven en er sprake is van nieuwkomers en niet-westerse godsdiensten, wordt ook de onderlinge tolerantie op de proef gesteld. Dat kan betekenen dat het publieke verkeer en de maatschappelijke vrede gediend is met een norm,

met een verbod op smalende godslastering, al is vervolging nog zo moeilijk.

Die actuele politieke situatie wordt door de indieners niet aangevoeld. Ik wil collega Engels en anderen juist ook laten zien dat hier iets niet wordt aangevoeld wat voor het begrijpen van wat de constitutie materieel bedoelt, wel aangevoeld moet worden.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): U gaf zo-even eigenlijk al aan dat het verbod op godslastering niet alleen betrekking moet hebben op het christelijke geloof. Het zou alle geloven moeten beschermen. Bent u er voorstander van dat het artikel in die zin wordt aangepast? Nu gaat er te veel verschil in interpretatie van uit.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik meen dat de Raad van State er een interpretatie aan heeft gegeven volgens welke het betrekking heeft op alle godsdiensten, dus ook op alle godsdienstige gevoelens. Ik weet wel dat je dan niet uit de definitiekwestie bent, maar ik wil het aan de rechter overlaten om, in contact met het maatschappelijke gevoel daarover, de definitie verder uit te breiden. Het gaat ook mij niet alleen om de monotheïstische godsdiensten.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik ben oprecht blij om van de heer Kuiper te horen dat het hem om de bescherming van alle gelovigen gaat. Voor mij blijft het nog steeds de vraag wat precies de scheidslijn is tussen een geloof, een godsdienst of een ander fundamenteel gevoel of fundamentele overtuiging die gekrenkt zou kunnen worden door bepaalde opvattingen. Waarom zou die geen bijzondere bescherming behoeven?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Degenen die daarover gaan, zijn de mensen zelf. Dit is uitermate subjectief. Ik denk dat onze geschiedenis vanaf de zestiende eeuw laat zien dat wij aandacht hebben gehad voor iedereen die zegt: in mijn geweten is dit het allerdiepste en het allerheiligste, en ik wil de ruimte hebben om het zo gelovend te beleven. Het gaat dus om de mensen die het zelf zo beleven. De gewetensvrijheid gaat eigenlijk nog voor de godsdienstvrijheid. Mevrouw Strik weet dat als jurist. Het subject gaat erover en de rechter moet dat zien. Ik ben niet voor een enorme uitbreiding van de toepassing van dit artikel, maar het gaat mij om de norm. Als de rechter iemand voor zich heeft die zegt "wacht even, dit zijn mijn diepste en heiligste gevoelens, dit is mijn geloof", moet hij dat zien. In de wetgeving hebben wij in onze hele constitutionele geschiedenis daarvoor oog gehad. Wij verliezen dat met dit wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Tot slot, mevrouw Strik.

**

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): U geeft aan: de mensen moeten zelf beslissen of een fundamenteel gevoel gekrenkt wordt. Het punt is dat de delictsomschrijving zodanig is dat er geen ruimte wordt gelaten voor een subjectieve interpretatie. Feitelijk geeft u de rechter een onmogelijke opdracht mee als u zegt dat hij iedereen moet beschermen die kan menen dat zijn fundamentele gevoel gekrenkt is door bepaalde uitingen. Ik denk dat u daarmee de beperkte definitie van artikel 147 miskent. Die laat wel degelijk alleen maar ruimte voor blasfemie ten aanzien van godsdienst.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Wij hebben weinig jurisprudentie. Dat is nu juist ook het punt. Hierin is nog wel jurisprudentie te ontwikkelen.

Secularisatie komt terug als motief in de memorie van toelichting. Hier en ook in de bijdragen die ik heb gehoord van de heer De Lange en de heer Engels, wordt een nogal ouderwetse secularisatietheorie opgedist. Die is allang weersproken. Secularisatie, zo laten nieuwere inzichten zien, betekent niet dat godsdienst en geloofsbeleving verdwijnen uit de samenleving. Helemaal niet, we hebben juist een debat over de actuele rol van religie in de samenleving. Godsdienst en geloofsbeleving krijgen opnieuw vorm, niet noodzakelijkerwijs collectief en institutioneel, maar meer individueel. En, niet onbetekenisvol, in de afgelopen decennia heeft zich hier bovendien een nieuwe godsdienst gevestigd, de islam, met bijna één miljoen aanhangers. Religie blijft dus onderdeel van het maatschappelijk verkeer. Dat was niet de verwachting volgens, laten wij zeggen, de ouderwetse secularisatietheorie.

De heer **De Lange** (OSF): De heer Kuiper haalt mijn bijdrage aan. Als hij mijn passage over secularisatie naleest, zal hij zien dat wat hij hier zegt over secularisatie, precies is wat ik naar voren heb gebracht. In een seculiere samenleving is wel degelijk ruimte voor godsbeleving en godsbegrip, maar dan op een individuele basis. Dat het maatschappelijk debat een rol speelt, is zeker, maar niet dat de Staat een rol te vervullen heeft. Dat is wat moderne secularisatie inhoudt.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik denk dat ik mij niet op voorhand schik in de definiëring van onze samenleving als zijnde een seculiere samenleving. Ik wil de samenleving zien als een open samenleving waarin plaats is voor allerlei richtingen en geloven. Religie blijft daar een onderdeel van.

In andere landen is dat reden voor hernieuwd gesprek. In omvangrijke multireligieuze samenlevingen zoals Zuid-Afrika wordt gewerkt aan een handvest ter regeling van religieuze rechten en vrijheden, van hoofddoek tot rituele slacht. Indieners, doe uw ogen open, kijk naar de wereld van nu! Welk urgent belang is met dit wetsvoorstel gediend? Hoe komen we hier verder mee? Ik vraag dit ook aan de minister. Ik wil van hem graag een expliciet antwoord horen op de vraag hoe nodig de

schrapping van de gewraakte artikelen nu eigenlijk is in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen.

Dan het wetsvoorstel zelf. Hier wordt de ene onzorgvuldigheid op de andere gestapeld en denkfout op denkfout. Allereerst treedt het een discussie binnen over de verhouding tussen de grondrechten, i.c. de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Grondrechten formuleren fundamentele vrijheden en strekken ertoe groepen of individuen te beschermen tegen overheden en tegen andersdenkende meerderheden. Tot de vrijheid van godsdienst behoort ook het daadwerkelijk genot ervan en van overheden mag een beschermende inspanning worden verwacht. Volgens de indieners kan smalende godslastering ook wel worden ondergebracht bij de beperkingen die aan de vrijheid van meningsuiting worden gesteld. Sterker nog, zij menen dat uitingen die de voorstellingen van iemands geloof raken, thuishoren bij de vrijheid van meningsuiting. Dat is dus een vermenging van grondrechten. De eigen aard van godsdienstige voorstellingen wordt hiermee miskend. Dit wetsvoorstel miskent de aard van de vrijheid van godsdienst. Dat wat gelovigen geloven, heet in het maatschappelijk verkeer "een mening", vatbaar voor dispuut. Dat is een miskenning van wat we altijd materieel hebben bedoeld aan te duiden onder de vrijheid van godsdienst.

Het grondrecht vraagt bescherming voor de eigen aard van geloofsvoorstellingen, zoals die subjectief worden gezien en beleefd door gelovigen zelf. De wetgever moet hier buiten blijven en zeker niet verklaren dat die geloofsvoorstellingen gelijk te stellen zijn aan opinies in een publiek debat. Voorzitter, hier wordt een nieuwe lezing van de constitutionele vrijheden geïntroduceerd, worden grondrechten opzettelijk met elkaar in botsing gebracht en wordt de vrijheid van godsdienst achtergesteld bij de vrijheid van meningsuiting. Het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting gaat, als wij niet oppassen, heersen over de vrijheid van godsdienst. Dat hebben we in Nederland, met onze delicate discussies over de balans tussen de grondrechten, nooit zo gewild.

De Raad van State wijst er in dit verband op dat de vrijheid van godsdienst oude papieren heeft -- ik gaf net in een interruptie voorbeelden hiervan -- en dat deze hier in het gedrang komt. We gaan met dit wetsvoorstel dus een delicate constitutionele balans omvergooien. Ik wil op dit punt graag een expliciete reactie van de minister en de indieners. Mijn fractie kan zich niet voorstellen dat de regering zich zomaar achter deze herordening van de grondrechten schaaft.

Verder wordt in het wetsvoorstel uitgegaan van een foutieve interpretatie van de gewraakte artikelen 147, 147a et cetera van het Wetboek van Strafrecht. Ondanks pogingen deze foutieve interpretatie aan het verstand van indieners te brengen, handhaven dezen hun eigen lezing. Hoe men ook denkt over nut en noodzaak van deze wet, hij is er niet primair gekomen om christenen, laat staan God zelf, te beschermen, maar ter bescherming van de openbare orde. Wat doen nu de indieners? Zij blijven verkondigen dat het verbod

op smalende godslastering een privilege scheidt, een extra bescherming voor gelovigen in het publieke debat. Hun opinies -- geloofsvoorstellingen zijn immers opinies -- worden extra beschermd. Dat zou een ongerechtvaardigde ongelijkheid scheppen. Eerst wordt dus aangenomen dat geloofsovertuigingen en -gevoelens meningen zijn en vervolgens wordt gedaan alsof de bedoelde artikelen privileges scheppen. Nogmaals, de wetgever had de openbare orde op het oog en niet iets anders. De wetgever had dus ook niet het soort horizontale werking op het oog, waar de indieners kennelijk steeds aan denken. Ook het gelijkheidsbeginsel wordt er ten onrechte bijgehaald. De vrijheid van godsdienst beschermt alle aanhangers van welke godsdienst ook in gelijke mate. Het beschermt volgens deze systematiek ook iedereen die zich wil verenigen of iets via de drukpers openbaar wil maken, in gelijke mate. Je wilt het wel of je wilt het niet. Het scheidt geen ongelijkheid. Of je gaat muziek maken met elkaar, of je doet dat niet. Of je verenigt je, of je doet dat niet. De grondrechten zijn er om mensen te beschermen die dat willen. Het scheidt in zichzelf geen ongelijkheid. Hoe zouden wij anders voortdurend zo zorgvuldig spreken over de balans tussen de grondrechten? Wij willen juist niet die ongelijkheid scheppen, dat is een denkfout. De Grondwet vraagt respect voor de eigen aard van godsdienstige gevoelens en voorstellingen. Het spijtige is -- het spijt mij werkelijk om dat te moeten zeggen -- dat dat nu juist ontbreekt. Er wordt veel overhoop gehaald om vooral deze boodschap uit te zenden: we gaan niet langer rekenen met de eigen aard van godsdienstige overtuigingen en gevoelens in het publieke debat. Is dat vooruitgang? Is dat beschaving? Wil de regering hiervoor tekenen, zo vraag ik opnieuw aan de minister.

Aanvaarding van deze wet verarmt het denken over de rechtsstaat en geeft ruim baan aan onnodige tegenstellingen. Waar gaat het de indieners om? Wat is nu eigenlijk hun diepste motief? Zij houden, zo heb ik betoogd, vast aan een foutieve lezing van de wet om maar uit te kunnen komen bij hun voorstelling dat gelovigen geen recht kunnen claimen op extra bescherming, wat niet aan de orde is. Gelovigen vragen helemaal geen extra bescherming, dat denken de indieners. Zij zien niet dat deze gewraakte wetsartikelen wellicht ook van nut kunnen zijn in het publieke verkeer, gelet op de soms huizenhoge zeeën van vuil en smaad die in dit land worden uitgestort. Maar dat is niet het punt, kennelijk. De indieners liggen wakker van een zogenaamd privilege van gelovigen. Dat moet verdwijnen.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): De heer Kuiper geeft aan dat nu al sprake is van veel smaad en kwetsende aantijgingen. Tegelijkertijd doet hij het voorkomen alsof er van het huidige wetsartikel bescherming uitgaat en wij straks hopeloos verloren zijn als het artikel is verdwenen. Kan de heer Kuiper onderbouwen dat het artikel daadwerkelijk nut heeft en, zo ja, welk nut dan? Wij

hebben immers al heel veel smaad. Wat zal er in de praktijk veranderen als het wetsvoorstel daadwerkelijk wordt aangenomen in deze Kamer?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Inderdaad, wij hebben te maken -- daarover maken wij ons ook van tijd tot tijd zorgen -- met publieke uitingen op internet of waar dan ook die smadelijk zijn en die niet worden vervolgd, ook niet op grond van andere wetsartikelen. Dat is in de aard der zaak natuurlijk buitengewoon moeilijk. Ik ben uw vraag even kwijt.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Mijn belangrijkste vraag is: welk nut heeft dit wetsartikel precies? Er is immers al sprake van veel smaad, en vervolging blijft uit. Welke preventieve werking zou het artikel hebben? Wat staat ons te wachten als het wetsvoorstel wordt aangenomen? Wat verandert er dan in de smaad die er nu al is?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Het WODC merkte zelf op dat het in dit maatschappelijke klimaat weleens heel nuttig zou kunnen zijn om te beschikken over zo'n artikel. Ik denk niet dat er veel verandert in de gegeven voorbeelden uit het verleden. Ik gaf in mijn interruptie nieuwe voorbeelden waarin het wel kan veranderen. Denk aan nog grovere en zelfs fysieke schendingen van het heilige in godsdiensten. Voor mij is het belangrijkste dat het artikel een norm uitdrukt. Die wordt wel degelijk in stelling gebracht. "Wat iemand daar zegt, kan dat eigenlijk wel?" Als deze norm verdwijnt uit het Wetboek van Strafrecht, zal dat niet meer gebeuren. Dan zal gezegd worden: dat is vrij. Dan wordt het dus de vrijheid van godslastering.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Wat de voorbeelden betreft die u in het interruptiedebatje gaf: hebt u werkelijk het idee dat er een verband is met het wetsartikel in het Wetboek van Strafrecht?

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Het Wetboek van Strafrecht ziet in zijn bepalingen ook op de voorbeelden die ik gaf. Ik weet niet waarom dat is gedaan. In 1931 ging het immers over de communisten. In het artikel gaat het daadwerkelijk over de voorbeelden die ik gaf. In de wereld waarin wij leven zijn die niet ondenkbeeldig, mevrouw Strik.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Maar of ze niet hebben plaatsgevonden ...

De **voorzitter**: Mevrouw Strik, ik had "tot slot" gezegd. Laat u de heer Kuiper zijn betoog vervolgen. Er is ook nog een tweede termijn. Misschien kunt u dan verder met de discussie.

**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Het voortdurend focussen op de privileges van gelovigen vind ik niet helemaal zuiver aan dit voorstel. Wat zal er gebeuren als gelovigen die op hun ziel worden getrapt en vervolgens verhaal willen halen, in de context van een keurig discours met argumenten pro en contra te horen krijgen: een interessant punt, maar wij begrijpen u eigenlijk niet en dat is verder onze zorg ook niet? Is een verbod op smalende godslastering, hoe moeilijk te handhaven ook, niet een uiting van beschaving? Is dat niet precies wat wij bedoelen met tolerantie? Wij hoeven het niet eens te zijn, zelfs niet met het geloof van een ander. Voelt u zich vrij. Juist het accepteren van wat die ander in zijn eigenheid is, ook als hij anders is dan wijzelf, is dan kern van tolerantie.

Dit is nog niet alles. De indianers hebben wel degelijk door dat de wetgever in 1931 sprak over de "openlijke erkenning van God" die uit dit wetsvoorstel zou spreken. Dat is ook zo, een meerderheid van de bevolking had er destijds geen moeite mee dit te erkennen. Die omstandigheid van toen maakt dit wetsvoorstel nu niet ineens onbruikbaar. Ik wil de collega's erop wijzen dat die redenering niet klopt. De indianers willen vastgesteld hebben -- dat is hun motief -- dat de Staat neutraal is, dat die zelfs een État athée is. Ik zie dat er nee wordt geschud. Goed, dan beperken wij ons tot de neutrale staat. Over dat denkbeeld valt veel te zeggen, ook dat de indianers zelf al partijdig zijn in dit debat. Geen enkele overheid is neutraal. Elke overheid moet in zijn hoedanigheid van wetgever inhoudelijke opvattingen, normen en strafbaarheden hanteren. Dat is niet neutraal. Dat weten wij als wetgever, als leden van het parlement, allemaal. Het is niet neutraal, maar waardegeladen. Anders zaten wij hier niet, als vertegenwoordigers van verschillende partijen en groeperingen. Wetgeving, die uiteindelijk bij meerderheid wordt besloten, is waardegeladen. Ze gaat een richting uit. De waarden die de indianers nu willen opleggen, zijn die van een "exclusief humanisme", zoals de Canadese filosoof Charles Taylor het noemt in zijn indrukwekkende studie *A Secular Age*. Dat "exclusief humanisme" kan niet meer rekenen met geloofsuitingen die het zelf niet erkent. Gelovigen moeten zich voortaan uiten in termen die alleen voor dit exclusieve humanisme nog toegankelijk zijn. Terwijl het christendom, met vallen en opstaan, in een lange historische ontwikkeling ruimte heeft leren maken voor andere overtuigingen, juist omdat ze de betekenis van geloofs- en gewetensvrijheid inzag, willen de indianers die ruimte weer beperken, ditmaal alleen voor gelovigen, omdat die volgens hun eigen redenering een privilege zouden hebben.

Voorzitter. Woorden hebben kracht van betekenis, zij kunnen veel in beweging zetten. De woorden van dit wetsvoorstel zullen ook weer een eigen werkelijkheid oproepen. Het zal geen bijdrage zijn aan de vrede tussen groepen in de samenleving, het zal een uitnodiging zijn elkaar op de ziel te trappen, en dat is niet het Nederland dat ons voor ogen staat. De indianers zouden dit ook moeten inzien en hun wetsvoorstel van tafel moeten halen. Dat laatste zullen ze wel niet doen,

maar ik hoop in elk geval dat ik ze met mijn argumenten heb kunnen bereiken.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Evenals de woordvoerders vóór mij, wil ook ik graag mijn waardering uitspreken voor de energie en de kennis van zaken waarmee de initiatiefnemers tot dusver hun voorstel, dat formeel weliswaar uiterst simpel is, hebben verdedigd. Tegelijkertijd zal het hun niet verbazen, laat staan kwetsen, zo hoop ik, wanneer ik aan deze woorden toevoeg dat vanuit mijn fractie bezien hun inspanningen een betere zaak waardig waren geweest. Dit gezegd hebbend, betekent dit voor mij geen belemmering om serieus het debat met de initiatiefnemers aan te gaan. Zij stellen tenslotte niet meer en niet minder voor dan om de artikelen 147, 147a en 429bis van het Wetboek van Strafrecht te laten vervallen. In mijn bijdrage concentreer ik mij verder op artikel 147, zoals men zal begrijpen.

Wat de motivatie voor hun voorstel is -- ik wens deze te onderscheiden van de argumentatie -- hebben zij in de inleiding van de memorie van antwoord aan deze Kamer weergegeven. Ik vat het kort samen. Eén. Het artikel beperkt onnodig de vrijheid van meningsuiting. Twee. Het artikel scheidt rechtsongelijkheid, want het beschermt (bepaalde) religies extra. Drie. Het artikel leidt een slapend bestaan, maar er bestaat een dreiging van ontwaken. Vier. Vanuit de verhouding van kerk en staat geredeneerd is het geen taak van de overheid om bepaalde heilige of diepgevoelde overtuigingen te beschermen.

Op de afzonderlijke aspecten van de motivatie hoop ik in het vervolg van mijn bijdrage nog terug te komen. Eerst wil ik echter stilstaan bij de vraag wat de wetgever van 1932 beoogde en wat onder godslastering verstaan moet worden, zulks ondanks het feit dat in de stukken al ruimschoots aandacht aan de geschiedenis is besteed. Ik zal dat natuurlijk niet herhalen.

Het was de nadrukkelijke bedoeling van de toenmalige minister van Justitie Donner dat de krenking van godsdienstige gevoelens zou worden beschermd. Wat de wetgever van 1932 strafbaar wilde stellen was niet godslastering als zodanig. De rechtsgrond dáárvan zou dan hebben moeten zijn dat het lasteren van de persoon van God onder de strafbepalingen zou vallen, waardoor God als het ware als een binnen de rechtsorde te beschermen persoon, rechtsgoed of belang zou worden aangemerkt. Dáár heeft Donner niet voor gekozen. God is immers verheven boven onze rechtsorde en is "in wezen" niet te belasteren of te beledigen, anders dan in het menselijk verkeer, ook soms door gelovigen, zo voeg ik er maar aan toe. Gods oordeel over de lastering van Zijn unieke en exclusieve Naam en Persoon is niet afhankelijk van

de vraag hoe mensen daarover oordelen. De wet kan niet de pretentie hebben Hem daartegen te beschermen. De uitweg was daarom destijds, het te beschermen belang te zoeken in de godsdienstige gevoelens van de burgers die zich aangetast wisten in wat hen heilig is, zulks met het oog op de openbare ordetaak van de overheid.

Donner stond ook op het standpunt dat, om de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting niet in het gedrang te brengen, buiten twijfel moest blijven dat bijvoorbeeld in zakelijke vorm gegoten atheïstische meningen en propaganda geoorloofd moesten blijven, hoezeer gelovigen daar ook aanstoot aan zouden kunnen nemen. Tussen haakjes, dat laatste was overigens precies de reden waarom de SGP-Tweede Kamerfractie destijds tegen het wetsvoorstel stemde.

Vanwege dit standpunt van Donner werd het woord "smalend" toegevoegd. Het ging om schimpende, kwaadaardige, geringschattende, neerhalende uitlatingen, geuit met de bedoeling om het als werkelijk veronderstelde godsbeeld van anderen te beledigen. Ook hij die niet in enige god geloofde, zelfs een vurige atheïst, kon dus onder de bepaling vallen.

De initiatiefnemers verwerpen het onderscheid tussen het smalen van een godsgeloof en gevoelens op basis van andere gronden. Waar gaat het echter bij godslastering om? Bij godslastering gaat het om de erkenning dat een mens niet alleen in horizontaal vlak bestaat, maar ook een verticale tegenover-relatie kan hebben met een God die boven de mens staat. Dat element wordt door de schrapping van artikel 147 als het ware weggeschreven, inclusief het smalende karakter van de godslastering. De initiatiefnemers willen toch niet zeggen dat niet-religieus zijn, dus seculier zijn, de norm voor onze wetgeving is?

Er dient naar mijn overtuiging onderscheid te worden gemaakt tussen kritiek op godsdienst en geloofsovertuigingen van mensen enerzijds en anderzijds de vorm waarin en de wijze waarop die kritiek plaatsvindt. Het gaat niet om het wat, maar om het hoe. Daarom kan ik mij absoluut niet verenigen met de stelling die de initiatiefnemers op pagina 15 van de memorie van antwoord op vragen van de PvdA-fractie innemen, namelijk: "Er is onvoldoende reden om grenzen te stellen aan de vorm waarin of de wijze waarop anderen hun standpunten verwoorden". Zij halen in dit citaat trouwens met instemming de woorden van de heer Rosier aan. Het op het scherpst van de snede debatteren is toch totaal iets anders dan bewust, opzettelijk kwetsen? Het kwaadaardig met grove spot, beschimping en neerhaling van de Naam en de Persoon van de drie-enige God heeft het karakter van een vorm van psychisch geweld tegen medemensen.

Naast 1932 is 1968, zoals bekend, een bepalend jaartal in de geschiedenis van de strafbaarstelling van de godslastering. De Hoge Raad heeft in dat jaar een zeer restrictieve uitleg gegeven aan artikel 147. Toen is over de betekenis van het artikel gesteld dat het niet zou gaan om krenking van godsdienstige gevoelens of het beledigen van het godsbeeld. Het zou moeten gaan

om het zich willens en wetens smalend uitlaten over God, met de expliciete bedoeling om het "als reëel gestelde opperwezen neer te halen", zoals door de heer Franken is gezegd, de zwaarste vorm van opzet. Door een zware bewijslast te hanteren, namelijk de bedoeling om God als persoon te lasteren, is het artikel in feite onschadelijk gemaakt.

Ik plaats daar vraagtekens bij. Als de bedoeling van de overtreder van een verbod tot beslissend criterium voor het bewijs wordt gehanteerd, wordt de bewijslast een zo goed als onmogelijke opgave. Dat lijkt mij trouwens niet alleen te gelden voor smalende godslastering maar evenzeer voor eenvoudige belediging.

Aldus is artikel 147 de facto buiten werking komen te verkeren, tandeloos geworden, zeggen anderen. De Hoge Raad-uitspraak is juridisch gezien de belangrijkste oorzaak daarvan, maar er zijn ook andere ontwikkelingen sinds 1932 opgetreden. Daar is de secularisatie, waardoor het niet-religieus zijn van burgers de norm voor de overheid lijkt te zijn geworden. Ook de opkomst van niet-christelijke of niet-westerse godsdiensten zal een rol spelen. En er wordt, aldus de initiatiefnemers, meer incasseringsvermogen van de mensen gevraagd sinds 1932 als gevolg van de vergroving van het publieke debat.

Alles samen heeft dit ertoe geleid dat artikel 147 zo goed als een dode letter, een slapende of een obsoleete bepaling is geworden. Dan dient zich uiteraard de vraag aan waarom men die ene slapende bepaling zou willen schrappen. Het is duidelijk niet het gevolg van een algehele evaluatie van de waarde van strafrechtelijke bepalingen die al vele decennia niet meer gebruikt worden. De regering heeft in antwoord op vragen van de D66-fractie in deze Kamer laten weten dat strafbepalingen die nooit worden toegepast in beginsel ook geen kwaad kunnen. Ik mag aannemen dat de regering dit standpunt ook vandaag nog huldigt. Misschien wil de minister dat nog eens bevestigen.

Waarom dan toch die gedrevenheid van de initiatiefnemers? De aanleiding tot het indienen van het wetsvoorstel in 2009 blijkt gelegen te zijn in de opmerkingen van de minister van Justitie in 2004 waarbij deze de mogelijkheid opperde om artikel 147 aan te passen en te reacteren. De vrees dat zoiets zou kunnen gebeuren, blijkt de voornaamste drijfveer te zijn, als ik het goed lees. Was die vrees echter reëel te noemen? Zou het artikel zomaar kunnen ontwaken, gezien de jurisprudentie van de Hoge Raad sinds 1968? Zou de wetgever daar niet aan te pas hebben moeten komen? Op grond waarvan waren de initiatiefnemers en de meerderheid van de Tweede Kamer dan zo door vrees bevangen dat artikel 147 zou gaan herleven? Waarom hebben de initiatiefnemers in plaats van het indienen van een voorstel tot afschaffing hun energie niet gestoken in een voorstel tot actualisering van het verbod en waarom hebben zij zich bijvoorbeeld niet beperkt tot het schrappen van het tweede en derde lid van artikel 147 onder handhaving van het eerste lid?

Tot hiertoe heb ik mij hoofdzakelijk beperkt tot de motivatie van het voorstel. Vervolgens zou ik stil willen staan bij enkele aspecten van de argumentatie. De initiatiefnemers hebben bij hun argumentatie de verhouding van kerk en staat in het geding gebracht. In alle oprechtheid lijkt mij dat in dit verband niet terecht. Dat zou alleen het geval kunnen zijn indien het godslasteringsartikel blijf zou geven van de partijdigheid van de Staat in godsdienstige zin en godslastering dus in de context van staatsgevaarlijkheid, als bedreiging voor de eenheid van de Staat, geplaatst zou moeten worden.

Wat de initiatiefnemers in dit verband op het oog hebben, blijkt onder meer uit hetgeen zij schrijven op pagina 11 van de memorie van antwoord: "Er dient geen keuze gemaakt te worden voor het stellen van de ene godsdienst of levensbeschouwing boven de andere. Het is niet aan de overheid om te bepalen welke diepste overtuiging of levensbeschouwing extra bescherming verdient; het is van belang dat de overheid ze allemaal gelijk beschermt". Hiermee brengen zij duidelijk het gelijkheidsbeginsel in stelling. De laatste woorden in eerste termijn van de heer De Wit in de Tweede Kamer luidden dat in ons rechtsbestel extra bescherming voor een specifieke groep gelovigen niet passend is. De vraag mag worden gesteld of hier inderdaad sprake is van ongerechtvaardigde ongelijke behandeling.

Ik ben het met de initiatiefnemers eens dat de overheid binnen het kader van de democratische rechtsstaat geen partij moet kiezen voor of tegen enige godsdienst. Maar dat betekent toch niet dat seculariteit de norm is? Waarin burgers gelijk zijn, verdienen zij gelijke bescherming en waarin zij ongelijk zijn, verdienen zij bescherming naar de mate van de ongelijkheid. Kan men dan stellen dat er sprake is van extra bescherming of van bevoorrechtiging van degenen die een godsgeloof kennen ten opzichte van degenen die dat niet kennen? Moet men dan niet zeggen dat degenen die in God geloven een specifieke, passende bescherming dienen te genieten, gelijkwaardig aan de bescherming van niet-gelovigen?

In dit verband verdient naast de vrijheid van meningsuiting ook de vrijheid van godsdienst opmerking. In de nota naar aanleiding van het verslag van de Tweede Kamer hebben de initiatiefnemers op pagina 3 tot mijn geruststelling verklaard dat zij de vrijheid van godsdienst "ten zeerste" respecteren. Artikel 6 van onze Grondwet, dat daarover gaat, spreekt immers over "godsdienst én levensbeschouwing", daarmee toch in mijn ogen impliciet aangevend dat die twee materieel niet te vereenzelvigen zijn. Is het dan voor de gewone wetgever ongepast om onderscheid te maken al naargelang het wel of niet om voor godsdienstige overtuigingen kwetsende uitlatingen gaat? Die vraag blijft op dit punt ten slotte over.

Thans kom ik op de vraag wat de consequenties van het onverhoopt vervallen van artikel 147 zullen of kunnen zijn. Uitgaande van de doelstelling dat de vrijheid van meningsuiting moet worden verruimd, zullen de initiatiefnemers enkel positieve gevolgen verwachten. Tegelijkertijd heeft

de heer De Wit in de Tweede Kamer uitdrukkelijk verklaard dat het volgens de initiatiefnemers niet zo is dat met het schrappen van artikel 147 "een vrijbrief wordt gegeven om te beledigen". Niettemin zijn de initiatiefnemers er niet van overtuigd dat artikel 147 een noodzakelijke of wenselijke bijdrage levert aan de bescherming van religieuze minderheden, want, zo zegt men, het artikel werkt immers niet. Opnieuw stel ik dan, zoals ik al eerder deed, de vraag waarom zij hun inventiviteit niet hebben geïnvesteerd in een aangepaste vorm van het artikel, zodat het die functie van bescherming van religieuze minderheden wél zou kunnen blijven houden.

De **voorzitter**: Mag ik u even op de tijd wijzen, mijnheer Holdijk? Misschien kunt u iets sneller spreken. U had 15 minuten opgegeven, we zitten nu aan 18.

**

De heer **Holdijk** (SGP): Daar zal het in zitten, voorzitter, want mijn aanvankelijke begroting was dat ik binnen de tijd kon blijven aan de hand van mijn tekst.

De vraag kan echter niet buiten beschouwing blijven of er dan totaal geen behoefte blijft bestaan aan een strafrechtelijke norm. De initiatiefnemers verwijzen naar de artikelen 137c en 137d van het Wetboek van Strafrecht. Zij spreken zelfs over een doublure van artikel 147 met deze artikelen. Artikel 137c beschermt volgens de uitspraak van de Hoge Raad van 10 maart 2009 wel tegen discriminatoire, beledigende uitlatingen, maar niet tegen krenkende kritiek op een godsdienst. Maakt derhalve deze uitspraak van de Hoge Raad niet overduidelijk dat artikel 147 zelfstandig bestaansrecht heeft naast de artikelen 137c en d? De initiatiefnemers zijn daarover naar mijn gevoel niet helder. In de memorie van antwoord kom ik de zinsnede tegen dat de initiatiefnemers menen dat voor uitlatingen die het kwetsen als doel hebben en dus geen functie hebben in het publieke debat, de artikelen 137c en d afdoende zijn, als het wenselijk wordt geacht dat dit soort uitingen strafbaar zijn.

Vanwege deze onduidelijkheid vraag ik aan de initiatiefnemers of bescherming van gelovigen tegen grievende, kwetsende uitlating -- smalen dus -- betreffende godsdienst onder de beperking van de vrijheid van meningsuiting vallen, zoals deze in artikel 137c is vervat. Ik zou het tevens op prijs stellen als ik op dit punt ook een helder standpunt van de regering zou mogen vernemen.

In afwachting van een reactie, ben ik hoe dan ook van mening dat behalve, in de eerste plaats, fatsoen ook de wet een instrument kan zijn en behoort te zijn om als ultimum remedium barbarij in de publieke sfeer tegen te gaan. Ik mag er toch van uitgaan dat de initiatiefnemers, noch de regering de opvatting huldigen dat een stuitend gebrek aan publieke beschaving -- daar reken ik onder andere ook extreme vormen van blasfemie toe -- niet om actie van de overheid zou kunnen vragen?

In dit verband moge ik, onder verwijzing naar de pagina's 132 en 133 van het WODC-rapport van 2007, wijzen op de uitspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in de al eerder genoemde zaak Otto Preminger-Instituut tegen Oostenrijk, waarin tot uitdrukking komt dat het Hof, als het gaat om beperking van de vrijheid van meningsuiting in het domein van de godsdienstige overtuigingen, dit aan de nationale wetgever overlaat. Met andere woorden, artikel 9 van het EVRM laat hier volgens het Hof ruimte aan de nationale wetgever. Delen de initiatiefnemers die opvatting van het Hof?

Ten slotte en ten laatste nog één keer de vraag: verandert er iets als gevolg van het vervallen van artikel 147? Artikel 147 is ingegeven door de zorg van de overheid voor de openbare orde en beschermde in oorsprong de meerderheid van de bevolking. Die godsdienstige meerderheid is intussen een minderheid geworden. Mijn taxatie is dat bij die minderheid, maar ook bij die meerderheid, het besef nog leeft dat godslastering over de schreef gaat. Daarom de vraag of door afschaffing van het verbod de verdraagzaamheid wel zal worden bevorderd.

In 1932 bestond er vrees voor eigenrichting door gelovigen. Die vrees behoeft niet meer te bestaan, als die al terecht heeft bestaan. Gelovigen hebben eraan moeten wennen dat zij steeds meer en steeds weer moeten incasseren. Zij hebben heus geen extra lange tenen. Het zou echter zeer te betreuren zijn dat na het onverhoopt vervallen van artikel 147 de gedachte postvat: godslastering mág, want het is niet strafbaar. Ik zie met belangstelling uit naar een reactie op de enkele vragen van zowel de indieners als van de regering.

*N

De heer **Schrijver** (PvdA): Voorzitter. Het schrappen van wetsartikelen is in dit huis geen alledaagse bezigheid van de wetgever en al helemaal niet als het raakt aan de bescherming van grondrechten. Om die reden juichen wij het toe dat wij dit debat vandaag langs heel principiële lijnen voeren.

Dit wetsvoorstel raakt aan diverse grondrechten die alle diep in onze rechtsstaat verankerd zijn. Ik noem er vier, te weten:

- het beginsel van gelijke behandeling;
- de vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving;
- de vrijheid van meningsuiting; en
- de bescherming van minderheden.

Sommige zijn in onze eigen, sobere Grondwet verwoord, andere vooral in internationale mensenrechtenverdragen, maar al deze grondrechten schragen onze rechtsstaat. Het is altijd goed om nauwkeurig naar de formulering van de grondrechten te kijken, alsmede naar de daarbij geformuleerde uitzonderingsregels. Zijn bijvoorbeeld de indieners zich ervan bewust dat ingeval van een noodtoestand de vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving krachtens artikel 4 van het IVBPR een sterkere bescherming geniet

dan bijvoorbeeld het beginsel van vrijheid van meningsuiting en het beginsel van gelijke behandeling?

In algemene zin delen wij op deze punten de opvatting van de indianers dat dezelfde doelen, waaronder het betuigen van respect voor de godsdienstvrijheid en het stellen van grenzen aan de vrijheid van meningsuiting ingeval deze ten opzichte van anderen in hoge mate kwetsend en onnodig grievend wordt uitgeoefend, ook langs andere rechtswegen kunnen worden bediend.

Wel zijn wij bezorgd dat de indianers, zowel in de memorie van toelichting als in hun beantwoording van onze vragen -- waarvoor overigens dank, zeker ook gezien de uitvoerigheid - - weinig aandacht hebben geschonken aan de bescherming van minderheden. In een steeds vrijere, maar soms ook verruwende samenleving zijn het maar al te vaak allereerst minderheidsgroepen van wie de levensbeschouwingen, de culturele tradities, het geloof en de geloofsbelijdenis het eerst op de hak genomen kunnen worden. Dat geldt voor alle minderheden, want de PvdA is voor gelijke bescherming van alle godsdiensten en levensbeschouwelijke overtuigingen. Inderdaad beschermen artikel 6 van onze Grondwet en artikel 9 van het EVRM godsdienst en niet-godsdienstige levensovertuigingen op gelijke voet.

Louter vanwege het onderwerp van het wetsvoorstel spits ik die bescherming vandaag toe op religieuze minderheidsgroepen in Nederland; een religieuze meerderheidsgroep kennen we immers in ons land niet meer.

Het beschermen van minderheden beschermt natuurlijk ook de meerderheid. Als een minderheid, zeker wanneer die in de knel zit of fanatiek is, geen expliciete bescherming door het recht ervaart, zal deze minderheid eerder zichzelf gaan verdedigen. De absorptie van onvrede en de kanalisering van ongenoegen en gevoelens van kwetsing is om die reden ook voor de hele maatschappij van belang. Ik herhaal de schriftelijke vraag van onze fractie op welke wijze de bescherming van religieuze minderheden in hun diepste religieuze gevoelens voldoende gewaarborgd blijft indien tot schrapping van het verbod op godslastering wordt overgegaan. Wij delen de opvatting van de indianers dat de overheid geen partij moet kiezen voor een bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging. Wel zijn wij van mening dat in een democratische rechtsstaat minderheden onder omstandigheden recht hebben op een bescherming van de overheid die verder gaat dan die welke uit louter het beginsel van gelijke behandeling voortvloeit. De indianers zien in de notie van de vrijheid van meningsuiting een van de voornaamste redenen om het verbod op smalende godslastering te schrappen. Zou het beginsel van de bescherming van minderheden niet tot de conclusie kunnen nopen dat dit verbod nog wel enige restwaarde heeft, hetzij in preventieve, hetzij in normatieve of in andere zin? Mijn fractie zou hierop graag een reactie hebben van zowel de indianers als de regering.

Wij hebben met de indianers schriftelijk reeds een heel interessante discussie kunnen voeren over de vraag welk belang nu precies gediend is met het schrappen van de artikelen inzake smalende godslastering. Wij proeven uit de beantwoording dat de indianers hier wat op twee benen hinken. Enerzijds herhalen zij keer op keer dat deze bepalingen in het Wetboek van Strafrecht "slapende", of zelfs "dode" bepalingen zijn. Dit omdat het reeds lang geleden is dat vervolging en berechting op basis van deze artikelen heeft plaatsgehad. Er is al voldoende verwezen naar het laatste, zogenaamde Ezel-arrest betreffende Gerard Reve en toen ook zonder succes.

Maar anderzijds komen wij in de stukken van de indianers ook om de haverklap het risico tegen van "ontwaken". Gezien de levensbeschouwelijke richting van de indianers neem ik dan maar aan dat dit ontwaken vanuit de slaap en niet herleven vanuit de dood is.

Ook introduceren de indianers in de stukken de interessante theorie van het "chilling effect" uit het Amerikaanse en Canadese recht. Hiermee wordt geduid op de soms vage, maar niet onbelangrijke dreiging die uit kan gaan van ruime of onduidelijke wetsbepalingen en de vervolgingsacties die daarop kunnen worden gebaseerd. Zien wij het goed dat de indianers op dit punt soms in "two minds" zijn: kunnen bepalingen wel tegelijkertijd slapend of zelfs dood zijn, maar kan daar dan tevens een dreiging van uitgaan?

Ik stel ook de omgekeerde vraag: zou er nog enige restwaarde aan de drie betrokken wetsbepalingen toegekend kunnen worden? Het antwoord van de indianers in de memorie van antwoord dat indien gewenst de artikelen 137c en d inzake discriminatoire belediging "eenieder gelijke waarborgen biedt" stelt ons niet helemaal gerust. Het gaat ons in deze discussie immers niet louter om gelijke behandeling maar ook juist om de speciale bescherming door de overheid van minderheden. Graag ontvangen wij ook hierop een reactie van de indianers en van de regering.

Dat roept ook de belangrijke, misschien wel belangrijkste vraag in dit debat op, die ik met nadruk voorleg aan de minister van Veiligheid en Justitie. Dekken de artikelen 137c t/m e van het Wetboek van Strafrecht inzake discriminatie en haat zaaien in voldoende mate ook het bestrijden van grove spot en beschimping van minderheden in Nederland en het onnodig grieven van godsdienstige gevoelens? Of, in de woorden van de Raad van State: "Daarbij rijst dan tevens de vraag in hoeverre de artikelen 137d en 137e Sr genoegzame bescherming bieden tegen als ernstig ervaren belediging van groepen door belediging van hun geloof."

De **voorzitter**: Mevrouw Strik, mag ik u vragen om niet te interrumpen? We komen niet rond met de tijd. Als u zo vriendelijk wilt zijn, dan heel graag in de tweede termijn, want wij zitten in een enorme tijds-klem.

**

De heer **Schrijver** (PvdA): Wat jammer, voorzitter!

In onze schriftelijke inbreng hebben wij gewezen op het belang om bij nieuwe wetgevende arbeid de opvattingen van de meest betrokken groepen in ruime mate te betrekken. Om die reden vroegen wij de indieners verslag te doen van de wijze waarop zij vertegenwoordigers van religieuze groepen hebben geïnformeerd en geconsulteerd over hun wetsvoorstel. Wij betreuren het dat zij daar kennelijk toch niet voldoende reden toe zagen en wij hadden eigenlijk toch wel graag een gerichte consultatie gezien.

In de totstandkoming van dit wetsvoorstel speelt de familie Donner een prominente rol. Grootvader Jan Donner maakte in 1931 met wat we nu de Lex Donner noemen de ommezwaai ten opzichte van zijn eveneens vermaarde voorganger Modderman. Modderman had in 1881 juist geen reden gezien voor een dergelijk wetsvoorstel omdat -- ik citeer -- "God zijn regten zelf weet te handhaven". Als ik nu de geschiedenis van het wetsvoorstel van deze indieners goed heb begrepen, heeft zijn kleinzoon Piet Hein Donner op de indieners een effect gehad dat enigszins vergelijkbaar is met dat van een rode lap op een stier. Voorzitter, alvorens u mij tot de orde roept omdat u denkt dat ik mij lasterlijk uitdruk, wijs ik erop dat ik in de gekozen formulering noch de heer Donner met "een rode lap" noch de indieners met "een briesende stier" heb vergeleken! Ik memoreer slechts dat het initiatief vooral is voortgekomen uit reacties op de speculaties van de toenmalige minister van Justitie Donner in 2004 om het verbod op smadelijke godslastering te doen herleven. Deze speculaties zijn louter speculaties gebleven. Is er nu dan wel een voldoende basis om geheel tot schrapping over te gaan?

Tot slot de internationale context van het wetsvoorstel. Uit de informatie die de indieners in antwoord op onze vragen verstrekt hebben, blijkt onder meer dat 8 andere lidstaten van de Raad van Europa soortgelijke wetgeving als Nederland hebben en de overige bijna 40 dus niet. In de memorie van antwoord wordt wel heel erg kort ingegaan op de situatie in niet-Europese landen: in nogal wat landen speelt een discussie over zogenaamde blasfemiewetten die ingezet worden om anders- of niet-gelovigen te vervolgen. Dat is een zeer verontrustende zaak. Hebben de indieners met hun wetsvoorstel ook de ambitie om hier mondiaal, Nederland als gidsland, een voorbeeld te stellen of bewegen zij zich eerst en vooral in een Nederlandse context? Vinden de indieners en de regering dat genoemde vervolgingen in andere landen enige relevantie hebben voor de Nederlandse context en gezien kunnen worden als een aanleiding om de wetgeving in Nederland niet of juist wel te wijzigen?

Dit zijn onze laatste vragen in deze eerste termijn. Wij verheugen ons op de antwoorden en kijken daar met belangstelling naar uit.

De **voorzitter**: We hebben nog één woordvoerder te gaan en die heeft zich ingeschreven voor tien minuten. De behandeling tot nu toe heeft langer

geduurd dan gepland, vooral ook dankzij een aantal interrupties, maar het is belangrijk dat er over dit belangrijke onderwerp degelijk wordt gediscussieerd. Mevrouw Dupuis heeft gevraagd om één minuut het woord te mogen hebben. We hebben besloten dat mevrouw Dupuis haar hele verhaal houdt voordat de indieners in eerste termijn het woord voeren. Zij geeft de indieners wel alvast haar tekst, zodat zij weten waar zij het over gaat hebben.

Wij beginnen met het College van Senioren iets later dan gepland omdat een aantal fractievoorzitters tevens woordvoerder zijn bij dit onderwerp en zij niet gemist kunnen worden.

Het woord is aan mevrouw Dupuis. Om 16.10 uur zal zij haar volledige betoog houden.
**

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik werk graag mee. Ik heb mijn tekst zo bewerkt dat het voor degenen die gaan antwoorden duidelijk is waar de belangrijke punten zitten. Ik voeg eraan toe dat ik het dichtst bij de visie van de woordvoerders van PvdA en CDA zit. Het zou mij zeer deugd doen als de indieners en de regering hun vragen uitvoerig beantwoorden. Daarmee hebben zij ook een groot deel van mijn vragen beantwoord.

De **voorzitter**: Mevrouw Dupuis, reuze bedankt voor uw medewerking bij het oplossen van ons tijdsprobleem.
**

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 12.55 uur tot 13.30 uur geschorst.

*B

!Herdenking!

Aan de orde is de **herdenking van het overleden oud-Kamerlid mevrouw mr. Th.C.H.M. Huberts-Fokkelman**.

De **voorzitter**: Ik verzoek de leden te gaan staan.

Op 31 oktober jongstleden overleed op 79-jarige leeftijd Trees Huberts-Fokkelman, oud-senator voor het CDA. Zij was lid van de Eerste Kamer van 5 november 1991 tot 13 juni 1995.

Theresa Christina Huberta Maria Fokkelman werd geboren op 18 februari 1934 te 's-Hertogenbosch. Zij ging naar de lagere school in Vught en doorliep vervolgens het gymnasium bèta op het Sint Maria Lyceum voor meisjes in 's-

Hertogenbosch. Van hieruit ging zij rechten studeren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

De loopbaan van mevrouw Huberts-Fokkelman ving aan in 1956 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, als assistent van de Griffier. Deze functie legde zij neer na haar huwelijk in 1960. In 1970 koos zij voor de actieve politiek en werd zij lid van de gemeenteraad van Oisterwijk. Zij was toen lid van de KVP, later van het CDA. Binnen deze partij werd mevrouw Huberts-Fokkelman voorzitter van de afdeling Oisterwijk en later lid van het bestuur van de Stichting Kader en Vorming CDA.

In 1978 werd mevrouw Huberts-Fokkelman lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Van 1982 tot 1991 was zij lid van het College van Gedeputeerde Staten van deze provincie en was zij belast met de portefeuille samenleving en cultuur. Als geboren Brabantse ging de provincie haar aan het hart. Zij zette zich er dan ook graag voor in om het welzijn en het openbaar bestuur in Brabant te verbeteren. In een interview eind jaren tachtig werd zij het toonbeeld van Brabantse gastvrijheid genoemd. In dit interview pleitte zij voor een beter gemeentelijk beleid ten aanzien van woonwagenvakken.

In 1991 liet mevrouw Huberts-Fokkelman de provinciale politiek achter zich en keerde zij terug naar het Binnenhof. Werkte zij hier in de jaren vijftig nog achter de schermen in de Tweede Kamer, nu werd zij er lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Hier was zij woordvoerder binnenlandse zaken en volkshuisvesting en fractiesecretaris van het CDA. In haar maidenspeech bij de behandeling van de Huisvestingswet sprak mevrouw Huberts-Fokkelman zich uit tegen het zogeheten "scheefwonen", een onderwerp dat ook vandaag de dag nog aan de orde is.

Mevrouw Huberts-Fokkelman werd in dit huis gekenmerkt als opgewekt en spontaan; zeuren was haar vreemd. Zij werd geprezen om haar gevoel voor tact en menselijkheid. Ook had zij een grote bereidheid om naar anderen te luisteren en haar mening voor een betere te geven. Gedurende haar lidmaatschap van de Eerste Kamer vervulde mevrouw Huberts-Fokkelman een aantal bestuurlijke nevenfuncties. Zo was zij voorzitter van het bestuur "Bosch' Medisch Centrum", bestuurslid van een geestelijk gehandicaptencentrum en een verpleeghuis. Daarnaast was zij bestuurslid van de Stichting Het Brabants Landschap en het Nederlands Revalidatiefonds.

Mevrouw Huberts-Fokkelman was Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Moge ons respect voor haar persoon en werk, en haar inzet voor onze samenleving en de parlementaire democratie tot steun zijn voor haar familie en vrienden.

Ik verzoek eenieder om een moment stilte in acht te nemen.

**

(De aanwezigen nemen enkele ogenblikken stilte in acht.)

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan voor de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het eind van deze editie.)

*B

!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering mede in verband met de evaluatie van de Wet openstelling huwelijk en de Wet geregistreerd partnerschap (33526);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met de herziening van de regels over werking van de strafwet buiten Nederland (herziening regels betreffende extraterritoriale rechtsmacht in strafzaken) (33572).**

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Ik heet de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, die namens de regering bij de stemmingen aanwezig is, welkom in de Eerste Kamer.

**

*B

!Stemmingen!

Aan de orde zijn de **stemmingen** over het wetsvoorstel **Wijziging van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met de invoering van een adolescentenstrafrecht (33498).**

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.

**

*N

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Voorzitter. De SP-fractie betreurt het dat het commune strafrecht voor adolescenten de hoofdregel is gebleven en dat de uitbreiding van de mogelijkheden om jeugdstrafrecht toe te passen op adolescenten beperkt is gebleven tot 21- en 22-jarigen. We hebben echter vooral ernstige bezwaren tegen de zes verzwaringen van de jeugdsancties en het jeugdstrafprocesrecht voor minderjarigen. Maar echt onacceptabel, want in strijd met artikel 37c van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind, is de mogelijkheid om een pijlmaatregel om te zetten in tbs voor een feit dat is gepleegd is op 12-, 13-, 14- of 15-jarige leeftijd. De datum waarop het feit is gepleegd is immers bepalend. Nederland heeft op dit artikel een voorbehoud gemaakt voor 16- en 17-jarigen. Op hen mag ingevolge dat voorbehoud strafrecht voor volwassenen worden toegepast, niet op kinderen jonger dan 16 jaar. Ook zonder die schending van het IVRK vindt de SP-fractie omzetting van de pijlmaatregel na zeven jaar naar volwassen tbs niet noodzakelijk, omdat de Wet BOPZ voldoende mogelijkheden biedt om de samenleving te beschermen en de hoofdregel van ons strafrecht, dat straf in proportie moet staan tot het gepleegde feit, daarmee wordt verlaten.

Omdat de winst van de toepassingsmogelijkheid van jeugdstrafrecht op 22- en 23-jarigen in onze visie niet opweegt tegen de verzwaring van het strafrecht voor minderjarigen, zullen wij tegen het wetsvoorstel stemmen.

*N

De heer **Reynaers** (PVV): Voorzitter. Mijn fractie was ooit voorstander van het adolescentenstrafrecht. Helaas moet zij constateren dat van het oorspronkelijke plan onvoldoende is overgebleven. Volgens het onderhavige wetsvoorstel kunnen daders naar het jeugdstrafrecht worden berecht tot een leeftijd van 23 jaar; een aanzienlijke verruiming ten opzichte van de huidige situatie. Omgekeerd is de maximale duur van de jeugd detentie twee jaar gebleven en niet verruimd naar vier jaar, zoals aanvankelijk de bedoeling was. Het wetsvoorstel is wat ons betreft daarmee uit balans en biedt slechts flexibiliteit naar één kant, wat ons betreft de verkeerde kant. Het regime wordt daarmee vooral milder. De PVV-fractie zal dan ook tegenstemmen.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de PvdA, het CDA, de ChristenUnie, de SGP, D66 en 50PLUS voor dit wetsvoorstel hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de OSF, de PvdD, de SP,

GroenLinks en de PVV ertegen, zodat het is aangenomen.

**

*B
!Stemmingen!

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Wijziging van de Vreemdelingenwet 2000 in verband met de uitbreiding van het gebruik van biometrische kenmerken in de vreemdelingenketen in verband met het verbeteren van de identiteitsvaststelling van de vreemdeling (33192)**,

en over:

- de motie-Strik c.s. over het uitvoeren van een evaluatie in verband met de mogelijke verlenging van de wet (33192, letter G);
- de motie-Witteveen c.s. over het terugdringen van de bewaartermijn van tien naar vijf jaar (33192, letter H).

(Zie vergadering van 18 november 2013.)

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan mevrouw Barth.

**

Mevrouw **Barth** (PvdA): Voorzitter. Onze fractie zou heel graag een derde termijn over dit wetsvoorstel voeren en vraagt u daarom om uitstel van de stemmingen.

De **voorzitter**: De PvdA-fractie verzoekt om een derde termijn over dit wetsvoorstel. Ik stel vast dat de Kamer instemt met een korte heropening. Zo spoedig mogelijk, hopelijk volgende week, is er een derde termijn over dit wetsvoorstel. We stemmen nu dus niet over dit wetsvoorstel, noch over de moties. Dan doen we volgende week of de week daarop.

**

*B
!Stemmingen!

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet marktordening gezondheidszorg, de Wet cliëntenrechten zorg en enkele andere wetten in verband met het tijdig signaleren van risico's voor de continuïteit van zorg alsmede in verband met het aanscherpen van procedures met het oog op de kwaliteit en bereikbaarheid van zorg (33253)**,

en over:

- de motie-Flierman c.s. inzake spreiding van algemene ziekenhuizen over ons land (33253, letter E);
- de motie-Ter Horst c.s. inzake maatregelen tot reductie van de regeldruk in de gezondheidszorg (33253, letter F).

(Zie vergadering van 19 november 2013.)

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.

**

*N

Mevrouw **Scholten** (D66): Voorzitter. Het zal de minister niet verbazen als ik zeg dat mijn fractie het wetsvoorstel niet gaat steunen.

De minister heeft mijn fractie er niet van overtuigd dat zij haar verantwoordelijkheid op de in het wetsvoorstel beschreven manier moet vormgeven. De minister wil de risico's voor financieel slecht draaiende zorgaanbieders beperken, maar dat zal met dit wetsvoorstel niet lukken. De belastingbetaler zal net als nu de gaten dichten. De overmachttoets en de procedurele fusieconcentratietoets zijn juridisch onvoldoende uitgewerkt. Dat maakt dat het wetsvoorstel in de uitvoering een groot financieel risico vormt. Dat risico zal waarschijnlijk worden betaald uit de zorgkosten. De belastingbetaler draait er dus voor op. Een andere oplossing kan zijn een aanwijzingsbevoegdheid in geval cruciale zorg in krimpgebieden komt te ontbreken, in samenhang met fondsvorming door de zorgaanbieders uit hoofde van hun zorgplicht. Mijn fractie geeft de minister in overweging deze opties te onderzoeken en de wet niet in werking te laten treden.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van de PVV, de PvdA, de ChristenUnie, de SGP, de SP, de VVD met uitzondering van het lid Dupuis, de PvdD en 50PLUS voor dit wetsvoorstel hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de OSF, D66, GroenLinks en het CDA ertegen, zodat het is aangenomen.

**

In stemming komt de motie-Flierman c.s. (33253, letter E).

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van de PVV, het CDA, de ChristenUnie, de SGP, GroenLinks, de SP, D66, de PvdD, de OSF en 50PLUS voor deze motie hebben

gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de PvdA en de VVD ertegen, zodat zij is aangenomen.

**

In stemming komt de motie-Ter Horst c.s. (33253, letter F).

De **voorzitter**: Ik geef eerst het woord aan mevrouw Ter Horst.

**

Mevrouw **Ter Horst** (PvdA): Voorzitter. De Partij van de Arbeid maakt zich zorgen over de verhouding tussen de toename van de regeldruk en het netto-effect van wetsvoorstellen op het gebied van VWS. Daarom hebben wij de minister in de motie gevraagd om alle wetsvoorstellen van dat departement die nog niet vigeren te voorzien van een ex-antebeoordeling van de regeldrukgevolgen. Ook hebben wij gevraagd om voor wetsvoorstellen die al wel zijn aangenomen, na te gaan wat de regeldruk is van de implementatie daarvan. De minister heeft die voorstellen omarmd en toegezegd dat zij dat zal doen. Daarmee kan de motie worden ingetrokken.

De **voorzitter**: Aangezien de motie-Ter Horst c.s. (33253, letter F) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van behandeling meer uit.

**

*B

!Stemmingen!

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend bij de behandeling van het wetsvoorstel **Goedkeuring van de op 29 juni 2012 te Tegucigalpa tot stand gekomen Overeenkomst waarbij een associatie tot stand wordt gebracht tussen de Europese Unie en haar lidstaten, enerzijds, en Midden-Amerika, anderzijds (Trb. 2012, 163) (33467) en het wetsvoorstel Goedkeuring van de op 26 juni 2012 te Brussel tot stand gekomen Handelsovereenkomst tussen de Europese Unie en haar lidstaten, enerzijds, en Colombia en Peru, anderzijds (Trb. 2012, 178) (33591)**, te weten:

- de gewijzigde motie-Ganzevoort c.s. over de erkenning en handhaving van fundamentele vrijheden en mensenrechten (33467/33591, letter E, was letter D).

(Zie vergadering van 19 november 2013.)

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.

**

*N

Mevrouw **Martens** (CDA): Voorzitter. Mensenrechten zijn voor het CDA buitengewoon belangrijk. Onze fractie juicht het dan ook toe dat de mensenrechten tot de pijlers behoren van het buitenlands beleid van Nederland en al grote aandacht hebben bij het sluiten van internationale handelsverdragen. Ook in de handelsovereenkomsten waarover wij vorige week hebben gestemd, is er grote aandacht voor mensenrechten en democratie, zelfs met sanctiemogelijkheden. Met de voorliggende motie hebben wij dan ook geen inhoudelijk probleem. Maar omdat de motie minder ver gaat dan staand beleid, acht onze fractie de motie overbodig en stemt daarom tegen.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de PvdA, de ChristenUnie, de SGP, GroenLinks, de SP, D66, de PvdD, de OSF en 50PLUS voor deze gewijzigde motie hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van het CDA en de PVV ertegen, zodat zij is aangenomen.

**

*B

!Stemmingen!

Aan de orde zijn de **stemmingen over moties**, ingediend bij **de algemene financiële beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota 2014 (33750)**, te weten:

- de motie-Terpstra c.s. over het meer in overeenstemming brengen van de noodzakelijke bezuinigingen met de analyses uit de Miljoenennota 2014 (33750, letter K);
- de motie-Terpstra c.s. over een grenseffecttoets (33750, letter L);
- de gewijzigde motie-Koffeman c.s. over de mogelijkheden van het verleggen van de premieheffingsgrondslag om arbeid goedkoper te maken (33750, letter M, was letter I).

(Zie vergadering van 19 november 2013.)

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.

**

*N

De heer **Van Strien** (PVV): Voorzitter. De beide moties-Terpstra, letters K en L, zijn van het type

"het regent en wij verzoeken de regering te wachten tot het droog wordt". Dit type moties lijkt mijn fractie sowieso al weinig zinvol, maar de motie-Terpstra c.s. over de grenseffecttoets, letter L, is nog erger. Daarbij weet de CDA-fractie niet eens of het regent. Daarin wordt namelijk geconstateerd dat bedrijven in de grensstreken mogelijk schade ondervinden van de voorgestelde belastingmaatregelen, terwijl het voor iedereen duidelijk is dat honderden middenstanders door de voorgestelde belastingmaatregelen gewoon failliet gaan. Wij zullen tegen beide moties stemmen.

*N

De heer **Backer** (D66): Voorzitter. In de eerste motie, letter K, roept collega Terpstra op tot iets wat eigenlijk al niet meer mogelijk is in de Miljoenennota, in elk geval niet binnen de keuzes die het kabinet heeft gemaakt en waarvan een deel door ons in het Herfstakkoord is onderschreven. Wij zullen die motie niet steunen, hoewel wij ook geen groot liefhebber zijn van belastingverhogingen.

De motie met letter L, over de grenstoets, hoort naar mijn mening bij behoorlijke wetgeving. Het kabinet zou hiertoe niet te hoeven worden opgeroepen. Verder hebben wij het gevoel dat in een harmoniserende EU dit soort oproepen niet past.

Ik zal meteen ook de motie-Koffeman meenemen, dan hebben wij alle moties over de algemene financiële beschouwingen gehad. Deze motie streeft naar goedkopere arbeid zonder de lonen te verlagen. Dat klinkt wat utopisch, maar waarom zou een onderzoek daarnaar niet goed zijn? Die motie zullen wij steunen.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik neem dat in het dictum van de motie-Terpstra c.s. met letter L voor "de Belastingplan", "het Belastingplan" gelezen moet worden. Mijn fractie stemt voor deze motie, echter zonder daarmee te impliceren dat Nederland in het algemeen geen ten opzichte van het buitenland eigenstandige belastingpolitiek zou behoren te voeren.

Dan kom ik nu op de gewijzigde motie-Koffeman c.s. met letter M. Uit het in de motie geciteerde onderzoek blijkt dat de voorgestelde wijziging van de heffingsgrondslag sociale premies, de werkgelegenheid zeer aanzienlijk kan verhogen. Hetzelfde onderzoek geeft aan dat de voorgestelde wijziging geleidelijk, en aanvankelijk bedrijfstakgedifferentieerd kan worden ingevoerd. Gezien de door het kabinet en door alle fracties in deze Kamer gewenste werkgelegenheidsstijging lijkt nader onderzoek opportuun. Mijn fractie zal daarom voor de motie stemmen.

In stemming komt de motie-Terpstra c.s. (33750, letter K).

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fractie van het CDA voor de motie hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de PVV, de VVD, de PvdA, de ChristenUnie, de SGP, GroenLinks, de SP, D66, de PvdD, de OSF en 50PLUS ertegen, zodat zij is verworpen.

**

In stemming komt de motie-Terpstra c.s. (33750, letter L).

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, het CDA, de ChristenUnie, de SGP, de SP en 50PLUS voor de motie hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de OSF, D66, de PvdD, de VVD, GroenLinks en de PVV ertegen, zodat zij is verworpen.

**

In stemming komt de gewijzigde motie-Koffeman c.s. (33750, letter M, was letter I).

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.

**

*N

De heer **Van Strien** (PVV): Voorzitter. Hoewel wij het gevraagde in de motie een sympathieke gedachte vinden, zijn wij voor belastingverlaging en niet voor belastingverschuiving. Daarom zullen wij tegen deze motie moeten stemmen.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van 50PLUS, de OSF, D66, de PvdD, de SP, GroenLinks en de ChristenUnie voor de motie hebben gestemd en de aanwezige leden van de fracties van de PVV, het CDA, de PvdA, de VVD en de SGP ertegen, zodat zij is verworpen.

Ik schors de vergadering voor een enkele moment in afwachting van de minister van Financiën.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Houdbare overheidsfinanciën!

Aan de orde is de gezamenlijke behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet financiering decentrale overheden in verband met het rentedragend aanhouden van liquide middelen in 's Rijks schatkist (verplicht schatkestbankieren) (33540);**

- **het wetsvoorstel Wet inzake houdbare financiën van de collectieve sector (Wet houdbare overheidsfinanciën) (33416).**

De **voorzitter**: Ik heet de minister van Financiën van harte welkom in de Eerste Kamer.

**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Essers** (CDA): Mevrouw de voorzitter. De CDA-fractie is voorstander en zal altijd voorstander zijn van degelijke en houdbare overheidsfinanciën. Daarbij past dat zij ook voor naleving is van de in het kader van het Stabiliteits- en Groeipact gemaakte afspraken over handhaving van de afgesproken maximumnormen voor het EMU-saldo en de EMU-schuld. De eurolanden kunnen er door de Europese Commissie op worden aangesproken als zij zich niet aan die afspraken houden. De eurolanden zelf moeten intern tijdig orde op zaken te stellen. Het is aan elk land om te bepalen op welke wijze aan deze afspraken invulling wordt gegeven. De Nederlandse regering kiest ervoor om in de Wet Hof begrotingsregels vast te leggen en bovendien een correctiemechanisme te ontwikkelen voor de tekorten van lagere overheden. Daarmee kan het EMU-saldo worden beperkt. In de Wet verplicht schatkestbankieren worden de lagere overheden verplicht om hun overtollige overschotten aan te houden bij de Nederlandse Staat, met als beoogd gevolg een lagere EMU-schuld van Nederland.

De grootste bezwaren van mijn fractie tegen deze twee wetsvoorstellen vloeien voort uit de aantasting van de autonomie van de decentrale overheden die deze wetsvoorstellen bewerkstelligen. Deze aantasting zou nog wel te verdedigen zijn bij een acute noodsituatie, ervan uitgaande dat die aantasting van de autonomie na ommekomst van die crisis weer ongedaan zou worden gemaakt. Van dat laatste is echter geen sprake. Het kabinet houdt vol dat deze beide maatregelen structureel in de wetgeving moeten worden verankerd en wil daarom niets weten van het opnemen van horizonbepalingen die de met deze wetsvoorstellen gepaard gaande aantasting van de autonomie van de decentrale overheden weer opheffen als aan de EMU-eisen wordt voldaan. Wij roepen de regering op om de weigering om horizonbepalingen op te nemen te heroverwegen. Ik kom daar zo op terug.

Na de indiening van de Wet Hof zijn er door het kabinet de nodige toezeggingen gedaan. Zo

worden de decentrale overheden niet gebonden aan een micronormering, maar wordt alleen gestuurd op het EMU-saldo van alle decentrale overheden gezamenlijk. Ook is beloofd dat "in de komende jaren" er geen beperkingen zullen worden opgelegd aan de provincies om investeringsplannen te beperken. Verder is beloofd dat de komende jaren, tot 2017, geen sancties zullen worden opgelegd en dat er de komende jaren geen sprake zal zijn van een aanscherping van de huidige macronorm van 0,5% bbp. Bovendien is het kabinet naar aanleiding van een vraag van onze kant in het verslag bereid om alsnog het amendement-Koolmees, gesteund door het CDA in de Tweede Kamer, in wetgeving om te zetten. In dit amendement wordt het sanctie-instrument vervangen door een op bestuurlijk overleg gebaseerd correctiemechanisme zoals dat bekend is in de Wet financiering decentrale overheden (Wet fido). Onze dank daarvoor. De vraag is hoe en wanneer het kabinet deze laatste toezegging gaat effectueren.

Al met al kan worden geconcludeerd dat in de komende kabinetsperiode er voor de decentrale overheden geen bloed zal vloeien uit de Wet Hof. Dat is echter geen enkele garantie voor de periode na dit kabinet. Het kabinet wenst immers geen horizonbepaling in de wet op te nemen. Door de fundamenteel verschillende begrotingstechnieken van de EMU-rekenregels en het provinciale lasten-batenstelsel blijft de dreiging bestaan dat in de toekomst de investeringsruimte van de provincies wel degelijk wordt aangetast. Volgens het baten-lastenstelsel zijn de provinciale begrotingen sluitend, volgens de EMU-regels, die investeringen als uitgaven zien, laten ze op kasbasis tekorten zien. Ook is er geen garantie dat de macronorm voor de decentrale overheden in de toekomst niet wordt aangescherpt. De principiële autonomie van de lagere overheden dreigt met dit wetsvoorstel op termijn dan ook te worden aangetast. In een brief van 7 juni 2013 heeft het Interprovinciaal Overleg aangegeven ondanks het sluiten van een financieel akkoord met het kabinet "principiële bezwaren" te blijven houden tegen dit wetsvoorstel. Gelet op het ontbreken van een horizonbepaling in combinatie met het gegeven dat de Wet Hof niet nodig is om de EMU-spelregels na te komen en er bovendien al andere wetten zijn waarmee kan worden ingegrepen als dat echt nodig is, bijvoorbeeld de Wet fido, heeft de CDA-fractie grote bezwaren tegen de Wet Hof, althans voor zover deze betrekking heeft op de aantasting van de autonomie van de decentrale overheden. Tegen het opnemen van de algemene begrotingsspelregels in een wet heeft mijn fractie geen bezwaren, maar dat mag naar de mening van mijn fractie niet samengaan met een onnodige en blijvende aantasting van de autonomie van de decentrale overheden. Graag verneem ik de zienswijze van de regering hierop.

Evenals dat het geval is bij het wetsvoorstel Hof, leidt ook het wetsvoorstel verplicht schatkistbankieren tot een ongewenste aantasting van de autonomie van de decentrale overheden. Gaat het bij de Wet Hof om het boekhoudkundig verlagen van het EMU-saldo, bij het wetsvoorstel

inzake verplicht schatkistbankieren gaat het primair om het boekhoudkundig verlagen van de EMU-schuld. Door wat kan worden gezien als een "fout" in de huidige berekening van de EMU-schuld doordat financiële overschotten die het Rijk tijdelijk bij private partijen uitzet de omvang van de EMU-schuld niet verlagen, acht de regering verplicht schatkistbankieren noodzakelijk. Als gevolg van het verplichte schatkistbankieren wordt de vrijheid van decentrale overheden in zoverre beknot, dat zij niet meer in staat zijn om zelf een afweging te maken tussen risicoarm beleggen en meer risicovol beleggen. Daarbij zij aangetekend dat er thans reeds voldoende wettelijke waarborgen bestaan om onverantwoord speculatief beleggingsgedrag van decentrale overheden te voorkomen. Ik noem in dit verband weer de Wet fido en de Regeling uitzettingen en derivaten decentrale overheden, Ruddo.

Als gevolg van het verplichte schatkistbankieren missen decentrale overheden rendementen die zij anders wel zouden hebben behaald op hun overschotten. Vooral de provincies die over aanzienlijke liquide vermogens beschikken als gevolg van de recente verkoop van de aandelen in elektriciteitsbedrijven zijn hier de dupe van. Zo zijn de huidige schattingen dat het misgelopen rendement op langere termijn kan oplopen tot ten minste 1,5% van de tijdelijk overtollige middelen, oftewel 90 à 135 miljoen euro. Ik verwijs naar de brief van het IPO van 20 juni 2013. De regering is niet bereid om de decentrale overheden hiervoor te compenseren. Hier zetten wij grote vraagtekens bij. Kan de minister dit harde afwijzende standpunt nog eens toelichten?

Een veelgehoorde klacht van de zijde van de decentrale overheden ziet ook op de uitvoeringslasten die met het verplichte schatkistbankieren gepaard gaan. Zo dient elke dag het overschot van inkomsten en uitgaven voor 15.30 uur te worden overgeboekt naar de centrale schatkistrekening en een tekort te worden aangevuld, het zogenoemde "zero-balancing". De meeste banken waarmee de decentrale overheden zakendoen, beschikken niet over de technische middelen om dit automatisch te laten verlopen. Dit zal dus veelal handmatig moeten geschieden. Ongetwijfeld zullen deze banken de daarmee gepaard gaande hogere uitvoeringskosten gaan doorberekenen aan de decentrale overheden. Het kabinet lijkt deze kosten niet erg serieus te nemen. Ook hierop verkrijg ik graag nog een toelichting.

Ook bij het wetsvoorstel verplicht schatkistbankieren heeft de regering haar best gedaan om ongerustheid weg te nemen.

De heer **Backer** (D66): De heer Essers spreekt over "compensatie". Wij kennen allemaal de uitspraak over rendementen in het verleden. Die compensatie zou moeten gaan over de mogelijk te realiseren hogere opbrengsten als de regel niet was ingegaan. Dat is de gedachte. Hoe ziet de heer Essers dat voor zich?

De heer **Essers** (CDA): Er zijn onderscheidende regelingen waarvoor al een bepaald percentage was afgesproken voor overschotten. Die zijn goed te vergelijken met het rentepercentage dat bij de Staat kan worden gekregen. Het is nooit tot op de eurocent nauwkeurig uit te rekenen, maar het zou goed zijn als de regering zou aangeven bereid te zijn om een tegemoetkoming te verstrekken als er aantoonbaar schade wordt geleden. Dat mist mijn fractie node in dit wetsvoorstel.

Ik zei al dat de regering ook bij het wetsvoorstel verplicht schatkistbankieren haar best heeft gedaan om ongerustheid weg te nemen. Zo heeft de regering beloofd om de overtollige middelen die bij de schatkist worden aangehouden te allen tijden beschikbaar te houden voor investeringen uit hoofde van de publieke taak. Mijn fractie is blij met deze toezegging. In hoeverre zullen toekomstige kabinetten zich echter aan deze toezegging gebonden voelen? Ook op dit punt weigert de regering om een horizonbepaling op te nemen. In die horizonbepaling zou bepaald kunnen worden dat de verplichting tot schatkistbankieren komt te vervallen zodra de EMU-schuld structureel lager uitkomt dan 60% van het bbp. Wederom roept mijn fractie het kabinet op om nog eens op dit punt in te gaan.

Het past bij uitstek bij de Eerste Kamer om de autonomie van de decentrale overheden te bewaken. Het verleden geeft geen enkele reden om te twijfelen aan de effectiviteit van het thans al bestaande instrumentarium om lagere overheden die zich niet houden aan de budgettaire discipline tot de orde te roepen. Het aantasten van die bestuurlijke autonomie alleen maar om te laten zien dat Nederland binnen de eurogroep het beste jongetje van de klas is, gaat de CDA-fractie, en naar ik aanneem ook de rest van deze Kamer, veel te ver. Het is dan ook aan het kabinet om ons te overtuigen van nut en noodzaak van deze twee wetsvoorstellen, van het achterwege blijven van horizonbepalingen en van de afwezigheid van de bereidheid om decentrale overheden te compenseren voor hogere kosten en gederfde opbrengsten als gevolg van deze voorstellen.

Ik wacht met belangstelling het antwoord van de minister af.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik begin met het wijzigingsvoorstel van de Wet financiering decentrale overheden. Mijn fractie stemt op hoofdlijn in met de overwegingen van het kabinet in de memorie van toelichting en zal voor dit wetsvoorstel stemmen. Ik maak daarbij twee opmerkingen. Ten eerste staat in artikel 2, lid 3, dat openbare lichamen geen hypothecaire leningen aan hun personeel mogen verstrekken. Kan de minister aangeven waarom de Nederlandsche Bank wel hypothecaire leningen aan het personeel verstrekt, inclusief aan de directie? Overigens is de context uit de memorie van toelichting bij wetsvoorstel 33540 ons bekend; die hoeft de

minister dus niet te herhalen. Ik neem aan dat DNB die leningen tegen gunstige voorwaarden verstrekt. Zo ja, hoeveel ligt het rentepercentage dan onder de gemiddelde hypotheekmarktrente?

Ten tweede luidt artikel 2b, lid 1:

"Openbare lichamen ontvangen rente over de liquide middelen die zij in 's Rijks schatkist aanhouden. De rente kan niet negatief zijn." Ik neem aan dat in het laatste zinnetje bedoeld is "de rente zal niet negatief zijn" want het kan uiteraard wel. Ik vraag de minister om dit bij de eerstvolgende gelegenheid te wijzigen. Het lijkt mij echter beter om dat zinnetje helemaal te schrappen. Wij hebben hier vorige week kort gesproken over deflatiedreigingen. De minister en wij hebben in ons leven slechts inflatie meegemaakt en deflatie is dus niet ingebed in ons denkpatroon. Voor onze ouders en voorouders was dit anders. Het lijkt aannemelijk dat de Staat bij deflatie tegen een negatieve nominale rente zal inlenen. Wat op bladzijde 9 van de memorie van toelichting staat, namelijk dat de rentevergoeding aan decentrale overheden gelijk is aan de inleenrente van de Staat, lijkt mij helder en voldoende.

Ik ga over naar het voorstel Wet houdbare overheidsfinanciën. Ik zal consistent zijn en de minister meteen aankondigen dat mijn fractie daarmee niet ingenomen is.

Over het voorstel aangaande decentrale overheden merk ik slechts op dat, net zoals bij staten onderling, sommige decentrale overheden onevenredig getroffen worden door de economisch absurde brutoschuldnorm van de Europese Unie. Bij analogie is dit als zou een bank bij de kredietverlening aan een bedrijf de activa op de balans buiten beschouwing laten. Is de minister het met ons eens dat zo'n bank absurd zou handelen? Is hij het ook met ons eens dat de EMU-brutoschuldnorm even absurd is? Voor de overige punten aangaande decentrale overheden vertrouw ik, gezien het voorlopig verslag en onze instemming daaromtrent, op de verdere kritiek van de collega-woordvoerders. Senator Essers gaf zojuist de voorzet.

Ik beperk mij dan verder tot commentaar op het voor mijn fractie zwaarwegende onderdeel uit het voorstel, namelijk het begrotingsbeleid. Laat ik vooropstellen dat mijn fractie voorstander is van trendmatig begrotingsbeleid, mits de structureel vastgelegde uitgaven consequent gescheiden worden van de belastinginkomsten, die dan meeblijven met de conjunctuur waardoor het geheel conjunctuurdempend werkt. Het begrotingssaldo wordt dan trendmatig op nul gesteld of, naargelang de structurele staatsschuld en de structurele besparingen, omtrent nul. Daarmee is mijn fractie voorstander van budgettaire disciplinerende, dat wil zeggen trendmatige conjunctuurstabiliserende disciplinerende.

Achtereenvolgende Nederlandse kabinetten hadden hun eigen begrotingsregels, doch geen ging zo ver de eigen regels bij wet te willen vastleggen. Voor zover EU-afspraken daartoe nopen, vraag ik de minister of het kabinet zich in Brussel ertegen verzet heeft deze bij wet vast te leggen.

Artikel 2, lid 1 stelt: de minister van Financiën voert trendmatig begrotingsbeleid. Lid 2 specificeert dit, maar vanaf lid 3 heet het dat het trendmatig begrotingsbeleid wordt gevoerd met inachtneming van, kort gezegd, de EMU-normen over begrotingssaldo en staatsschuld. Die normen zijn echter strijdig met trendmatig begrotingsbeleid. Er staat dus: we voeren trendmatig begrotingsbeleid maar we voeren het ook niet.

Als democraat aanvaard ik met spijt, maar toch ten volle, wanneer de politieke meerderheden in het parlement anders liggen dan ik zou wensen. Wat ik moeilijk aanvaard, is wanneer voorstellen worden ingekleed in verhullende of misleidende taal. Dat schaadt de democratie, omdat wij het debat immers niet anders dan talig kunnen voeren. Onze taal is dus een democratie-instrument. Onderschrijft de minister deze laatste zin? Dit wetsvoorstel is gevat in misleidende taal en ik zal dit verder adstrueren.

In de memorie van antwoord stelt de minister: "De kern van het trendmatig begrotingsbeleid is dat sturing plaatsvindt op de uitgaven. De uitgaven worden genormeerd via vaste uitgavenkaders van de drie budgetdisciplinesectoren. Er is sprake van automatische stabilisatie van de economie via de inkomsten." Daarover zijn wij het geheel eens, met dien verstande dat de uitgavensturing trendmatig is. Na een uiteenzetting over de EMU-begrotingsregels treedt, net als in artikel 2 van het wetsvoorstel, het misleidende taalgebruik op. Eerst staat er: "Het trendmatig begrotingsbeleid combineert budgettaire disciplinerende met stabilisatie van de economie." Daarover zijn we het weer eens. Maar dan schrijft de minister: "Het trendmatig begrotingsbeleid geschiedt binnen de lijnen van de Europese begrotingsafspraken. De stabiliserende werking van het trendmatig begrotingsbeleid wordt begrensd door de Europese begrotingsregels, omdat door deze regels het effect van de automatische stabilisatoren is begrensd." Dat klinkt iets krom, maar het is correct en daar draait het precies om. Wanneer in een conjunctuurdal, inclusief een langdurige en zware recessie, stabilisatie het meest vereist is, dat wil zeggen wanneer de economische groei het saldo zelfs onder de 3% doet zakken, wordt de stabilisatie begrensd. Daarmee wordt in een zware recessie het trendmatig begrotingsbeleid echter verlaten, met alle negatieve consequenties van dien zoals we die de afgelopen jaren onder andere in Nederland zagen. Het is taalvervuiling, de vervuiling van ons democratisch instrument, om dit dan nog steeds trendmatig begrotingsbeleid te noemen. Ik roep de minister op om klare taal te spreken en te schrijven wat hij bedoelt, zeker in wetteksten.

De zojuist geciteerde tekst vervolgt met verdere schimmigheid, deze keer gecombineerd met kromme logica. Ik citeer weer: "Een aantasting van het trendmatig begrotingsbeleid door de Europese begrotingsregels is niet aan de orde, daar in de nationale begrotingsregels is voorzien in het samengaan van het trendmatig begrotingsbeleid en de Europese normen." Ik neem aan dat hier de

begrotingsregels van het kabinet zijn bedoeld. Er staat dus: er is geen aantasting van het trendmatig begrotingsbeleid, want we tasten het reeds aan. Op onze nadere vraag werd deze passage in de nadere memorie gewoon herhaald. Laat ik het dan maar bij analogie zeggen. Het neefje van de minister zegt: een paard is een koe. De minister wijst hem op de fout, maar het neefje zegt: nietes, want in mijn opstel vorige week schreef ik al dat paarden koeien zijn. Ik vraag de minister of hij daarvan terug heeft.

Voorzitter. Ik wacht de repliek van de minister op mijn commentaren af. Ik hoop dat hij in zijn eerste termijn niet de wetsvoorstellen en de memories gaat samenvatten, zodat wij snel ter zake kunnen komen. Hij kan ervan uitgaan dat de woordvoerders in deze Kamer de dossiers beheersen.

*N

De heer **De Grave** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Over het laatste moet ik de rest van de middag eventjes nadenken. Er wordt wel een overtuigende logica neergelegd, maar de vraag is natuurlijk of die analogie klopt. Het tweede deel van de analogie was aanmerkelijk eenvoudiger te doorgronden dan het eerste deel. Die verbinding moeten wij nog even met elkaar maken, maar daar hebben wij gelukkig nog ruim de tijd voor, zelfs inclusief een schorsing.

Vaak is er in deze senaat kritiek op de kwaliteit van de wetgeving en vaak is die ook terecht. Soms is er, althans wat mijn fractie betreft, bij de voorbereiding van een plenaire behandeling in dit huis sprake van een gevoel: ja, zo zou het eigenlijk moeten. De wetsvoorstellen die wij vandaag behandelen, zijn naar de mening van mijn fractie een voorbeeld daarvan, maar niet omdat het om simpele onderwerpen gaat. Integendeel, zeker waar de voorstellen ingrijpen in de autonomie van lagere overheden, komen belangrijke constitutionele vragen op. Naar het oordeel van de VVD-fractie is de wijze waarop deze wetgeving is voorbereid een voorbeeld van hoe het moet. Het begon al met de wijze waarop de regering werkelijk inhoud heeft willen geven aan reëel en open overleg met de betrokken lagere overheden. De in dat overleg gemaakte afspraken waren zodanig dat de betrokken overheden, met behoud van hun principiële bezwaren -- logisch -- wel konden leven met de nu voorliggende wetsvoorstellen. Vervolgens heeft ook de Tweede Kamer de behandeling van de wetsvoorstellen grondig voorbereid en was het debat met de regering intensief, maar ook een werkelijk open en respectvolle gedachtewisseling die heeft geleid tot een aantal verdere aanpassingen. Mijn fractie wil hierover graag haar waardering uitspreken jegens zowel de regering als de betrokken woordvoerders aan de overzijde. Juist omdat er vaak kritiek op de kwaliteit van de wetgeving is in de senaat, mag dit geluid hier ook wel eens klinken als het terecht is.

Het hiervoor genoemde betekent logischerwijze dat de VVD-fractie kan instemmen

met de voorliggende voorstellen en tevens dat ik, bij wijze van uitzondering, ruim binnen mijn spreektijd kan blijven. Ook de antwoorden van de regering op de vragen die in de schriftelijke voorbereiding zijn gesteld door de Eerste Kamer zijn naar de mening van mijn fractie adequaat beantwoord.

Slechts op één punt wil mijn fractie nader ingaan vanwege de bredere betekenis ervan, namelijk het door de Tweede Kamer verworpen amendement-Koolmees op stuk nr. 23 (33416). In de memorie van antwoord waarin vragen van de Eerste Kamer worden beantwoord, schrijft de regering dit verworpen amendement alsnog in wetgeving te willen omzetten en dat zij daartoe een voorstel tot wetwijziging zal indienen. Ik zeg voor de duidelijkheid dat het mijn fractie niet om de inhoud van het voorstel gaat, want daar kan zij goed mee leven. Mijn fractie heeft inhoudelijk geen bezwaren tegen een wetwijziging zoals door de regering aangekondigd, maar heeft vragen van procedureel-staatsrechtelijke aard.

Acht de minister het procedureel juist om het door de Tweede Kamer verworpen amendement toch in een wetsvoorstel om te zetten zonder dat hier door de Eerste Kamer om is gevraagd? Het betrof immers slechts een vraag, hoe belangrijk ook, uit één fractie uit de Eerste Kamer in het voorlopig verslag. Het was dus geen wens uitgesproken door deze Kamer. Acht de minister het bij nader inzien niet zuiverder als een andere procedure was gevolgd, namelijk dat was afgewacht of de vraag uit de Eerste Kamer had geleid tot een wens van de Eerste Kamer waarna hij daar gehoor aan had kunnen geven?

De heer **Reuten** (SP): Hoe zou het geweest zijn als het een unanieme wens van deze Kamer was? Zou de heer De Grave het dan wel prima vinden?

De heer **De Grave** (VVD): Nee, nog steeds niet. Ik vind namelijk niet dat dit hoort in een voorlopig verslag.

De heer **Reuten** (SP): Nee, dat bedoel ik niet. Stel dat wij dat hier plenair zouden zeggen.

De heer **De Grave** (VVD): Ja, dan had ik me er waarschijnlijk bij aangesloten. Het is wel vaker voorgekomen dat in zo'n geval de minister, gehoord de medewetgever, toezegt dat hij een wetwijziging zal voorstellen.

De heer **Reuten** (SP): Dan wil ik vaststellen dat de opvatting van de heer De Grave is ...

De heer **De Grave** (VVD): Dit was overigens mijn punt niet.

De heer **Reuten** (SP): De opvatting van de VVD-fractie is dus dat als een amendement in de Tweede Kamer wordt verworpen, het geen enkel probleem is dat dezelfde stelling hier wordt aangenomen. Dat is prima, maar ik wil graag dat het in de Handelingen staat.

De heer **De Grave** (VVD): Volgens mij is dit nu zo'n vanzelfsprekendheid als het voorbeeld van de heer Reuten over het neefje van de minister.

Mijn vraag aan de minister is -- die betreft dus niet de inhoud, maar de procedure -- of het niet beter was geweest als hij zich had vergewist van de wens van de medewetgever en die als politieke aanleiding had gevonden om te komen tot wetwijziging. Het is immers best bijzonder om af te wijken van de verwerping van een amendement door de Tweede Kamer. Daar hoort wat mijn fractie betreft een politiek feit aanleiding voor te zijn. Dat had gelegen kunnen liggen in de wens van deze Kamer.

Los hiervan hebben wij waardering voor de wijze waarop de wetsvoorstellen zijn voorbereid door de betrokken partijen. De voorliggende wetgeving heeft naar het oordeel van mijn fractie de redengeving aangegeven en is goed en grondig voorbereid, inclusief open en reëel overleg met de betrokken partijen. De wetgeving is proportioneel, na de aangebrachte wijzigingen ten aanzien van de gevolgen voor de decentrale overheden. De VVD-fractie zal beide wetsvoorstellen steunen.

*N

De heer **Backer** (D66): Voorzitter. De betekenis van het eerste wetsvoorstel, namelijk dat voor Wet houdbare overheidsfinanciën, voor de duurzaamheid van overheidsfinanciën en de daaruit voortvloeiende financiële vrijheid van volgende generaties spreekt voor zichzelf. In het algemeen vind ik wetgeving waarmee deze doelstelling op meer structurele wijze, behalve in de vorm van begrotingsbeleid, naderbij gebracht kan worden bij uitstek een onderwerp voor deze Kamer. Het tweede wetsvoorstel betreft het verplicht schatkistbankieren voor decentrale overheden. Hierdoor vermindert ook de financieringsbehoefte van de Staat. Er is dan immers meer liquide geld beschikbaar en er hoeft niet op de kapitaalmarkt te worden geleend. Het wetsvoorstel heeft een neveneffect dat niet onbelangrijk is: de risico's die decentrale overheden lopen met hun tegoeden worden geminimaliseerd.

Het tweelingwetsvoorstel over schatkistbankieren sluit bij aan bij de doelstelling van solide overheidsfinanciën. Het is een onderdeel van een pakket maatregelen van het begrotingsakkoord 2013 van 25 mei 2012. Het verplicht schatkistbankieren kan een bijdrage leveren aan een verlaging van de EMU-schuld -- dat zal het ook doen -- en aan efficiënt kasbeheer. De meest realistische aanname op dit moment is, aldus de minister in de schriftelijke stukken, dat dit

wetsvoorstel de EMU-schuld met circa 3% van het bbp kan doen dalen, namelijk met 17 tot 20 miljard euro. Graag verneem ik of dat nog steeds de meest actuele inschatting is. Dan hebben wij ook een beetje de orde van grootte bepaald vandaag. Zoals bekend is er een richtpercentage voor de EMU-schuld, die onderdeel is van in de loop van de jaren aangegane verplichtingen inzake coördinatie van financieel economisch beleid in de EU.

Dit gezegd hebbende, kan niet worden ontkend dat de verplichting tot schatkistbankieren leidt tot vermindering van lokale autonomie. De vraag is dan wat het zwaarst moet wegen. Die zal ik zo bespreken. Op dit moment houden decentrale overheden hun tegoeden aan bij financiële instellingen, in beleggingsfondsen en in staatsobligaties. Hoewel er zeer strikte regels gelden -- die werden net genoemd -- voor uitzettingen kunnen risico's verder worden verlaagd. Er worden rentevergoedingen gegeven. De heer Reuten zei net al dat die negatief kunnen zijn, al heten het dan misschien geen vergoedingen. Zo kan schatkistbankieren in de voorgestelde opzet worden beschouwd als de centrale treasury voor onderdelen van de collectieve sector. Vanuit de gedachte van een centrale treasury van de publieke sector is het optimaal dat een zo groot mogelijk deel van het publieke vermogen zich daarin bevindt.

Dit is overigens in het verleden al eerder gebeurd. Bij de wijziging van de Comptabiliteitswet in 2001 is schatkistbankieren al verplicht gesteld voor rechtspersonen met een wettelijke taak en is het op vrijwillige basis mogelijk voor onderwijsinstellingen. De beperking die deelname aan schatkistbankieren met zich meebrengt, is dat decentrale overheden hun overtollige middelen niet langer buiten de schatkist mogen beleggen.

De heer **Reuten** (SP): Ik heb een verduidelijkende opmerking, maar misschien begrijp ik senator Backer niet goed. In het wetsvoorstel staat dat die rente niet negatief mag zijn. Er staat "kan", maar er is bedoeld dat die niet negatief mag zijn.

De heer **Backer** (D66): Dat heb ik genoteerd. Ik heb ook de vraag van de heer Reuten genoteerd en ik ben benieuwd naar het antwoord erop van de minister.

Er is wel een mogelijkheid om onderling leningen te verstrekken. Over die beperking is veel gesproken. In de toelichting op het wetsvoorstel wordt dit wat lichtvaardig besproken. Ook in onze kring leven daar zeer sterke gevoelens over die ik niet onvermeld wil laten in dit debat. De betekenis van het verplicht schatkistbankieren kan enigszins worden gerelativeerd, zegt het kabinet, omdat decentrale overheden ook nu al risicoarm beleggen. Ja, dat relativeren doen hogere overheden graag als het om de bevoegdheden van lagere overheden gaat. Het is echter een inperking en die wordt ook als zodanig ervaren. Er is een mogelijke upside -- ik sprak er net heel even over in de interruptie -- die wordt afgenomen. Daar staat echter tegenover dat

er een risico is afgedekt, want een upside heeft natuurlijk altijd een risico dat in de prijs verdisconteerd is. Dat was echter juist een afweging voor lokale portefeuillehouder financiën. Het voorstel heeft tot veel discussies met lokale bestuurders geleid. Die discussie heeft het kabinet gevoerd, waar ik waardering voor heb. De heer Koolmees merkte bij de behandeling in de Tweede Kamer al op dat ook in onze eigen partij lokale autonomie hoog in het vaandel staat, zeker als die onder controle plaatsvindt van de gekozen volksvertegenwoordigers op dat niveau.

Doorslaggevend voor het kabinet is -- dat is mijn interpretatie -- dat het schatkistbankieren eerst en vooral wordt gezien als bedrijfsvoering en niet als beleid. Het gaat inderdaad echt om de vraag waar overtollige liquide middelen worden ondergebracht. In een financiële functie hoort natuurlijk beleggingsbeleid; die zaken horen bij elkaar. Maar goed, daar stopt de redenering niet. Mijn fractie realiseert zich dat schatkistbankieren ook dient te worden beoordeeld vanuit de bredere contact van de houdbare overheidsfinanciën en de internationale verplichtingen die ons land is aangegaan. Op het andere bakje van de weegschaal, de inperking van de autonomie, ligt ook de plicht tot verankering van de inrichting van duurzame overheidsfinanciën. Vloeit dit nu rechtstreeks voort uit het Stabiliteits- en Groeipact? Mijn fractie interpreteert dat wel zo, maar ze krijgt daarop graag de visie van de minister. Het is zeker dat de aanleiding voor deze wetgevingsexercitie de EU is, inclusief de analyse van de wijze waarop het decentrale bestuur zijn geld beheert. Die aanleiding is ook de reden voor mijn fractie om daar constructief naar te kijken, en niet naar affaires die in sommige provincies hebben gespeeld. Dat zou incidentenpolitiek zijn.

In de stukken zag ik dat sprake is van een drempelverlaging. In tabel 4.2 van de bijlagen bij de Miljoenennota 2014 is voor 2013 een EMU-schuldreductie als gevolg van schatkistbankieren ingeboekt van afgerond 5,6 miljard, dus 375 miljoen lager dan de raming uit de Miljoenennota 2013. Ook hier de vraag of dit nog steeds de meest actuele cijfers zijn.

De uitvoering van deze voornemens vereist wat techniek in de wetgeving en daarover is uitvoerig gediscussieerd in de Tweede Kamer. Wij hebben zelf schriftelijk opheldering gevraagd. Ik ben het geheel eens met collega De Grave: er is zeer uitgebreid en gedetailleerd over gedebatteerd. Dat heeft niet kunnen verhinderen dat er nog een amendement-Koolmees op stuk nr. 23 is verworpen dat, naar ik begrijp, eigenlijk had moeten zijn aangenomen. Dat is een wat wonderlijke staatsrechtelijke figuur, die net al ter sprake is geweest. Als mijn fractie eraan bij kan dragen om nogmaals te verzoeken om een novelle die gelijkloeiend is aan genoemd amendement, dan doet ze dat graag bij dezen. Als daarvoor nog andere uitspraken nodig zijn, doe ik dat graag. Als de minister dat toezegt en de Kamer hem daarin volgt, lijkt me dat geregeld. Ik laat het aan de staatsrechtelijke fijnproevers over hoe dat het beste kan.

De belangrijkste rechtmatigheidsvraag betreffende het voorstel verplicht schatkistbankieren ziet op de inperking van de autonomie en op artikel 105 Grondwet. De politieke afweging kwam zojuist al aan de orde. Dit aspect is wel onderkend in de stukken en ook in de Tweede Kamer besproken. Ik wil niet verhullen dat binnen mijn fractie het gevoel bestaat dat hier spanning op zit en dat er een overtuigende redenering van staathuishoudkundige aard moet zijn om die inperking te legitimeren. In de uitvoerbaarheidssfeer zou ik graag van de minister willen weten wat dit betekent voor enerzijds het agentschap qua fte en belasting, en anderzijds voor de lokale treasuries. Wat doet dit voor de BNG, de Waterschapsbank en andere banken? Komt er een mobiliteitscentrum, of gaat het niet om zo veel fte? Zijn er aanknopingspunten met de studie, in 2010 aan de Eerste Kamer gezonden, waarin wordt teruggekeken op de eerste fase in het schatkistbankieren met andere lichamen dan de rijksoverheid, te weten de lichamen van openbare taken? Zijn daar nog lessen uit te trekken?

Op het punt van de handhaafbaarheid heeft mijn fractie een vraag. Het tweede lid regelt de privaatrechtelijke verhouding tussen de aanbieder en de afnemer van de rekening-courant. Hoewel het zal gaan om privaatrechtelijke overeenkomsten zullen zij "van rechtswege gesloten worden", stelt de memorie van toelichting. Bedoeld wordt, vermoed ik, dat het om een adhesiecontract gaat waarin geen keuze voor de lagere overheid is: het is te nemen of te laten. Maar het laatste is eigenlijk niet mogelijk, vanwege de verplichting. Is dat een juiste veronderstelling? Aan wiens rechtsmacht is de relatie als ze tot stand is gekomen, onderworpen?

Tot slot in het kader van de handhaafbaarheid een vraag over de Wet Hof. Het is al eerder ter sprake gekomen, maar ik vond het antwoord niet erg bevredigd: welke sancties kleven er aan een overtreding van de wet? In andere woorden: wat gebeurt er als de regering zich niet aan de zelf gestelde regels houdt? Als dat alleen "naming and shaming" is, verliest de Wet Hof toch wel wat van haar tanden en zouden wij eerder kunnen spreken van een "wettelijk goed voornemen", en niet veel meer dan dat. Maar goed, het kan zoals gezegd disciplinerend werken. Graag verneem ik de positie van het kabinet op dit punt.

Afrondend: de D66-fractie is van oordeel dat de huidige voorstellen een belangrijke disciplinerende werking kunnen hebben op de overheidsfinanciën en acht dit van waarde, gezien de huidige financiële situatie alsmede de prognoses voor de komende jaren. Zoals aangegeven zien wij een pijnpunt bij het voorstel tot verplicht schatkistbankieren wat betreft het aspect van de inperking van de lokale autonomie, en dat ligt nog zwaar op de maag. Wij zien de beantwoording van de vragen met belangstelling tegemoet en zullen dan een eindafweging maken.

*N

De heer **Postema** (PvdA): Voorzitter. Ik houd wel eens een pleidooi om onze spreektijden wat beperkter ter houden, maar de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik vandaag echt iets meer nodig heb dan de door mij opgegeven tijd. Ik vind de beide wetsvoorstellen van dien aard dat ik denk dat het goed is om daarover vandaag uitvoerig met de minister van gedachten te wisselen.

Met de Wet houdbare overheidsfinanciën wordt beoogd een wettelijk kader te scheppen voor het bereiken en handhaven van houdbare overheidsfinanciën. Dit gebeurt ten eerste naar aanleiding van het verzoek vanuit de Tweede Kamer middels de motie-Harbers/Blanksma om de nationale begrotingsregels een wettelijke verankering te geven. In die zin is de opmerking van collega Essers bijzonder. Hij stelt: algemene begrotingsregels zijn prima, maar blijkbaar is datgene wat in de Wet Hof vast komt te liggen te specifiek. Ik dacht dat de genoemde motie daartoe juist opriep. Ten tweede wordt hiermee uitvoering gegeven aan afspraken die in Europees verband zijn gemaakt, in het bijzonder in het aangescherpte Stabiliteits- en Groeipact en in het Stabiliteitsverdrag. Het voorstel komt in de plaats van een eerder ontwikkeld voorstel van wet tekortreductie Rijk en decentrale overheden uit 2009, dat deze Kamer nimmer heeft bereikt. Kortom, op zich een rijke geschiedenis. In die zin komt dit wetsvoorstel bepaald niet uit de lucht vallen.

Het wetsvoorstel bevat in de eerste plaats regels voor het vaststellen van de rijksbegroting. Hierbij zijn de uitgangspunten van het trendmatig begrotingsbeleid en de Europese verplichtingen leidend. Zit daar niet een zekere spanning tussen? Zo ja, hoe is de regering voornemens daarmee om te gaan? In de tweede plaats worden regels gesteld ten aanzien van de financiën van decentrale overheden in verband met hun aandeel in het EMU-saldo en in verband daarmee met hun aandeel in de voor Nederland geldende Europese verplichtingen. Daarbij dient het te gaan om een "gelijkwaardige inspanning", die op basis van op afstemming gericht overleg moet worden vastgesteld. Het wetsvoorstel maakt het mogelijk dat de rijksoverheid medeoverheden en overige rechtspersonen met een wettelijke taak een sanctie oplegt indien zij zich niet houden aan de vooraf vastgestelde EMU-norm. Dit is echter uitdrukkelijk een ultimum remedium.

De belangrijkste uitgangspunten van het Nederlandse begrotingsbeleid zijn het hanteren van vaste uitgavenkaders, automatische stabilisatie aan de inkomstenkant van de begroting en het hanteren van de meerjarencijfers en de macro-economische ramingen van de relevante variabelen van het CPB als vertrekpunt. Vorige week hebben we nog overleg gehad met de minister over wat het trendmatige begrotingsbeleid precies betekent, ook voor de Miljoenennota die we vorige week bespraken. Tezamen worden deze uitgangspunten aangeduid met de term "trendmatig begrotingsbeleid". Geconstateerd moet worden dat de uitgangspunten van het Stabiliteits- en Groeipact -- een EMU-tekortsaldo van maximaal

3%, een EMU-schuld van maximaal 60% en een middellangetermijndoelstelling voor het structurele EMU-saldo tussen de min 0,5% en plus 0,5% -- dit trendmatige begrotingsbeleid aanzienlijk beperken. Senator Reuten sprak daar ook al over.

In de praktijk van de afgelopen jaren hebben we gezien dat uitgavenkaders op grond van de SGP-normen neerwaarts zijn bijgesteld -- dat kwam overigens neer op minder groei in plaats van absolute verlaging -- dat de lasten aanzienlijk zijn verhoogd, en de automatische stabilisatie aldus is beperkt, en dat desondanks de EMU-schuld zeer sterk is gestegen. In de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel wordt het volgende gesteld: "Een belangrijk uitgangspunt van de Wet HOF is dat de basisprincipes van het trendmatig begrotingsbeleid en de verplichtingen die voortvloeien uit het (aangescherpte) SGP zodanig worden geïntegreerd, dat ze goed op elkaar aansluiten en elkaar kunnen versterken." Het is de vraag of dat is gelukt en wat nu de komende jaren eigenlijk leidend zal zijn: de uitgangspunten van het trendmatig begrotingsbeleid of die van het SGP. Het antwoord zal ongetwijfeld zijn dat het geen tegengestelde noties betreffen. Toch vernemen wij graag van de minister wat nu nog van de kracht van het trendmatige begrotingsbeleid overblijft nu dit door het SGP is ingekaderd.

Controversiëler zijn de onderdelen van het wetsvoorstel die zich op de decentrale overheden richten. Diverse collega's voor mij hebben dat ook al gezegd. Immers, de financiële verhoudingen tussen Rijk en decentrale overheden zijn reeds gedetailleerd beschreven en omkaderd door de Gemeentewet, de Provinciewet, de Waterschapswet en de Wet fido. Voorts ontstaat door de bepalingen van de Wet Hof een discussie over de autonomie van de decentrale overheden, in het bijzonder omdat de verhouding tussen het Rijk en de decentrale overheden constitutioneel niet op basis van hiërarchie maar op basis van gelijkwaardigheid is gestoeld. Zowel door de VNG en het IPO als in de Tweede Kamer is deze discussie in extenso gevoerd. Een en ander wordt nog verscherpt vanwege het feit dat diverse gemeenten en provincies zich in hun investeringsopgaven en -voornemens belemmerd voelen, juist in een tijd dat deze investeringen op lokaal en regionaal niveau een stimulans kunnen vormen voor de groei van de werkgelegenheid en het economisch herstel.

Mijn fractie heeft begrip voor deze zorgen, maar ziet ook de logica van de argumentatie van de regeringswege. In de eerste plaats ligt de eindverantwoordelijkheid voor de overheidsfinanciën van Nederland als geheel bij het Rijk. Dit wordt door alle bestuurslagen ook wel onderkend. Met het onderhavige wetsvoorstel wordt geregeld dat decentrale overheden een gelijkwaardige inspanning moeten leveren in het kader van het respecteren van de Europese begrotingsinspanningen. En ook dat is redelijk, temeer daar het EMU-saldo en de EMU-schuld betrekking hebben op de collectieve sector in zijn geheel, dat wil zeggen de rijksdienst, de sociale fondsen, de decentrale overheden en de overige rechtspersonen met een wettelijke taak.

In de tweede plaats voeren gemeenten en provincies een baten-lastenstelsel, zoals zojuist ook al is gememoreerd, maar de SGP-normen verhouden zich hier slecht toe. Immers, het EMU-saldo en de EMU-schuld zijn gebaseerd op de voorschriften van het Europese systeem van nationale en regionale rekeningen in de Europese Unie en zijn overwegend op kasbasis. De decentrale overheden kunnen hiermee echter niet voorbijgaan aan het feit dat Nederland in zijn geheel aan deze normen heeft te voldoen en dat hiertoe sprake moet zijn van een omrekening naar de Europese systematiek. Dat geldt overigens ook, zij het in mindere mate, voor het Rijk, dat weliswaar eveneens een kasverplichtingenstelsel voert, maar op basis van de Nederlandse rekeningensystematiek diverse omrekeningen moet plegen om tot de SGP-normen te komen. Wat dat betreft zit het Rijk enigszins in hetzelfde schuitje, zo zeg ik tegen senator Essers.

In de derde plaats is het, in het bijzonder in deze tijd, zorgwekkend dat decentrale overheden beperkt worden in hun voornemens tot het doen van investeringen, zeker als hiervoor in het verleden reserves zijn gecreëerd. Het wetsvoorstel sluit het doen van dergelijke investeringen echter geenszins uit, maar vereist wel afstemming met het Rijk om te voorkomen dat de collectieve sector in toto onbedoeld tot overschrijding van de SGP-normen komt.

Dit brengt mij bij het laatste punt met betrekking tot wetsvoorstel Hof. Hoe zit het nu precies met de sanctie die decentrale overheden eventueel kan worden opgelegd? Kan daarvan ook sprake zijn als de rijksoverheid zelf de EMU-normen niet haalt? En zou juist niet op dit punt de gelijkwaardigheid van de verschillende overheidslagen naar voren moeten komen? We horen hierop graag een reactie van de minister.

Met het tweede wetsvoorstel dat wij vandaag behandelen, wordt verplicht schatkistbankieren voor de decentrale overheden geïntroduceerd. Dit voorstel is, na een aanloop van jarenlange discussies over een eventuele inbreuk op de grondwettelijke autonomie van decentrale overheden, nagenoeg unaniem door de Tweede Kamer goedgekeurd. De Tweede Kamer bleek het uiteindelijk eens met de opvatting van de regering dat de maatregel deze autonomie weliswaar aantast, maar dat dit slechts in beperkte zin het geval is en dat de voordelen hiervan verre opwegen tegen de nadelen. Naar de mening van mijn fractie is hierop echter het nodige af te dingen, zowel wat betreft het vraagstuk van de autonomie als wat betreft de afweging van de voor- en nadelen.

In de eerste plaats ga ik in op de kwestie van de autonomie. Het is als zodanig bepaald geen novum dat het Rijk nadere regels stelt voor de wijze waarop decentrale overheden met hun middelenbeheer omgaan. De Wet fido zelf is hiervan een voorbeeld, evenals de Regeling uitzettingen en derivaten decentrale overheden. Het gaat hier niettemin om een verregaande maatregel, zodat zich de proportionaliteitsvraag opdringt. Het verplicht schatkistbankieren voor de decentrale overheden leidt tot een reductie van de EMU-

schuld, heeft daarmee een positief effect op toekomstige rentelasten en zou naar het oordeel van de regering ook nog eens kunnen leiden tot een veiliger en goedkoper functionerende treasuryfunctie. Dat zijn op zich aanzienlijke voordelen. Overigens zou in deze redenering ook passen dat de decentrale overheden een centrale leen- en rekening-courantfaciliteit zou worden aangeboden, hetgeen niet het geval is. Hierin was in het aanvankelijke wetsvoorstel wel voorzien, maar deze mogelijkheid is er op verzoek van de koepelorganisaties uit gehaald. Kan de minister aangeven wat hiervan de precieze achtergrond is geweest en waarom hier het argument van doelmatigheid niet zou gelden, mede ook gezien het succes van de leenfaciliteit bij de huidige vrijwillige deelnemers aan het schatkistbankieren?

De vraag is echter welke prijs voor genoemde voordelen betaald moet worden. De mate waarin de decentrale overheden inboeten op hun autonomie is ons tot op heden onvoldoende duidelijk. In de toelichting bij het wetsvoorstel, alsook bij de behandeling in de Tweede Kamer, wordt voortdurend benadrukt dat het slechts om een technische exercitie gaat, zonder dat er sturing plaatsvindt op de wijze waarop de decentrale overheden hun taken uitoefenen. In dat geval kan inderdaad met reden worden gevraagd of, gegeven de taken en verantwoordelijkheden van de decentrale overheden, de bevoegdheid van een decentrale treasuryfunctie noodzakelijk is. Maar blijft die treasuryfunctie inderdaad tot de techniek beperkt? Wie bepaalt of er sprake is van een publieke taak? Is dat de decentrale overheid zelf of is dat de minister van Financiën? Wat nu als een gemeente of provincie besluit om te investeren in een eigen energiecentrale? En wat nu als zij als minderheidsaandeelhouder wil investeren in een energiecentrale waarvan lokale partijen, zoals een ziekenhuis en een radiologisch centrum, de hoofdgebruiker zijn? En wat als zij wenst te beleggen in een fonds dat zich geheel richt op energiebedrijven? Ik geef nog een ander voorbeeld. Mag een gemeente voorzieningen ondersteunen op het gebied van cultuur, sport of woningbouw? Of zijn dat geen publieke taken? Is het, afgezien van de discussie over staatssteun, denkbaar dat de rijksoverheid deze taken straks niet meer als publiek aanmerkt, terwijl de decentrale overheden van oordeel zijn dat dit wel het geval is?

In het verlengde hiervan is er nog een onderdeel van het wetsvoorstel waarover wij nu nog onvoldoende duidelijkheid hebben. Ook de memorie van antwoord op onze eerdere vragen hierover bood geen soelaas. Het betreft de omschrijving en afbakening van de begrippen "liquide middelen" en "beleggingen", die bepaald relevant zijn als wij het over schatkistbankieren hebben. Naar aanleiding van het advies van de Raad van State verwijst de regering in dit kader, en enkel voor "liquide middelen", naar artikel 45 van de Comptabiliteitswet. Zoals de minister bekend is, bevat dit artikel geen begripsbepaling van "liquide middelen", maar wel bepalingen voor het liquidemiddelenbeheer. Over "beleggingen" wordt in het geheel niet gesproken. Voorts leidt mijn fractie

uit de in juni 2013 verschenen Hoofdlijnennotitie Comptabiliteitswet en uit de vormgeving van het onderhavige wetsvoorstel af dat het verplicht schatkistbankieren door de decentrale overheden niet in de Comptabiliteitswet wordt geregeld maar middels een wijziging van de Wet fido. Wij vragen ons dan ook af wat de strekking is van de verwijzing naar de Comptabiliteitswet die de regering niettemin maakt wat betreft de omschrijving van het begrip "liquide middelen".

Maar belangrijker vinden wij het dat er alsnog afdoende duidelijkheid wordt geboden over de vraag welke liquide middelen onder de verplichting van het schatkistbankieren vallen en wat wij in dit kader onder beleggingen moeten verstaan. In de memorie van antwoord stelt de regering dat het met het huidige wetsvoorstel voor alle decentrale overheden voldoende duidelijk is welke liquide middelen onder de verplichting van schatkistbankieren vallen, ook zonder het begrip "liquide middelen" te hebben gedefinieerd. Het kabinet stelt dat dit ook gebleken is uit de contacten tussen Rijk en decentrale overheden en dat de ervaringen met bestaande deelnemers uitwijzen dat steeds voldoende duidelijk is welke middelen onder de reikwijdte van het schatkistbankieren vallen. Ook stelt het kabinet dat het wetsvoorstel niet over beleggingen spreekt, maar alleen over het aanhouden van liquide middelen in de schatkist en over uitzettingen van overtollige middelen. Dat de term "beleggingen" in de memorie van toelichting wordt gehanteerd, zou alleen een voorbeeld zijn van uitzetting van middelen.

Mijn fractie vraagt zich echter af of de regering hier niet te optimistisch is over de geboden duidelijkheid. Omdat dit zo belangrijk is, heb ik nog een concreet geval ter toetsing. Begin deze maand maakte de provincie Limburg bekend dat zij 20 miljoen euro parkeert in de vorm van een rentedragende lening bij de WML, de Waterleiding Maatschappij Limburg, met de provincie en Limburgse gemeenten als aandeelhouder. De provincie beschikt over deze middelen mede uit hoofde van de 1 miljard euro die zij in 2009 bij de verkoop van haar aandelen in Essent incasseerde. Dat geld is sindsdien in obligaties belegd, met name in het buitenland. Navraag leert dat WML niet in financiële nood verkeert en zich ook anderszins had kunnen financieren. De Gedeputeerde Staten van Limburg stellen niettemin dat deze transactie legitiem is en dat het Rijk dit toestaat, zolang het publieke belang maar helder is. Graag vernemen wij van de minister of wij dit inderdaad zo moeten zien. In dit kader is het goed om nog de volgende passage op pagina 2 van de memorie van antwoord naar aanleiding van een vraag van de PvdA-fractie hierover aan te halen: "Decentrale overheden kunnen uitsluitend middelen uitzetten ten behoeve van de uitoefening van de publieke taak. Voor het overige moeten zij hun liquide middelen in de schatkist aanhouden." Is de minister het met ons eens dat de beoordeling of er sprake is van overtolligheid, door deze notie te koppelen aan de afwezigheid van de uitoefening van een publieke taak, in de praktijk helemaal niet zo eenvoudig is?

Hoe denkt de minister nu en in de toekomst met dergelijke vraagstukken om te gaan?

Ten aanzien van de provinciale en gemeentelijke middelen die zijn vrijgekomen bij de verkoop van aandelen in energiebedrijven kan sowieso een meer principiële houdbaarheidsdiscussie worden gevoerd, die gegeven het feit dat wij vandaag ook de Wet Hof behandelen bepaald aan de orde is. De regering is volstrekt helder geweest over het feit dat zij niet tot afroming van bij decentrale overheden opgebouwde middelen zal overgaan. In die zin zou de dikwijls geuite zorg van provincies en gemeenten weggenomen moeten zijn. Uit het door mij aangehaalde voorbeeld blijkt dat men er toch niet geheel gerust op is. Het deels wegvallen van de beleggingsopbrengsten uit deze middelen kan houdbaarheidsproblemen met zich meebrengen. De regering lijkt deze redenering zelf ook te voeren, wanneer zij in de memorie van antwoord op pagina 11 over de Wet Hof stelt dat "als er structureel wordt ingeteerd op vermogen, zich een houdbaarheidsprobleem aandient". Zoals de minister weet gelden de beleggingsopbrengsten die gemeenten en provincies uit deze energiegelden ontvangen als vervanging voor in het verleden ontvangen dividenden, die als een vaste inkomstenbron voor de begroting golden. Hoe kijkt de minister tegen dit vraagstuk aan? Kunnen wij concluderen dat de energiegelden niet overvloedig zijn, maar slechts het resultaat van het omzetten van aandelen in liquide middelen, waarvan de beleggingsopbrengsten noodzakelijk zijn voor de instandhouding van het vermogen en die voorts worden ingezet voor publieke taken?

Het moge duidelijk zijn dat mijn fractie veel waarde hecht aan meer duidelijkheid over het autonomievraagstuk in relatie tot schatkistbankieren, voor nu en voor de toekomst. Het kan immers niet de bedoeling zijn dat, ondanks toezeggingen van vandaag, volgende regeringen onverhoopt alsnog het instrument van het schatkistbankieren hanteren om tot beleidsbeïnvloeding bij de decentrale overheden te komen.

Mijn laatste punt betreft de rentederving voor decentrale overheden ten gevolge van het verplichte schatkistbankieren. We kunnen stellen dat de voordelen van het wetsvoorstel met name het collectief betreffen en dat de nadelen onevenredig neerslaan bij decentrale overheden en dat de regering niet genegen is die te compenseren. Dit laatste is opmerkelijk. Artikel 2 van de Financiële-verhoudingswet stelt immers dat indien beleidsvoornemens van het Rijk leiden tot een wijziging van de uitoefening van taken of activiteiten door provincies of gemeenten, er in een afzonderlijk onderdeel van de bijbehorende toelichting met redenen omkleed en met kwantitatieve gegevens gestaafd wordt wat de financiële gevolgen van deze wijziging voor de decentrale overheden zijn en via welke bekostigingswijze de financiële gevolgen kunnen worden opgevangen. Op grond hiervan is een principiële stellingname gerechtvaardigd dat passende compensatie voor de rentederving

geboden is. De regering is dit echter niet van plan, waarbij zij stelt dat er weliswaar sprake is van rentederving, maar tevens dat het feitelijk ondoenlijk is om de omvang daarvan vast te stellen. Mijn fractie vraagt de minister of dat, gegeven de afspraken die we met elkaar hebben vastgelegd in de Financiële-verhoudingswet, niet een te gemakkelijke redenering is, namelijk: we weten dat er schade is, maar we weten de omvang niet precies en daarom krijgt u niets. Overtuigender achten wij het argument dat tegenover hogere rendementen ook hogere risico's staan. Decentrale overheden krijgen met het schatkistbankieren aldus een fair rendement, namelijk op een belegging die de facto een verwaarloosbaar risico kent. Die redenering volgen we. Waarom worden decentrale overheden verplicht tot een zo geringe "risk appetite"? Is de mate waarin de overheid zelf bereid is risico's te dragen en daarvoor een hoge prijs te vragen, bijvoorbeeld bij het afgeven van garanties of bij de staatsdeelnemingen, niet aanzienlijk hoger? Wordt hier met twee maten gemeten?

Voorzitter, ik rond af. Gegeven het risico dat nu of in de toekomst toch onverhoopt beleidsmatige sturing via het instrument van het schatkistbankieren plaats zal gaan vinden is het voor mijn fractie van groot belang dat de minister ons vandaag hierover comfort biedt. Daarbij past zeker een evaluatie, waarin ook de eventuele inpassing van een horizonbepaling dient te worden meegenomen. Wij wachten de beantwoording van onze vragen dan ook met belangstelling af.

*N

De heer **Ester** (ChristenUnie): Mevrouw de voorzitter. De beide wetsvoorstellen die wij vandaag met de minister bespreken, raken de bestuurlijke verhouding tussen Rijk en decentrale overheden. Voor de ChristenUnie-fractie is daarbij het principe leidend dat deze verhouding niet hiërarchisch maar gelijkwaardig is en dat er geen afbreuk mag worden gedaan aan de autonomie van provincies en gemeenten. Mijn fractie hanteert dit principe als meetlat om de beide wetsvoorstellen te beoordelen. Zoals zal blijken, komen we daarbij tot verschillende conclusies.

Het is allereerst goed om vast te stellen dat lagere overheden sinds jaar en dag wettelijk gehouden zijn een sluitende begroting te hebben en onderworpen zijn aan democratisch toezicht en democratische verantwoordingsplicht. Zowel in de Gemeentewet, de Provinciewet als de Waterschapswet is deze eis van begrotingsevenwicht vastgelegd. Ook de Raad van State beklemtoont dit. Daarbij komt dat zeker onze provincies en waterschappen in het algemeen een prima financieel trackrecord hebben. Het begrotingsregime van lagere overheden spoort evenwel niet met de Europese sturing op het beheersen van het EMU-saldo. De kern van de Wet Hof is dat de regering de lagere overheden eigenlijk dwingt zich te voegen in de mal van de Brusselse

boekhoudsystematiek om zo de EMU-schuld te beheersen. De begrotingstechniek van decentrale overheden is gebaseerd op een baten-lastensystematiek, terwijl de Europese Commissie op kasbasis stuurt op het EMU-saldo. Voor lagere overheden is het moment van gebruik bepalend voor de wijze waarop de begroting wordt belast, terwijl voor het EMU-saldo het tijdstip van feitelijke transactie bepalend is. Dat geldt voor het aanspreken van reserves en het doen van investeringen en mutaties in kredietverlening.

Het aanwenden door lagere overheden van hun reserves voor investeringen kan het EMU-saldo doen toenemen omdat ze gezien worden als een uitgave. Een financieel gezonde decentrale begroting kan dus volgens de Europese begrotingsregels leiden tot een EMU-tekort. Dat brengt lagere overheden in een curieuze positie. Juist in deze crisistijd is het uiterst belangrijk dat zij blijven investeren en dat moeten we niet ontmoedigen. Nederland heeft het hard nodig dat er weer in onze steden en provincies geïnvesteerd gaat worden. Dat moeten we niet afstraffen door begrotingsregels te wijzigen waardoor investeringen onaantrekkelijk worden. Op deze wijze tasten we ook de autonomie van gemeenten, provincies en waterschappen aan. Dat past niet in de bestuurlijke verhoudingen zoals we die in Nederland kennen. Misschien kan de minister nog eens helder uitleggen hoe hij de relatie ziet tussen de macro-EMU-begrotingsregels en de impact die deze zullen hebben op het gemeentelijk en provinciaal investeringsgedrag. In het verlengde hiervan vraagt mijn fractie hoe het kabinet de unaniem aanvaarde motie-Van Hijum (33416, nr. 19) gaat uitvoeren, die toeziet op het voorkomen van uitstel of afstel van investeringen als gevolg van de Wet Hof.

Lagere overheden zullen worden geconfronteerd met een dwingende macronorm van 0,5% bbp en de preventieve sancties die daarbij horen. Die norm wordt door vertaald naar referentiewaarden voor de afzonderlijke decentrale overheden. Deze macronorm is echter geen Brussels directief maar komt eigenlijk uit de koker van het kabinet zelf. Over de uitwerking ervan is het wetsvoorstel weinig transparant. Kan de minister de concrete gang van zaken rond de referentiewaarden uit de doeken doen en ingaan op de regiemacht van de lagere overheden in deze context? Daarbij stel ik de vraag of andere EU-landen ook met dwingende macro-normen en referentiewaarden werken.

De lagere overheden hebben zich behoorlijk geweerd tegen dit wetsvoorstel. Uiteindelijk hebben ze ingestemd met een financieel akkoord, maar principiële bezwaren van hun kant blijven volop bestaan. De ChristenUnie-fractie herkent zich in deze bezwaren. Ook deze overheden wijzen op de negatieve invloed van de Wet Hof op hun autonomie en op het feit dat volstaan kan worden met bestaande wet- en regelgeving. Ook voor het sanctiemiddel geldt dat het niet past bij het primaat van de gelijkwaardigheid. Indien Nederland de Europese begrotingsdoelstellingen niet haalt, zullen de Brusselse bezuinigingen ongetwijfeld voor een groot deel op het bordje van de decentrale

overheden komen. Wat is dan nog, zo vraagt mijn fractie, de zin van een extra nationale sanctie? De meerwaarde daarvan is wat onduidelijk. Ook de VNG wees hier al op; graag een bespiegeling van de minister op dit punt.

De Wet Hof zal geëvalueerd worden. Is er overigens een reden dat het voorstel hiertoe niet zelf in de wet is opgenomen? Mijn fractie vraagt de minister, vooral de investeringskwestie een grote rol in de evaluatie te laten spelen. Dat is immers een kernpunt in de discussie tussen het Rijk, de gemeenten, provincies en waterschappen. Kan de minister dit toezeggen? Hier staan grote sociaaleconomische belangen en werkgelegenheidsbelangen op het spel. Decentrale overheden, zeker ook gemeenten, krijgen de komende paar jaar al genoeg voor de kiezen in het kader van de grote decentralisatietrajecten rond werk, jeugd en zorg.

Ik sluit dit onderdeel af. De ChristenUnie-fractie is niet overtuigd van de proportionaliteit van dit wetsvoorstel. De bestaande wet- en regelgeving is voldoende. Het heeft er veel van weg dat de minister van Financiën in Nederland de begrotingsrol gaat vervullen ten aanzien van lagere overheden die Eurocommissaris Olli Rehn speelt ten aanzien van Europese lidstaten: scherpe begrotingstargets, ingrijpen in autonomie en forse sancties. Sluipenderwijs introduceren we de Europese kijk op ons binnenlands bestuur.

Voorzitter. Ik kom te spreken over het wetsvoorstel over schatkistbankieren. Hier komt mijn fractie al met al tot een milder oordeel. Door de decentrale overheden te verplichten hun overtollige middelen bij de schatkist van het Rijk aan te houden, verbetert onze EMU-schuld. Voor een deel is dit optisch -- een andere wijze van het presenteren van cijfers -- voor een ander deel is het efficiënter treasurybeheer en voor weer een ander deel bevordert het risicoarm beleggen door provincies en gemeenten. Het zijn wisselende argumenten, maar ze zijn ieder op zich relevant. Zoals ook bij het wetsvoorstel Hof gold, weegt ook hier voor de ChristenUnie-fractie het primaat van de decentrale autonomie zwaar. Wij menen dat op dit punt redelijke waarborgen zijn ingebouwd in dit wetsvoorstel. In feite gaat schatkistbankieren om het aanhouden van overtollige gelden op de rekening-courant van het Rijk, eventueel gekoppeld aan een depositorekening, waarbij provincies, gemeenten en waterschappen volledige beleidsvrijheid behouden over de aanwending van de middelen. Deze gelden zijn te allen tijde beschikbaar. Op dit punt mag er uiteraard ook geen enkel misverstand zijn.

Mijn fractie constateert dat de VNG zich, na het nodige trek- en duwwerk, achter het wetsvoorstel heeft geschaard. Het is goed dat de minister op het punt van de roodstandfaciliteit en het drempelbedrag wat water bij de wijn heeft gedaan. We stellen vast dat de minister en de koepelorganisaties nogal afwijken in de mate waarin ze verwachten dat schatkistbankieren de EMU-schuld zal reduceren. Daar zit een behoorlijk verschil tussen -- ruwweg een factor twee -- dat natuurlijk al snel in de miljarden loopt. Zijn er rond

deze kwestie, zo vraagt mijn fractie, nog nieuwe inzichten ontstaan of additionele berekeningen verricht die de prognoses wat harder maken?

Schatkistbankieren zal risicoarm financieel beheer door lagere overheden in de hand werken. De ChristenUnie-fractie is een groot voorstander van prudent beleggingsbeleid en conservatief cashmanagement door lagere overheden. Dit wetsvoorstel bevordert dat. Schatkistbankieren zal per saldo ertoe leiden dat het rendement minder zal zijn. De omvang blijft ook hier wat in het ongewisse. Voor provincies en gemeenten die in risicoarm AAA-papier beleggen maakt het allemaal niet veel uit, zo schatten wij in. Zij kunnen immers profiteren van de gunstige financieringsvoorwaarden van het Rijk. Voor decentrale overheden die bewust meer risico nemen -- uiteraard binnen grenzen die de Wet fido stelt -- zal er sprake zijn van rendementsvermindering.

De richting van dit wetsvoorstel heeft onze instemming. Wel is er ook hier toch onzekerheid over de kwantitatieve effecten ervan. De minister heeft in de Tweede Kamer toegezegd de wet te zullen evalueren. Ook hier geldt dat in het wetsvoorstel zelf hierover niets is geregeld. Mijn fractie vraagt de minister om in de evaluatie expliciet aandacht te besteden aan het daadwerkelijke effect van schatkistbankieren op de verlaging van de EMU-schuld, de gerealiseerde efficiencywinst, de rendementseffecten voor decentrale overheden en de gemeentelijke en provinciale autonomie. Dat laatste punt is voor de ChristenUnie-fractie zeer belangrijk. Kan de minister die criteria toezeggen?

Tot slot vraagt mijn fractie zich af wat dit wetsvoorstel over verplicht schatkistbankieren impliceert voor de BES-eilanden. Vallen zij eigenlijk onder het bereik van deze wet? Zo ja, wat zijn dan voor hen de praktische consequenties? Zijn daar extra complicaties? Zijn ook zij in het voortraject gehoord?

Voorzitter. Wij zien uit naar de beantwoording van onze vragen door de minister.

*N

De heer **De Lange** (OSF): Voorzitter. Vandaag behandelen we tegelijkertijd de wetsvoorstellen 33416 (wet houdbare overheidsfinanciën) en 33540 (verplicht schatkistbankieren voor decentrale overheden). Ik begin met een aantal kritische beschouwingen die mijn fractie wil inbrengen ten aanzien van beide wetsvoorstellen. Gezien onze talrijke interacties in eerdere debatten zal de inhoud daarvan de minister niet verbazen. Ik neem maar het bekende Chinese spreekwoord als leidraad dat zegt dat de opeenvolging van druppels uiteindelijk de steen uitholt. Daarna zal ik op elementen van de afzonderlijke wetsvoorstellen ingaan.

Het kabinetsbeleid wordt gekenmerkt door de wens om op alle mogelijke manieren te bezuinigen. Daarbij beroept de regering zich bij

voortdurend op het Europese begrotingsbeleid, waarbij de 3%-norm van de nooit gekozen Eurocommissaris Olli Rehn een al te prominente plaats inneemt. De OSF-fractie ziet geen heil in het feit dat Nederland een belangrijk deel van zijn financiële soevereiniteit uit handen heeft gegeven, omdat de belangen van ons land daarmee per saldo niet gediend zijn.

Natuurlijk dient gemiddeld een prudent financieel beleid gevoerd te worden, dat begrotingstekorten niet te ver laat oplopen. Dat laat echter onverlet dat onder de speciale omstandigheden van een financiële en economische crisis investeren in de toekomst van Nederland en het daarvoor aangaan van schulden te verkiezen is boven een blinde bezuinigingsdoelstelling gekoppeld aan een vast en nogal willekeurig percentage. Zeggenschap over de eigen winkel is daarbij voor ons leidend uitgangspunt. Naar de mening van mijn fractie is het nu door de regering gevoerde beleid aan ernstige herbezinning toe. De OSF-fractie is daarmee overigens in het goede gezelschap van zeer veel financiële deskundigen.

Een ander curieus gevolg van het heilig verklaarde bezuinigingsbeleid is dat enerzijds decentralisatie, maar dan wel in combinatie met grote bezuinigingen, en anderzijds centralisatie, als dat het voldoen aan EMU-normen vereenvoudigt, door het kabinet nagestreefd worden. Als dit beleid wordt uitgevoerd zonder veel visie op wat de rol en de bevoegdheden van de decentrale overheden zijn of dienen te zijn, ligt het verwijt van opportunisme en knakenjacht op de loer. Mijn fractie maakt zich ernstig zorgen over dit inconsistente beleid, dat met de mond belijdt zaken dichter bij de burger te brengen, maar in feite gestuurd wordt door een allesoverheersende bezuinigingsdrift. Deze aanpak doet geen recht aan de belangrijke en onmisbare positie van decentrale overheden en zal naar de overtuiging van mijn fractie uiteindelijk meer problemen scheppen dan hij oplost. Op lokaal niveau, waar men de gevolgen van het door de rijksoverheid gevoerde beleid mag opvangen, nemen de zorgen bijna dagelijks toe. Tot zover in meer algemene zin. Ik richt me vervolgens op de beide afzonderlijke wetsvoorstellen.

Allereerst ga ik in op wetsvoorstel 33416, de Wet Hof. Aan het plenaire debat van vandaag is een uitgebreide schriftelijke voorbereiding voorafgegaan. Zonder op alle details in te gaan, wil ik een aantal hoofdzaken aan de orde stellen. De kern van het wetsvoorstel is dat sturing plaatsvindt op de uitgaven. De Raad van State wijst erop dat het voorstel aansluit bij het nogal beperkte stabiliteitsverdrag van de EU. Daardoor bestaat het risico dat de sturing te eenzijdig gericht wordt op het begrotingssaldo. De raad betoogt verder dat een goed begrotingsbeleid om meer gaat dan uitsluitend het begrotingssaldo. Onder meer zou ook nadrukkelijk gestuurd moeten worden op een kansrijk economisch structuurbeleid en een werkgelegenheidsbeleid. Dat zijn wijze woorden wat mijn fractie betreft.

De gevolgen van het wetsvoorstel voor de decentrale overheden zijn potentieel groot. Uiteraard heeft de minister van Financiën de

eindverantwoordelijkheid en dus het laatste woord. Niettemin doet het erg gekunsteld aan om het arsenaal van reeds aanwezige middelen uit te breiden, alleen maar om de Europese begrotingsdoelstellingen te respecteren. Juist op het decentrale niveau krijgen het economisch structuurbeleid en het werkgelegenheidsbeleid dikwijls vorm. Een eigen beleidsruimte voor de decentrale overheden is daarbij essentieel, en teveel dominantie van gestandaardiseerde en niet altijd verstandige Europese regels werkt niet noodzakelijkerwijs ten gunste van dergelijke doelstellingen. Graag hoor ik de reactie van de minister.

Het verschil in boekhoudregels zoals dat bestaat tussen de Nederlandse decentrale financiële activiteiten, waarop immers het baten-lastenstelsel van toepassing is, en de Europese regelgeving, die zijn eigen systematiek kent, lijkt een potentiële bron van verwarring te zijn. Graag verneemt mijn fractie van de minister hoe hij nodeloze uitvoeringsproblemen denkt te ondervangen.

Ten slotte heeft mijn fractie zorgen over het feit dat de al te strikte wens van de regering om de Europese begrotingsregels een zeer hoge prioriteit te geven, in de weg staat aan maatregelen op centraal niveau, die lokaal bijvoorbeeld de werkgelegenheid trachten te bevorderen. Hier dienen zich naar de mening van mijn fractie mogelijke dilemma's aan. Ook op dit punt hoor ik graag de reactie van de minister.

Voorzitter: Franken

De heer **De Lange** (OSF): Voorzitter. Dan kom ik nu op het wetsvoorstel 33540, inzake het schatkistbankieren. De schriftelijke voorbereiding is uitgebreid geweest. Toch heeft mijn fractie nog een aantal vragen over zaken die niet aan de orde zijn geweest. Diverse ratingbureaus, zoals Standard & Poor's, en beleggingsadviseurs hebben voor Nederland een negatieve outlook gegeven. Zo blijkt uit een verslag van de treasurycommissie van de provincie Fryslân dat BNG en BNP Paribas verwachten dat van alle landen die thans nog een triple-A-status hebben, Nederland de meeste kans heeft op een afwaardering. Hoe beoordeelt de minister de kans op een dergelijke ontwikkeling?

In het licht van deze waarschuwingen zou verplicht schatkistbankieren door de decentrale overheden een fiks financieel risico kunnen betekenen, aangezien een downgrade voor hen fors hogere rentekosten zou inhouden. Hoe beoordeelt de minister de kans op een dergelijke ontwikkeling?

Veel decentrale overheden hebben in hun eigen treasurystatuut vastgelegd dat er alleen mag worden belegd in financiële producten van overheden en financiële instellingen met een triple-A-status. Door het mogelijke aanvaarden van het wetsvoorstel inzake het schatkistbankieren is de waarschijnlijkheid groot dat men gedwongen zou worden tegen de eigen voorschriften in te gaan. Dat zou op gespannen voet staan met voorschriften die juist nadrukkelijk beogen om te komen tot een

solide beleggingsbeleid. Is de minister het met mijn fractie eens dat zich hier een zeer ongewenst dilemma kan voordoen? Hoe denkt de minister dit dilemma te ondervangen?

Ik wacht met belangstelling de antwoorden van de minister af.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Wij gaan direct verder met het volgende onderwerp ... tenzij de minister zich heel graag even wil vertreden. Ik zie dat dit het geval is. Ik schors de vergadering dus een kort moment, totdat de minister de zaal weer kan bereiken.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Resolutieheffing!

Aan de orde is de gezamenlijke behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (Incidentele suppletoire begroting staatsinterventie) (33533);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (wijziging samenhangende met de Voorjaarsnota) (33640-IX);**

- **het wetsvoorstel Invoering van een tijdelijke heffing voor de bankensector (Tijdelijke wet resolutieheffing 2014) (33653).**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik zal niets zeggen over het voorstel begrotingswijziging (33640-IX). Het staat slechts op de agenda omdat het eerder passeren ervan impliciet goedkeuring voor het SNS-voorstel (33533) zou hebben betekend. Dit laatste voorstel gaat over de naasting van SNS REAAL, waardoor de overige banken werden gevrijwaard van het dragen van de kosten van het depositogarantiestelsel (dgs). Wetsvoorstel 33653 gaat over een door banken af te dragen heffing ter gedeeltelijke compensatie van die vrijwaring. Tot zover de formele inleiding, nu de inhoudelijke.

Tijdens de voorbereiding van de begroting voor 2014, die de burgers gaat pijnigen met extra bezuinigen van 6 miljard, sloot de minister van

Financiën een deal met de banken die hen een niet-structureel voordeel van 4,7 miljard opleverde. Mijn spreektijd van 25 minuten bedraagt dus ongeveer 5 minuten per 1 miljard. Ik ga betogen dat de minister van Financiën inzake SNS een slechte deal heeft gemaakt met de bankensector. Dit gebeurde mogelijk op advies van de Nederlandsche Bank (DNB), maar hij is verantwoordelijk. Een slechte deal dus, althans bezien in het belang van de belastingbetaler. Voor de banken, echter, is het geen slechte deal. De vraag is dus: wiens belang heeft de minister gediend?

Mijn inbreng beslaat zes onderdelen. Ik begin met een paar cijfers. We weten allemaal dat banken in het verleden uitbundig waren met de kredietverlening. We weten ook dat de toezichthouders hen daarbij onvoldoende effectieve restricties oplegden. Het is goed dat er thans meer prudente eisen aan de bankbalansopbouw gesteld worden. Dit laat onverlet dat banken in het verleden gigantische winsten op die kredietverlening boekten. Die winsten werden gereflecteerd in een enorme groei van het eigen vermogen van de banken, en daarmee in de zogenoemde aandeelhouderswaarde. Zie hiervoor ook de grafiek die wij op basis van DNB-cijfers presenteerden in het voorlopig verslag van wetsvoorstel 33533. In lopende prijzen liep het Nederlandse bbp van 2008 tot ultimo 2012 op met 1%. De grafiek laat zien dat het eigen vermogen van banken in dezelfde crisisperiode opliep met 25%. Dat kan, afhankelijk van onder andere de activaontwikkeling en de proportionaliteit van het korte en lange bedrijf van banken, bijdragen aan verbetering van de balansstructuur, maar uiteindelijk komt dit in termen van "aandeelhouderswaarde" ten goede aan de aandeelhouders.

Ook over de winstontwikkeling hebben banken geen klagen. Ik verwijs naar de eveneens in het voorlopig verslag van wetsvoorstel 33533 gereproduceerde grafiek van DNB over deze rendementscijfers. Zelfs in het recessiejaar 2012 boekten banken na aftrek van belastingen een rendement op het eigen vermogen van 4%. Dit is weinig bedrijven in andere branches gegeven. Relevant voor het vervolg van mijn betoog is dat banken in de 10 jaren voorafgaande aan 2008 een gemiddeld rendement van ruim 14% behaalden, waarvan een fors bedrag in de vorm van dividend werd uitgekeerd. Het ligt naar het oordeel van de SP-fractie niet in de rede om dan in een periode dat het minder loopt met de rendementen, banken meteen in de watten te leggen.

Als tweede onderdeel ga ik kort in op de aard van de SNS-deal. Indien SNS REAAL niet door de staat was overgenomen, zou het bedrijf failliet zijn gegaan en zouden de overige banken volgens de minister de gegarandeerde deposito's van ongeveer 35 miljard hebben moeten opbrengen. Daartegenover zouden zij een bate van vermoedelijk ongeveer 30 miljard uit de boedel verwerven, waarmee voor deze banken een kostenpost van ongeveer 5 miljard zou resulteren. De wet schrijft voor dat banken de kosten van het depositogarantiestelsel dragen. Dat staat in de Wet

op het financieel toezicht (Wft, artikel 3:259, lid 2). Door de overname blijft deze kostenpost voor de banken achterwege. Daartegenover staat dat de banken, via het wetsvoorstel resolutieheffing, inclusief een depositogarantiefondsontheffing, in 2014 een bijdrage van ongeveer 0,3 miljard leveren. Met de overname van SNS REAAL door de Staat neemt deze dus per saldo een kostenpost van 4,7 miljard over van de banken.

Ik vraag de minister om aan te geven hoe dit zich verhoudt tot de intentie van wet, in het bijzonder het genoemde artikel uit de Wft. Dit is dus als het ware een schenking van de Staat, en zo van de belastingbetalers, aan de banken. Echter, de minister, zo liet hij ons weten, wil het geen schenking noemen doch een "evenwichtige oplossing" gezien het belang van de kredietverlening. We houden het dan op "een douceur". Ik vraag de minister of hij meent dat hetgeen in het belang van de banken is, in het belang van Nederland is. Dat is een belangrijke vraag bij de appreciatie van het geheel.

Kon de minister niet anders? Met deze vraag kom ik, als derde onderdeel, bij een alternatief. Voor de beoordeling van de vraag of het gerechtvaardigd is dat banken een kostenbedrag van 4,7 miljard ontgaat, is niet slechts de huidige balanspositie van de banken relevant. Relevant is ook de vraag of de banken op middellange of lange termijn in staat zijn om alsnog de post van 4,7 miljard te voldoen. Deelt de minister de opvatting dat deze vraag relevant is? Bij steunverlening aan de banken in de vorm van zogenoemde cumulatieve inkomstobligaties, zoals de SP-fractie in het voorlopig verslag van wetsvoorstel 33533 voorstelde, kan rentebetaling en aflossing uitgesteld worden tot het tijdstip waarop banken, na herstel van hun kapitaalbuffers, een door de minister redelijk geacht rendement op het vermogen behalen, het grensrendement. Ik vraag de minister of hij onderschrijft dat leningen in de vorm van deze cumulatieve inkomstobligaties het herstel van de kapitaalbuffers niet in de weg behoeven te staan.

In de memories van antwoord bij wetsvoorstel 33533 gaf de minister geen steekhoudende replek op dit alternatief. Ik dupliceer. Ten eerste, contra hetgeen de minister beweert, is er gedurende de periode dat rentebetaling en aflossing is uitgesteld, uiteraard geen effect op de winstgevendheid. Ten tweede, aangaande de kredietbeoordeling door zogenoemde "rating agencies" geldt dat naarmate effectieve rentebetaling en aflossing bepaald is op een ruim grensrendement van het bankvermogen, het ook nauwelijks effect heeft op de weging van de toekomstige winstgevendheid door ratingbureaus. Ten derde, een lening zoals de voorgestelde resorteert minimaal effect op de bufferpositie. Immers, beneden het grensrendement fungeert de inkomstobligatie als kapitaal waarop geen dividend- of renteverplichting rust. Dit alternatief voor de SNS-deal van de minister is relevant voor de beoordeling van de deal.

Ik kom te spreken over het vierde onderdeel, betreffende de hoogte van de heffing en

het advies van de Nederlandsche Bank daarover. Ik ga voorbij aan de kwestie dat de minister of DNB ons geen precieze cijfers in enig historisch perspectief wilde geven over de winstuitkering van banken. Het advies van DNB is uiteengezet in een brief van krap zeven bladzijden. Ik zeg "krap" want we spreken in potentie over een bedrag van 5 miljard. Het onderliggende onderzoek is als betrouwbaar gekwalificeerd. Wetenschappelijk gezien, bestaat het dan niet. Wij moeten het dus doen met die brief. In deze brief bespreekt DNB twee scenario's, kortgezegd een positief scenario waarbij een heffing relatief gering effect heeft op de kredietverlening en een negatief scenario waarbij een heffing groot effect heeft op de kredietverlening. Het gaat om scenario's voor het jaar 2014, het jaar van de heffing. Er zijn uiteraard door de minister en door mij vele scenario's te bedenken, maar de vraag is: hoe aannemelijk is een scenario?

Aan het volgens DNB meest plausibele, negatieve scenario liggen ten minste twee cruciale veronderstellingen ten grondslag die, anders dan met wat suggestieve partiële correlaties, in de brief niet onderbouwd zijn. Ten eerste de veronderstelling van DNB dat als we in een vermeende situatie van kapitaalschaarste verkeren, banken bij het opleggen van een heffing geen afwentelende renteaanpassing toepassen, zodat de omvang van de kredietverlening zal dalen. Dit is niet mijn redenering maar die van DNB. De impliciete stelling is dus dat de rente te hoog is voor kredietnemers. Daarbij valt op dat DNB helemaal geen cijfers over de renteontwikkeling geeft. Voorts constateer ik dat de reële rente historisch laag is en dat ECB-directeur Mersch onlangs in een interview met het FD stelde: "dat de rente voor een langere periode laag blijft". Ook Draghi heeft zich zo ongeveer geuit.

De tweede cruciale veronderstelling van DNB is dat banken thans in een situatie van kapitaalschaarste verkeren. Bij ontstentenis van onderbouwing is dit slechts een opinie van DNB. Ik geef twee andere opinies. Eerst die van de banken zelf. Vanaf 2003 enquêteert de ECB de banken aangaande de vraag of ze in het afgelopen kwartaal meer of minder terughoudend zijn geworden met de kredietverlening aan bedrijven -- of ze scherpere of juist lichtere kredietverstrekkingcriteria zijn gaan aanleggen -- en waarom ze meer of minder terughoudend zijn geworden. Voor Nederlandse banken blijkt daaruit het volgende in de afgelopen acht kwartalen in vergelijking met de gehele periode 2003-2013. Banken zijn enigszins bovengemiddeld terughoudend, index 21/20, vanwege hun verwachtingen over de algemene economische activiteit. Dat was ook te verwachten. Ze zijn beneden gemiddeld terughoudend in verband met hun liquiditeitspositie, index -4/8, en ook beneden gemiddeld terughoudend vanwege hun vermogenspositie, index 16/19. Ten slotte zijn ze ook aanzienlijk beneden gemiddeld terughoudend vanwege de kapitaalmarktsituatie (index 7/16). Dit weersprekt hetgeen DNB rapporteert over kapitaalmarktcrapte; voor 2012 lag de index eveneens op 7 en al in 2011 lag deze

beneden gemiddeld op 14. Ik heb de resultaten van de index in een grafiek weergegeven.

In een interview met BNR Nieuwsradio op 31 oktober werd deze appreciatie bevestigd door de directeur zakelijke kredietverlening van ING, Vreugdenhil, die in relatie tot de kredietverlening wees op vraaguitval. Ze zei: "ze komen niet". Over de kapitaalmarktsituatie zei zij: "Op dit moment is er geen tekort aan kredietmiddelen". Ik geef ook de opinie van ECB-directeur Mersch in een interview met het FD van 24 oktober 2013 weer. Volgens Mersch "groeit het aantal banken dat op de markt aan kapitaal kan komen." Dit zijn allemaal andersluidende opinies dan die van DNB.

Ik kom tot een conclusie op dit punt. Het is begrijpelijk dat banken een forse heffing in verband met SNS liever aan zich voorbij zien gaan, maar de argumenten die DNB levert om hen daarin te steunen, zijn niet empirisch onderbouwd, opportunistisch en bovendien tegengesteld aan de opinie van de banken zelf. Dit betekent uiteraard ook dat de minister bij het vaststellen van de bescheiden zogenaamde "resolutieheffing" uit wetsvoorstel 33653 zich redelijkerwijs niet langer kan baseren op het advies van DNB. Ik hoor daarop graag zijn commentaar.

Ik kom op mijn vijfde onderdeel: is DNB een gebrekkig toezichthouder of een gebrekkig lobbyist op en voor de banken? Of moeten we aanvaarden dat DNB beide gebreken combineert? De prudentieel toezichthouder treedt op als lobbyist voor de banken. Dat is de indruk die gewekt wordt, zowel in zijn advies over het eerdere wetsvoorstel bankenbelasting uit 2012 (33121) als in het onderhavige advies. In Het Financieel Dagblad van afgelopen vrijdag staat in een verslag dat DNB-directeur Sijbrand het in de discussie opnam voor de banken op het punt van de buffereisen. Die moeten mogelijk versterkt worden, maar dat willen de banken niet. Sijbrand nam het in die discussie op voor de banken, zo meldt het FD.

De minister maakt zich inmiddels zelf zorgen over de adequaatheid van het toezicht. Ik wijs op wat hij de afgelopen weken zei over het Liborschandaal. De vraag is dan of het rapport van de commissie-De Wit voldoende effect heeft geressorteerd bij DNB. In het eerder aangehaalde interview met ECB-directeur Mersch met het FD zegt deze over het aanstaande ECB-toezicht op de bankensector: "Sommige banken zijn bang voor vreemde ogen. Maar dat is precies waar het om gaat: het doorbreken van de al te knusse betrekkingen tussen de nationale toezichthouders en banken." Ik neem aan dat de minister niet kan onderbouwen dat Mersch met die knusheid niet de Nederlandse situatie op het oog heeft.

DNB is onafhankelijk van het parlement en enigszins onafhankelijk van de minister. Dit betekent uiteraard niet dat DNB onafhankelijk is in de zin dat hij er geen opinies op na houdt of niet knus is met de banken. In het kader van de wetsvoorstellen van vandaag is mijn vraag echter vooral of knusheid DNB geschikt maakt om als enige de regeringsadviseur van de onderhavige wetsvoorstellen te zijn. Dit blijkt uit de nota naar aanleiding van het verslag bij wetsvoorstel 33653.

Ik vraag de minister waarom hij zich verlaat op een adviseur die, tot het tegendeel van Mersch opvatting blijkt, knusse betrekkingen met de banken onderhoudt.

Ik kom tot een aantal conclusies. De minister heeft niet aannemelijk gemaakt dat een oplossing voor het SNS REAAL-probleem, zoals via de weg van de door de SP-fractie voorgestelde inkomstobligaties, meer negatief is voor de belastingbetaler dan de door de minister voorgestelde oplossing. De door de minister voorgestelde oplossing lijkt ons primair in het belang van de banken en niet van de belastingbetaler: het scheelt 4,7 miljard.

Maar nóg zorgelijker aan het geheel is het volgende. Vrijwel alle stukken die de minister in het kader van de besproken voorstellen produceerde, ademen de propositie dat wij in het huidige bestel zijn overgeleverd aan de banken. Het falen van banken en een daaropvolgende heffing, maar ook een boete, wordt in het wat heet gunstigste geval afgewenteld op de klanten van de bank via hogere tarieven. Dit is de strekking van het zogenaamd gunstige of positieve scenario van DNB. In het ongunstige geval leunen de banken achterover en brengen ze de kredietverlening in overeenstemming met kapitaalbufferen enerzijds en de door de banken gewenste winstgevendheid van hun vermogen anderzijds. Op de achtergrond van die winstgevendheid opereert dan nog de winstgevendheidsbeoordeling van de ratingbureaus zoals de minister stelt.

Het oogt allemaal pervers. Dit kan eigen aan het kapitalistisch systeem zijn. Maar als er enerzijds geen adequaat substituuut is voor banken en als er anderzijds onvoldoende concurrentie tussen banken onderling is, zowel nationaal als internationaal -- op dat laatste duiden onder andere de bovenmatig hoge structurele rendementen van 14% in de tien jaar voorafgaande aan de crisis -- dan zijn er slechts twee mogelijkheden. De eerste is voortgaan op de huidige weg en ons overleveren aan de fuik van de banken, nu, zie deze wetsvoorstellen, én in de toekomst. De tweede is om banken blijvend te nationaliseren zodra de situatie daartoe noopt, zoals bij ABN en SNS, niet omdat nationalisatie een doel in zichzelf zou zijn, maar omdat dit het enige alternatief lijkt voor de voor ieder redelijk denkend mens, links of rechts, onaanvaardbare constellatie waarin banken en hun aandeelhouders in voorspoedige tijden gigantische winsten naar zich toetrekken, maar in slechte tijden de verliezen gesocialiseerd zien, zoals de onderhavige 4,7 miljard. Ik verneem graag de visie van de minister op deze twee alternatieven.

Ook overigens zie ik uit naar de commentaren van de minister.

*N

De heer **Postema** (PvdA): Voorzitter. Vandaag behandelen wij in gezamenlijkheid de incidentele suppletoire begroting in verband met de staatsinterventie inzake SNS REAAL en het voorstel

voor de tijdelijke wet resolutieheffing 2014. De incidentele suppletoire begroting is de weerslag van het besluit om SNS REAAL te nationaliseren en daarmee mede het depositogarantiestelsel niet te effectueren. De resolutieheffing 2014 dient vervolgens om een gering deel van de kosten die met eerstgenoemd besluit gepaard gaan alsnog te verhalen op de banken die per 1 februari 2013, de datum van de nationalisatie van SNS REAAL, deelnamen aan het dgs. Een gering deel, omdat van de ingeschatte 5 miljard euro die deze banken feitelijk uit hoofde van het dgs hadden moeten bijdragen slechts 1 miljard euro verschuldigd zou zijn en zij ook nog eens twee jaar uitstel van hun ex-antebijdragen aan het dgs zouden verkrijgen.

Over de noodzaak, het nut en de vormgeving van de nationalisatie van SNS komen wij op een later moment nog te spreken. Wij wachten de toegezegde evaluatie hiervan af en zullen hierbij uitdrukkelijk ook de werking van de Interventiewet betrekken.

Vandaag vragen wij aandacht voor de principiële vraag of de bij het dgs aangesloten banken en hun aandeelhouders niet op een oneigenlijke wijze door toedoen van De Nederlandsche Bank en de Staat der Nederlanden zijn bevoordeeld. Het zou immers in de rede liggen dat ofwel het dgs in werking was getreden, ofwel tot nationalisatie was overgegaan in combinatie met een resolutieheffing van 5 miljard euro, op te brengen door de aangesloten banken. Geen van beide is echter het geval. In plaats daarvan draait de belastingbetaler voor meer dan vier vijfde op voor de kosten die de banken uit hoofde van het dgs zouden moeten maken. Het hoofdargument dat hiertoe wordt gehanteerd, is dat DNB de regering heeft geadviseerd de gezamenlijke kosten voor de Nederlandse banken tot maximaal 1 miljard euro te beperken, omdat anders de stabiliteit van het Nederlandse financiële stelsel en de Nederlandse economie in het geding zou zijn. Ik citeer DNB, die in april dit jaar stelde: "Een hogere bijdrage zou met het oog op de mogelijke consequenties voor de kredietverlening en de reële economie onwenselijk zijn geweest. Met een heffing van 1 miljard euro en de bijbehorende compensatie via uitstel van dgs-bijdragen is de grens van het verantwoorde opgezocht."

De fractie van de Partij van de Arbeid heeft bezwaren tegen deze redenering. In de eerste plaats stoelt DNB deze op twee theoretische scenario's -- collega Reuten sprak er al over -- van de mogelijke doorwerking van de resolutieheffing op de banken en hun kredietverlening, waarbij zonder nadere toelichting feitelijk het meest extreme scenario de doorslag geeft. Waarom, zo vraagt mijn fractie zich af, blijft DNB, en naar zich laat aanzien de regering, zich laten leiden door een dergelijke sterk vereenvoudigde weergave van de feitelijke situatie, die reeds eerder is gehanteerd bij de discussie over de bankenbelasting en die weinig adequaat is gebleken?

In de tweede plaats zet de regering daarmee feitelijk het dgs bij het grofvuil: een mooi instrument zolang het goed gaat, totaal onbruikbaar wanneer het nodig is. Was de regering

op de hoogte van de ontoereikendheid van het dgs en, indien dit het geval is, waarom is de impliciete staatsgarantie op het dgs dan niet als latente verplichting op de staatsbalans opgenomen? De verwijzing naar de noodzaak van een Europees resolutiemechanisme lijkt de urgentie van deze vraag enkel verder te onderstrepen.

In de derde plaats lijkt het beeld dat DNB oproept van de situatie waarin het Nederlandse bankwezen zich bevindt, zich onverkort ver van de realiteit te bewegen. Enerzijds weigert zij te onderkennen dat de systeembanken niet alleen "too big to fail" zijn, maar door hun gezamenlijke omvang mogelijk zelfs "too big to save". Daar ontbreekt aldus de urgentie. Anderzijds lijkt er geen ruimte te zijn om als sector afdoende verantwoordelijkheid te nemen voor de veroorzaakte malaise. Elke euro die als bonus wordt uitgekeerd of die als dividend naar de aandeelhouders gaat, zou noodzakelijk zijn om het systeem in stand te houden. Maar wanneer deze euro wordt gevraagd ter dekking van de kosten om de zelf veroorzaakte sores in de sector enigszins ongedaan te maken, leidt dat ineens tot kwetsbaarheden en het opzoeken van de grenzen van het verantwoorde.

In de vierde plaats lijkt de redenering van DNB de realiteitstoets niet te doorstaan. Immers, Rabobank lijkt de lasten van de schikking in het kader van het Libor-schandaal naar eigen zeggen probleemloos te kunnen dragen; lasten die nu reeds de omvang van de vandaag behandelde tijdelijke resolutieheffing lijken te benaderen en waarvan het alleszins denkbaar is dat die nog verder zullen toenemen. De directie van Rabo voorziet echter geen problemen.

De regering is niet bereid gebleken afdoende antwoord te geven op de vraag hoe DNB nu feitelijk tot zijn analyse komt. Evenmin bleek zij bereid antwoord te geven op de vraag wat de omvang is geweest van de dividenden die door de bij het dgs aangesloten banken gedurende de afgelopen jaren zijn uitgekeerd en hetzelfde geldt voor de uitgekeerde bonussen. Hiermee wordt het voor onze fractie niet eenvoudig mee te gaan in de redenering dat de draagkracht van de banken met 1 miljard zijn limiet bereikt zou hebben.

Mijn fractie heeft het debat over de kapitaalratio's dat momenteel wordt gevoerd, met belangstelling gevolgd. Voor de Partij van de Arbeid is het cruciaal dat de kapitaalbuffers van de banken ten spoedigste toegroeien naar een niveau dat de "too big to fail"- en "too big to save"-discussies overbodig maakt. Dat niveau ligt beduidend hoger dan de Basel III- en de CRD IV-standaarden die nu als minimum worden gepresenteerd. Wij roepen de minister derhalve op zich uit te spreken in de lijn van hetgeen in dit debat is gezegd en zich er hard voor te maken dat deze substantiële verbetering van de eigenvermogensposities van de Nederlandse banken de eerstkomende jaren daadwerkelijk zal plaatsvinden en de wijze waarop dit keer met dgs is omgegaan te beschouwen als één keer, maar nooit weer.

De **voorzitter**: Ik zie dat geen van de leden nog het woord wenst te voeren in eerste termijn over dit wetsvoorstel.

Ik schors de vergadering voor een enkel moment in afwachting van de heren Schouw en De Wit, de minister van Veiligheid en Justitie en de adviseurs van de initiatiefnemers.

**

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Voorzitter: Broekers-Knol

*B

!Verbod op godslastering!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het Voorstel van wet van de leden Schouw en De Wit tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met het laten vervallen van het verbod op godslastering (32203).

De beraadslaging wordt hervat.

De **voorzitter**: Ik geef nog in eerste termijn het woord aan mevrouw Dupuis.

**

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik merk op dat alleen het gesproken woord telt. Ik heb namelijk nogal ingegrepen in mijn geschreven tekst. Ik merk verder op dat ik de voorstellen en de commentaren van de collega's Franken en Schrijver in grote mate kan meevoelen en dat ik er voor een groot deel mee kan instemmen. Ik heb echter ook nog een paar eigen punten. Ik zal mijn inbreng zo kort mogelijk houden.

Over het voorliggend initiatiefwetsvoorstel is in de Tweede Kamer een behoorlijk goed en genuanceerd debat gevoerd, met als resultaat dat het wetsvoorstel is aanvaard. Als dat niet was gebeurd, hadden wij het hier niet gehad. Alle christelijke partijen hebben er echter tegen gestemd. Dat is natuurlijk niet zo vreemd, zeker niet gezien de commentaren van de Raad van State. Die had echt reserves over de afschaffing van dit wetsartikel en heeft in zijn commentaar diverse argumenten daarvoor naar voren gebracht. De Raad van State beveelt ook aan om in het debat dat wij nu voeren met nadruk het grondwetsartikel

inzake de godsdienstvrijheid te betrekken, dus niet zozeer dat inzake de vrijheid van meningsuiting. Dat wil de VVD-fractie graag doen, omdat de erkenning van de vrijheid van godsdienst het begin is van de verlichting en van het daaraan zozeer schatplichtige liberalisme.

De volgende alinea uit mijn spreektekst sla ik over, zo zeg ik voor degenen die meelesen.

Vrijheid van godsdienst betekent allereerst dat een burger niet vanwege zijn geloof op de brandstapel mag worden gesleept, dat een inquisitie in een moderne samenleving niet past en dat verdraagzaamheid jegens diverse invullingen van de verschillende vormen van geloof geboden is. De vrijheid van godsdienst houdt dus allereerst in dat de kerk of de Staat individuen ruimte moeten geven voor de beleving van hun godsdienst. In het verlengde daarvan dient de vrijheid van godsdienst ook door burgers jegens elkaar te worden gerespecteerd. Burgers behoren elkaar niet te beledigen, te molesteren of zelfs te vermoorden uit godsdienstige onverdraagzaamheid. Natuurlijk is dit ook om andere redenen niet toegestaan. Allereerst is dit verwerpelijk op grond van morele uitgangspunten. Daarnaast zijn er natuurlijk diverse strafbepalingen die aangeven dat ernstig kwaadaardig beledigen, molesteren en erger niet toelaatbaar is, zoals artikel 137 van het Wetboek van Strafrecht.

Waarom dan toch een artikel waarin specifiek de godslastering wordt verboden? Is dit een versterking van de vrijheid van godsdienst, een nadere invulling ervan of een logische consequentie? Dat zou best eens kunnen. De aanleiding, zoals al door velen is gezegd, tot opneming van dit artikel in 1930, dus 80 jaar geleden, was het agressieve optreden van het communisme, dat kennelijk werd ervaren als smalende godslastering. Wij kunnen meegaan in de gedachte, die ook door de Raad van State wordt geopperd, dat het verbod op smalende godslastering te verdedigen valt met een beroep op het feit dat godslastering de godsdienstvrijheid aantast, en dus daarom verboden dient te zijn. Ik ben niet de eerste die het vandaag zegt. Als ik de argumenten van de christelijke partijen tegen opheffing van het verbod lees en hoor, klinkt daar inderdaad een zekere angst doorheen voor een aantasting van die vrijheid van godsdienst.

Ik ga nog kort in op de vraag wie de belasterde is, want dat vind ik toch wel relevant. Daar kunnen wij natuurlijk kort over zijn. Het kan niet over de god zelf gaan. Wie in een god of hogere macht gelooft, zal wel aannemen dat die god voor zichzelf zorgt. Het gaat om laster inzake het geloof en deels ook het gedrag van mensen. Dat wordt ook in de oorspronkelijke memorie van toelichting uit 1930 uitgesproken. Eigenlijk zou geloofslastering een betere term zijn, maar die bestaat niet. Voor degenen die lasteren, geldt dat zij over een god zouden spreken, terwijl die in hun eigen visie niet bestaat. Het moet dan inderdaad gaan om lastering van de gelovigen in die god.

Wat betreft de verhouding van de vrijheid van godsdienst tot godslastering, zoals ik deze zojuist heb uitgelegd, is er nog een kwestie. Kun je

je als lasterende partij beroepen op de vrijheid van godsdienst? Mag een imam die hatelijke taal spreekt over christenen zich beroepen op de vrijheid van godsdienst? Wij menen van niet. Dit zou immers betekenen dat een persoon voor zichzelf vrijheden opeist die hij anderen niet gunt, namelijk de vrijheid van godsdienst. Daarover is jurisprudentie, maar ook moreel lijkt mij dit duidelijk. Als dit niet kan, zou dit mijns inziens betekenen dat smalende laster inderdaad niet met een beroep op de vrijheid van godsdienst gerechtvaardigdheid kan worden, maar wel degelijk de vrijheid van godsdienst van de belasterden aantast. We zouden het hierbij kunnen laten en tot de conclusie kunnen komen dat er dan niet veel reden is om het verbod op godslastering op te heffen. Misschien hebben we dat ooit nog weleens nodig, zo heeft ook een van de collega's naar voren gebracht.

Er is echter nog een andere redenering mogelijk. We kunnen ons de vraag stellen of alle godsdiensten gelijkwaardig zijn. Dit is volgens de indieners het geval, maar is dit wel zo? Is een toets van geloofsopvattingen aan de hand van externe morele en juridische normen inderdaad uitgesloten of onmogelijk? Dat staat te bezien. Zoals wij weten, kunnen sommige geloven of sommige geloofsinterpretaties wel degelijk een moorddadig karakter hebben. Geldt de vrijheid van godsdienst dan nog steeds? Iedereen zal nu aan bepaalde orthodoxe stromingen in de islam denken. Maar ook in de joodse heilige geschriften komt een Jahweh Zebaoth voor, letterlijk: een heer der heerscharen. Dat is eigenlijk een oorlogsgod. Daarnaast spreken sommige profeten, zoals Jesaja, bepaald niet vriendelijk over de vijanden van Israël en hun God.

Het is waar dat heel weinig gelovige Joden deze woorden nog voor hun rekening nemen, als ze er al zijn. Kan nu degene wiens geloof door anderen als gewelddadig wordt ervaren, riposteren dat het verwijt van anderen dat hij gewelddadig is, godslastering is of een aantasting van zijn vrijheid van godsdienst? Dat laatste in elk geval niet, omdat het inconsistent is om voor jezelf vrijheden op te eisen die je anderen ontzegt. Kan het extern beoordelen van een geloof als smalende godslastering worden opgevat? Het lijkt mij mogelijk, maar het gaat uiteindelijk vooral om het gedrag van gelovigen -- daarover kun je feiten naar voren brengen -- zeker als zij in naam van hun god tot gewelddadigheid overgaan of daartoe aanzetten.

Een beroep op artikel 147 Wetboek van Strafrecht lijkt mij dan te moeten falen, omdat het niet gaat om lastering, maar juist om de bevestiging van andere waarden, namelijk respect voor elkaars opvattingen, leven en vrijheid. Het is ook uitdrukkelijk de bedoeling geweest van artikel 147 Wetboek van Strafrecht om ruimte te laten voor wetenschappelijke en, zo neem ik aan, ook maatschappelijke debatten. Mijn conclusie van dit stukje is als volgt. Het verbod op godslastering opheffen is niet nodig met oog op een externe toetsing van een geloofsopvatting, die soms nodig zou zijn.

Ik heb nog drie slotopmerkingen en één vraag. Ik kom bij mijn eerste punt. Wat ik net heb

beweerd, kan ik als volgt samenvatten. Of het gaat om een vergroting of verdieping van de vrijheid van godsdienst door handhaving van artikel 147, of het gaat om de vergroting van de vrijheid van meningsuiting door artikel 147 op te heffen. Graag krijg ik daar een reactie op. Ik sprak net met collega Schrijver daarover. Hij zei dat er geen twijfel over is dat er een preferentie is, ook een juridische, voor de vrijheid van godsdienst ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting. Als dat waar is -- dat geloof ik natuurlijk -- dan heeft deze vraag maar één antwoord.

De heer **Engels** (D66): Ik sla even aan omdat ik iets niet goed begrijp. Het gaat om de preferentie van de vrijheid van godsdienst ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting. Mevrouw Dupuis beroept zich daarbij op collega Schrijver. Dat was bijna overtuigend voor mij, maar omdat ik het niet begrijp, wil ik graag horen waarop dat precies is gebaseerd. Kennelijk heb ik iets gemist.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): In noodsituaties mag eventueel inbreuk worden gemaakt op de vrijheid van meningsuiting, maar niet op de vrijheid van godsdienst. Dat schijnt jurisprudentie te zijn. Maar ik zit niet goed in dat vak. Misschien kan de heer Schrijver even helpen.

De heer **Schrijver** (PvdA): Ik kom mijn VVD-collega graag even te hulp. Het gaat inderdaad om een regeling in geval van een noodsituatie. Nu is het land op dit terrein niet in nood -- dat zal de minister bevestigen -- maar mocht dat zo zijn, dan geeft artikel 4 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten aan dat je dan nooit mag afwijken van het recht op leven en vrijheid van marteling. Maar daar staat opvallend genoeg ook vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving bij als een van de zogenaamde non-derogatoire rechten. Dat zijn rechten waar je zelfs in een noodsituatie niet van mag afwijken. Je kunt je voorstellen dat de vrijheid van meningsuiting ...

Mevrouw **Dupuis** (VVD): ... niet in dat rijtje staat.

De heer **Schrijver** (PvdA): ... dan wel aan banden wordt gelegd.

De heer **Engels** (D66): Dan hebben wij het over de probleemstelling hoe je grondrechten in heel bijzondere situaties ten opzichte van elkaar weegt. Dus hier moet niet het misverstand rijzen dat de vrijheid van godsdienst in het algemeen een preferente positie zou hebben ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting, c.q. welke grondrechten ook. Het is immers geldend staatsrecht in Nederland dat alle grondrechten in beginsel op gelijke hoogte staan. De achtergrond van de

opmerking van mevrouw Dupuis ontgaat mij even in dit perspectief. Dat misverstand moeten wij echt zien te voorkomen.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Ik vraag mij af of dit een misverstand is.

De heer **Schrijver** (PvdA): De universele verklaring formuleert ook het recht op vrije tijd als een grondrecht. Ik kan mij voorstellen dat vrijheid van martelen een iets fundamenteeler grondrecht is dan recht op vrije tijd. Dus dat niet alle grondrechten gelijkwaardig zijn, wil senator Engels vast ook geloven.

De **voorzitter**: Uw laatste reactie, mijnheer Engels. Het is een interessante discussie maar ...
**

De heer **Engels** (D66): Die moeten wij inderdaad niet te lang door voeren.

Nu gaan wij klassieke individuele grondrechten vergelijken met sociale grondrechten, maar dat is hier niet aan de orde. Ik heb alleen de aandacht willen vestigen op het feit dat er staatsrechtelijk en constitutioneel rechtelijk geen rangorde is tussen klassieke grondrechten. Over sociale grondrechten moeten wij een andere keer nog maar even doorpraten. Daar ligt het wat mij betreft anders.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Met uitzondering dan van artikel 4.

De heer **Vliegenthart** (SP): Misschien is het wijs dat de minister die vraag van collega Engels in zijn beantwoording beantwoordt.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik ga naar mijn tweede punt: de kwestie van de symboolwaarde van artikel 147. De Raad van State zegt daarover dat dit artikel in die zin een preventieve en normatieve uitstraling heeft en dat je die niet moet negeren. Dat wordt uitdrukkelijk tegen de initiatiefnemers gezegd. Als duidelijk is dat door eventuele opheffing van artikel 147 voor een aantal geloofsgemeenschappen een zeker gevoel van onveiligheid wordt gecreëerd -- dat hoor ik niet alleen vandaag maar heb ik ook de afgelopen tijd gehoord toen ik erop ging letten -- waarbij ik in het midden laat of dat gevoel redelijk is of niet, dan zou daar rekening mee mogen worden gehouden. Ik vind dat emoties mogen gelden, zeker op dit punt.

Mijn derde punt is het argument van de openbare orde. Dat speelde oorspronkelijk ook in 1930. Is dat nou zo'n slecht argument? Ook op dit punt zegt de Raad van State dat hij er niet zeker van is dat de opheffing van artikel 147 niet tot onrust in de samenleving zal leiden. Dat is precies

wat er toen speelde. Ik geef toe dat de samenleving van toen totaal anders was. Maar als dat zo is, waarom moet het dan zo nodig, terwijl er voor beide argumentaties -- al dan niet opheffen -- goede redenen zijn?

Dat zijn mijn drie opmerkingen. Ik heb nog een laatste vraag aan de initiatiefnemers en de minister. Wat vinden zij van de verhouding tussen de artikelen 137c, d, e en artikel 147? Er zijn namelijk mensen die zeggen: alles wat je bij artikel 147 kunt bereiken, zit al in artikel 137. Hoe denken zij daarover en is dat ook zo?

De **voorzitter**: Dank u wel, mevrouw Dupuis. Ik zie dat de indieners in staat zijn om meteen te antwoorden.

Ik geef het woord aan de heer Schouw.

**

*N

De heer **Schouw**: Voorzitter. Ik spreek mijn dank uit aan de voorzitter van deze prachtige Kamer. Ik dank ook de senatoren, die vandaag stuk voor stuk met doorwrochte verhalen zijn gekomen. Zij hebben een doorwrochte inbreng geleverd ten aanzien van het initiatiefwetsvoorstel dat ik hier vandaag met collega De Wit mag verdedigen, maar waarvan de heer Van der Ham -- zijn aanwezigheid zal u niet zijn ontgaan -- een van de grondleggers is geweest.

Wij zijn blij dat wij vandaag in deze prachtige zaal ons initiatiefvoorstel mogen verdedigen. De sfeer is hier altijd prima, ik zou bijna zeggen: beter dan aan de overkant. Ik zeg dit in de richting van de heer Franken. In de richting van de heer Vliegthart moet ik bekennen dat ik deze omgeving wel heb gemist. Ik hoop echter dat ik hier nog regelmatig te gast mag zijn met een aantal initiatieven.

De heer De Wit en ik denken met warme gevoelens terug aan onze tijd als lid van de Eerste Kamer. Wij verdedigen vandaag echter namens de Tweede Kamer ons initiatiefwetsvoorstel om het verbod op smalende godslastering uit de wet te halen. Wij danken de fracties voor hun inbreng. Wij hebben met oprechte interesse zowel de steunbetuigingen als ook de kritieken aangehoord. In het navolgende zullen wij de gestelde vragen en gemaakte opmerkingen van een antwoord voorzien. Wij doen dat in twee etappes. In het eerste blok, dat ik voor mijn rekening zal nemen, bespreek ik een korte terugblik op de wetsgeschiedenis en op de discussie die daarover de afgelopen jaren is gevoerd, en de motivatie om artikel 147 uit het strafrecht te halen. Verder zal ik iets zeggen over de grondrechten en de internationale context. De heer De Wit zal de overige onderwerpen voor zijn rekening nemen. Hij zal een uiteenzetting geven over artikel 147, de vraag behandelen naar artikel 137c en d in relatie tot artikel 147 -- mevrouw Dupuis stelde die nog zo-even -- en ingaan op de signaalwerking en de fatsoenvraag.

Mevrouw de voorzitter. Verschillende fracties hebben reeds een blik geworpen op de geschiedenis van dit voorstel. De fractie van de PVV ging daarbij zelfs terug naar de Code penal uit 1811; wij danken de heer Reynaers voor deze toevoeging. Er zijn veel vragen gesteld over de zorgvuldigheid van dit wetsvoorstel. De heer De Wit en ik hebben begrip voor die vragen, want zaken als godsdienst liggen gevoelig. De heren Franken en Schrijvers en mevrouw Dupuis wijzen daar terecht op.

Deze initiatiefwet is geen bevestiging of een eendagsvlieg. Ik hecht eraan dat hier te zeggen. In de inbreng van verschillende senatoren is verwezen naar het debat dat in de negentiende eeuw is gevoerd toen minister Modderman, met goede redenen omkleed, besloot om niet over te gaan tot het strafbaar stellen van godslastering. Ook hebben leden gewezen op het debat in 1932 waarin het verbod op de smalende godslastering is aangenomen. Dat is bijna 80 jaar geleden; op 2 of 3 november werd het behandeld in de Eerste Kamer. Tijdens dat debat waren de meningen inderdaad al zeer verdeeld. De vraag was of die Lex Donner nu wel zinnig en wenselijk was. Veel leden hebben gesproken over de maatschappelijke en politieke discussie. Ik stel in alle koelte vast dat die al vanaf het begin van de aanneming van deze wet speelde.

Toenmalig minister Donner had ook lang getwijfeld om deze wet in te dienen, omdat hij als vooraanstaand jurist wist hoe aanvechtbaar dit soort wetgeving was. Tijdens de behandeling pleitten niet alleen de seculiere partijen, de SDAP, de Liberale Unie en de vrijzinnige democraten, tegen de wet, maar ook de Christelijk Historische Unie was bij monde van Kamerlid Slotemaker de Bruïne, zeer kritisch over het wetsvoorstel. Uiteindelijk stemde de CHU wel voor de invoering van de wet, maar deze woordvoerder en een ander lid van de CHU stemden tegen. De reden was dat zij deze wet veel te ver vonden gaan in het beperken van de vrijheid van meningsuiting. De woordvoerder van de SP vandaag, de heer Vliegthart, zei dan ook terecht dat menig vrijzinnige geloofsgemeenschap, waaronder de Remonstrantse Broederschap, zich eveneens tegen de wet keerde.

In de jaren zestig -- voorafgaande aan het Ezelarrest dat vandaag al een aantal keren is genoemd -- bleek ook een aantal religieuze opiniepeilers geen voorstander van het veroordelen van de schrijver Gerard Reve op basis van smalende godslastering. Het nut van het artikel werd ook door hen in twijfel getrokken. Wij vinden het als indieners belangrijk om nog eens te herhalen dat na het Ezelarrest in 1968, in 2004 de smadelijke godslastering weer onder de aandacht kwam door toedoen van minister Donner.

Na de moord op Theo van Gogh en de daarop noodzakelijk lange afwezigheid van de leden Hirsi Ali en Wilders uit de Tweede Kamer, brandde er een enorm maatschappelijk debat los over de vrijheid van meningsuiting en de fatsoensgrenzen daarvan. Minister Donner stelde dat overwogen moest worden om het slapende artikel inzake

godslastering wakker te schudden en af te stoffen. Daarop volgde een debat in de Tweede Kamer, allereerst naar aanleiding van een mondelinge vraag van een Kamerlid. Daarin werd de, in de ogen van de indieners terecht, vraag gesteld of deze reactie van toenmalig minister Donner op die moord wel de juiste was. Daarop volgde weer een Kamerdebat waarin een motie werd ingediend om artikel 147 juist te schrappen.

Veel fracties steunden die motie niet, omdat zij er op een rustiger moment over wilden praten en stemmen. Dat gebeurde ook. In 2007 verscheen er een rapport van het WODC waarin op de kwestie werd ingegaan. In 2008 volgde een debat over het rapport en de reactie van de regering. Bekeken werd of de bestaande wetten konden worden aangepast -- een aantal leden heeft daar vandaag naar gevraagd -- maar dat werd niet wenselijk geacht. Door een arrest van de Hoge Raad is de discussie over de uitbreiding van artikel 137 in principe beslecht. Over dat arrest van 10 maart 2009 hebben wij ook het een en ander opgenomen in de memorie van antwoord.

Vervolgens hebben de leden Van der Ham, Teeven, De Wit en Azough opnieuw een motie ingediend om het verbod op smalende godslastering te schrappen. Toen bleek dat de regering deze motie niet wilde uitvoeren, diende de heer Van der Ham samen met de heren Teeven en De Wit de initiatiefwet in die wij hier vandaag behandelen. De vraag of het verbod op smalende godslastering moet voortbestaan, heeft zowel in deze Kamer als in het maatschappelijk debat aanleiding gegeven tot discussies over de vrijheid van meningsuiting.

De vertegenwoordiger van de Partij van de Arbeid vroeg of minderheidsgroepen van gelovigen wel voldoende zijn gehoord. Ik heb die vraag ook gesteld aan de heer Van der Ham, die zich hier in het verleden druk mee bezig heeft gehouden. Hij wees op de ordners waarin al die opvattingen zijn opgenomen, maar ook op alle discussies die hierover in het verleden zijn gevoerd. Er is dus heel veel inbreng geweest. Onder verschillende gelovigen waren de geluiden over dit onderwerp net zo divers als zij al lange tijd waren.

Sinds 2004 zijn er al meer dan negen jaren verstreken. In die negen jaren zijn debatten en gesprekken gevoerd, zijn schriftelijke vragen gesteld en is in het parlement gediscussieerd, maar ook daarbuiten. Misschien staat de aanleiding voor dit wetsvoorstel: de moord op Theo van Gogh en de nasleep daarvan, niet meer vers in ons geheugen, want 2004 lijkt al weer lang geleden en de tandwielen van het parlementaire proces draaien soms langzaam. Daardoor echter zijn het debat en de totstandkoming van dit initiatiefvoorstel wel heel zorgvuldig geweest. Iedereen heeft zijn of haar mening kunnen laten horen.

Met deze korte geschiedenis in het achterhoofd kom ik bij de motivatie van de indieners om het verbod op smalende godslastering af te schaffen. Verschillende fracties hebben vandaag, maar ook in de schriftelijke inbreng, hierover indringende vragen gesteld. Zij hebben indringende vragen gesteld over nut en noodzaak

van dit voorstel: moet dit nu allemaal wel? Ik ga daar graag namens de initiatiefnemers op in. In reactie op een vraag van de heer Vliegthart wil ik dan ook aangeven dat voor ons niet een hoofdargument is te onderscheiden. Het zijn juist een aantal argumenten in samenhang die volgens de indieners voldoende reden geven om over te gaan op het schrappen van dit verbod op godslastering.

Allereerst willen wij met dit voorstel helder maken waar de grenzen van de vrijheid van meningsuiting liggen en herstellen waar deze onnodig ingeperkt worden. Deze grenzen liggen niet vast en staan natuurlijk voortdurend ter discussie. Wat wel en niet gezegd mag en kan worden over en tegen gelovigen is daarbij een terugkerend onderwerp. Dat was bijvoorbeeld het geval in 2004. De initiatiefnemers vinden het van groot belang dat zoveel mogelijk meningen in het debat gehoord worden. Juist de botsing van argumenten en opvattingen verdiept het debat over belangrijke kwesties, zoals levensbeschouwelijke overtuigingen en de inrichting van de samenleving. Mevrouw Strik heeft hierbij bovendien geïllustreerd dat wat als godslastering gezien en verboden wordt, enorm kan verschillen in tijd en plaats. Soms blijkt de toegevoegde waarde van een eerder als lasterlijk beschouwde bijdrage pas later in de tijd. De Raad van State wijst er bovendien op dat de Venetiëcommissie tot het oordeel komt dat een verbod op godslastering onwenselijk is, vanwege de onnodige inperking van de vrijheid van meningsuiting. De commissie stelt bovendien dat inperking van de vrijheid van meningsuiting in een democratie niet gebruikt mag worden om de maatschappij te beschermen tegen afwijkende meningen, ook niet als het om extreme, schokkende of antidemocratische ideeën gaat. De heer Reynaers verwoordde dat mooi, door te stellen dat de regie over de vorm en de inhoud van de mening ligt bij de persoon die die mening ook vormt. Juist in deze opvatting van de vrijheid van meningsuiting ligt een belangrijke motivering om het verbod op smalende godslastering te schrappen.

Ten tweede is het volgens de indieners wenselijk dat wetsartikelen in het strafrecht gelijke bescherming bieden aan alle minderheden. Een aantal sprekers had het hier vanmorgen al over. Verschillende fracties hebben gewezen op de opmerkingen van de Raad van State op dit punt. De indieners zien zich echter in hun opvatting gesteund door de onderzoekers van het WODC, die stelden "het probleem van het verbod op godslastering is dat het rechtsongelijkheid bewerkstelligt, omdat niet-christenen zich er niet of nauwelijks op kunnen beroepen." Daarmee kunnen zelfs als andere gelovigen aanspraak maken op bescherming onder artikel 147 de niet-religieuze levensovertuiging die wel degelijk even diep en rijk gevoeld kunnen worden als religieuze overtuigingen alsnog een andere positie krijgen.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): De heer Schouw herhaalt nu in feite wat al gewisseld is in de

schriftelijke stukken. Hij zegt dat er een ongelijkheid zou ontstaan tussen groepen of minderheden in de bevolking als gebruik wordt gemaakt van een grondrecht. Verschillende woordvoerders hebben aangegeven dat het gebruik van een grondrecht geen ongelijkheid schept. Een ander voorbeeld: de heer Schrijver en ik houden van het schrijven van boeken. Niet iedereen schrijft boeken, maar wij maken prettig gebruik van de vrijheid van drukpers in dit land. Schept dat ongelijkheid met de mensen die geen boeken schrijven? Die vergelijking moet hier gemaakt worden als het gaat om de vrijheid van godsdienst.

De heer **Schouw**: Zeker. Maar we hebben hier te maken met een artikel 147 en een alternatief, te weten artikel 137, c en d. De indieners vinden dat in artikel 137, c en d de bescherming van de verschillende groepen heel goed geregeld is. Wij zijn van mening dat artikel 147 dat niet doet.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Nu haalt u twee dingen door elkaar. Aan de ene kant zegt u dat het ongelijkheid schept, maar aan de andere kant zegt u dat een ander artikel in het Wetboek van Strafrecht, namelijk 137, ook een beperking bevat. Daarvan zou je ook moeten zeggen dat dat ongelijkheid schept.

De heer **Schouw**: Nee, dat zeg ik niet. Artikel 137 bevat die beperking niet. Dat is ruimer omschreven. Ik denk dat we dat met elkaar voldoende hebben gewisseld.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Het gebruik van grondrechten door de Nederlandse bevolking schept, onder de vigerende Grondwet, geen ongelijkheid. Zeker niet omdat we vaak zeggen dat er een balans tussen die grondrechten is. U zit ernaast als u zegt dat hier een ongelijkheid wordt gecreëerd tussen bevolkingsgroepen.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Als deze redenering opgaat, zou ook de vrijheid om abortus provocatus te plegen -- overigens geen grondrecht, maar toch een mogelijkheid -- niet geclaimd mogen worden, omdat mannen dat niet kunnen doen. Dat is toch een heel rare redenering? Je hebt toch groepen met een eigen kwalificatie voor wie bepaalde zaken belangrijk zijn en die bepaalde eisen en rechten kunnen opeisen? Ik vind dit echt een heel curieuze redenering.

De heer **Vliegthart** (SP): Het gaat hier toch niet zozeer om de vraag of iemand van de vrijheid van godsdienst wil genieten? Waar die botst met de vrijheid van meningsuiting moet er volgens de indieners een belangenafweging tussen die twee worden gemaakt. Dat is toch wat anders dan wat collega Kuiper zegt: als hij een boek moet

schrijven, moet hij dat kunnen doen, omdat hij het recht van drukpers wil gaan gebruiken? Als hij dingen gaat schrijven die discriminerend zijn, botsen die twee. Dan is het aan de wetgever en in de laatste instantie aan de rechter om de afweging te maken. Heb ik het zo goed begrepen?

De heer **Schouw**: Zo is het. Ik zou dat niet beter kunnen verwoorden.

De heer **Franken** (CDA): Het ging eerst, als ik het goed begreep, over gelijkheid. Er is een ongelijkheid geschapen, heeft de heer Schouw gezegd. Godsdienstige overtuigingen zouden worden voorgetrokken boven niet-godsdienstige overtuigingen. Artikel 6 beschermt beide op gelijke wijze. Of komt de heer Schouw daar nog op? Hij haalde het in dit verband aan, wat mij niet juist lijkt.

De heer **Schouw**: De deskundigen zeggen over artikel 147 dat niet-gelovigen zich daar niet op kunnen beroepen. Dat blijkt ook uit lid 1 van artikel 147: "Hij die zich in het openbaar mondeling of bij geschrift of afbeelding door smadelijke godslastering op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat ...". Daar kunnen niet-gelovigen zich weinig op beroepen. Bovendien hebben we problemen met de uitvoering van dit artikel, waarbij ik verwijs naar jurisprudentie op dat punt. Het is niet te bewijzen, waarmee dit artikel een slapend artikel is geworden. Moet je een slapend artikel in de wet laten staan of niet? Daarover zijn de indieners duidelijk: wij vinden dat we dat niet moeten doen. Juist omdat we artikelen hebben, zoals artikel 137, die iedereen gelijkelijk beschermen kan het verbod op smadelijke godslastering geschrapt worden. De heer De Lange gaf in zijn betoog al aan dat juist dan verschillende overtuigingen met een gelijkwaardig gewicht kunnen deelnemen aan de discussie.

Er is gevraagd of de bestaande mogelijkheden van het strafrecht niet effectiever te benutten zijn en of artikel 137 inderdaad in voldoende mate bescherming biedt. Allereerst moeten we waken voor te hoge verwachtingen van het strafrecht. De Venetiëcommissie concludeerde reeds: "Overtuiging in tegenstelling tot verboden of repressie is de meest democratische manier om fundamentele waarden te behouden." Bovendien stelde het WODC over nodeloos grievende uitlatingen: "Indien religiekwesties nodeloos grievend zijn, uitsluitend het kwetsen als doel hebben en dus functie hebben in het maatschappelijk debat hoeft het strafproces niet tandoelbaar toe te zien. Uitwassen van onverdraagzaamheid kunnen strafrechtelijk worden bestreden." Artikel c en de volgende leden hebben deze functies. Niets verzet zich ertegen om ook daadwerkelijk op basis daarvan te vervolgen.

Een derde argument is het slapende bestaan van het artikel. Ik zei dat net al. Het gevaar schuilt hierin dat het artikel kan ontwaken

zolang het kracht van wet heeft. Dat dit een reële optie is, blijkt uit de pogingen van opeenvolgende ministers van Justitie om na 2004 het verbod te doen herleven of dat aan te scherpen. De heer Franken gaf aan dat hij een passage in de memorie van antwoord zo las dat de indieners aangifte of discussie onwenselijk vinden. Ik kan hem op dit punt geruststellen: dat is niet wat de indieners hebben bedoeld.

Mevrouw Dupuis zei in dit verband: artikel 147 kan een slapend bestaan leiden, maar er gaat toch een symbolische werking van uit en dat is goed voor het maatschappelijk debat. Die redenering kun je natuurlijk volgen. Mevrouw Dupuis heeft het volste recht om die redenering te handhaven. Ik zet daar het volgende tegenover. Als er een artikel in de wet staat, namelijk artikel 147, waarvan we allemaal weten dat dat niet uitvoerbaar is omdat het niet te bewijzen is, dan blijft alleen die symbolische functie nog over. De vraag is of je het strafrecht moet gebruiken om dit soort zaken te laten staan als er een volwaardig alternatief is, namelijk artikel 137c en artikel 137d.

Verschillende fracties hebben gesteld dat de Nederlandse overheid niet seculier is. De indieners onderschrijven dat. Wel dient de overheid zich te onthouden van het bevoordelen van bepaalde overtuigingen ten opzichte van andere. Volgens de indieners bestaat daar geen discussie over. De indieners herkennen zich dan ook in de opmerkingen van de heer Engels. Ze stellen dat de scheiding van kerk en staat een neutrale overheid impliceert. De heer Engels wees bovendien op de nota Grondrechten in een pluriforme samenleving, een nota van voormalig minister De Graaf, waarin die opvatting expliciet is verwoord. Natuurlijk moet in de publieke ruimte op een respectvolle manier met elkaar worden omgegaan, zeker met religieuze gevoelens. Dat is echter in de eerste plaats een zaak tussen mensen onderling. Bovendien zijn discriminerende, haat zaaiende en tot geweld oproepende uitingen, indien gewenst, voor eenieder gelijk vatbaar voor vervolging onder artikel 137. Dat blijkt ook uit de tekst die volgt op de zin waarin wordt gesteld dat de indieners de suggestieve rol die slapende artikelen spelen bij het beperken van de vrijheid van meningsuiting en de bescherming van specifieke overtuigingen, onwenselijk vinden.

De heer De Lange vroeg in dit kader of de indieners een verdere secularisatie van de samenleving steunen en of verdere wetgevende stappen in die richting wenselijk zijn.

De heer **De Lange** (OSF): Ik hoorde de heer Schouw zeggen dat het publieke debat natuurlijk met respect moet worden gevoerd. Hij voegde daaraan het volgende zinnetje toe: zeker als het gaat om godsdienstige overtuigingen. Dat verbaast me dan weer, want dat zou suggereren dat we ten aanzien van godsdienst op een andere manier respectvol met elkaar moeten omgaan dan ten aanzien van andere levensbeschouwelijke zaken. Dat lijkt me precies niet de bedoeling. Het lijkt mij dat het met respect met elkaar omgaan in gelijke

mate geldt voor godsdienst en voor al die andere zaken die ook onder levensbeschouwing vallen.

De heer **Schouw**: Dat is precies wat ik heb bedoeld te zeggen. De heer De Lange heeft natuurlijk helemaal gelijk.

De heer De Lange -- bij hem was ik ook gebleven -- vroeg in dit kader of de indieners een verdere secularisatie van de samenleving steunen en of verdere wetgevende stappen in die richting wenselijk zijn. De indieners begrijpen die vraag van de heer De Lange heel goed, maar ze geven aan dat ze hier staan als "gelegenheidscoalitie", zoals het in de Tweede Kamer werd genoemd. Dat waren we toen nog, maar ik begrijp dat we nu namens een grotere meerderheid van die Kamer hier moeten staan om dit specifieke punt met de Eerste Kamer te bespreken. Het gaat dus iets te ver om namens onszelf een brede visie op de maatschappelijke ontwikkelingen te geven. Het debat over dit onderwerp zal echter ook na vandaag doorgaan.

Ik kom bij de grondrechten. De discussie gaat vooral over de verhouding tussen de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Zoals de indieners al eerder hebben aangegeven, wensen zij deze rechten niet boven elkaar te plaatsen. De vrijheid van godsdienst wordt niet aangetast. Iedereen is vrij om binnen de kaders van de wet zijn of haar religie uit te oefenen. Dit voorstel verandert daar niets aan. De indieners erkennen de positieve verplichting. De Raad van State schreef eerder al dat de vrijheid van godsdienst niet alleen een klassiek negatief vrijheidsrecht is. De overheid geeft deze verplichting vorm door er bijvoorbeeld voor te zorgen dat eenieder binnen de grenzen van de wet zijn religie of levensovertuiging kan uitoefenen.

De heer Engels vroeg of de vrijheid van godsdienst niet ook de vrijheid om niet godsdienstig te zijn, waarborgt. De indieners bevestigen deze opvatting. Net zoals de vrijheid van meningsuiting ook de vrijheid om te zwijgen behelst, omvat de vrijheid van godsdienst de vrijheid om niet te geloven.

De heer Schrijver vroeg of de indieners bekend zijn met artikel 4 van het IVBPR. Inmiddels wel, zo kan ik hem zeggen. "Dat zijn ze", zo staat hier in mijn tekst. Met dit artikel wordt het mogelijk gemaakt om in noodtoestanden, waarbij het bestaan van een volk in het gedrang is, bepaalde verplichtingen die voortvloeien uit dat verdrag, tijdelijk op te schorten. Dat is zo'n uitzonderlijke situatie dat de indieners menen dat dit de argumentatie voor dit voorstel niet verandert.

Dat het Europees Hof ruimte laat aan de nationale wetgevers, zoals de heer Holdijk stelt, erkennen de indieners. De heer Schrijver gaf het al aan: het is in dezen aan de wetgever om een goede en evenwichtige keuze te maken. Voor die keuze staan we vandaag.

De vraag is niettemin gesteld, onder anderen door de heer Schrijver, of minderheidsgroepen of minderheidsreligies zich door onze initiatiefwet wel voldoende beschermd

zullen voelen. Allereerst moet ik erop wijzen dat er in Nederland eigenlijk nooit slechts een meerderheidsreligie heeft bestaan. Rooms-katholieken en alle vertakkingen van het protestantisme, van vrijzinnigen tot orthodoxen, waren ook in 1932 hevig met elkaar in debat. Daarin is weinig veranderd. Dat beeld is nu niet wezenlijk anders. Sommige religieuze minderheden hebben totaal geen moeite met het schrappen van het verbod op smalende godslastering en andere juist weer wel. Over hun individuele rechten als gelovige hoeven ze zich echter in geen geval zorgen te maken. Integendeel, ons voorstel is om artikel 147 te schrappen, maar iedereen, gelovig of niet-gelovig, blijft gelijk beschermd via artikel 137. Gelovigen hebben in Nederland alle vrijheid om geloofsgemeenschappen te stichten, om te vergaderen, om erediensten te houden en om in hun godshuizen te dopen, te begraven en te trouwen zoals ze zelf wensen, om een mate van onderwijsvrijheid te benutten et cetera. Godsdienstvrijheid, gewetensvrijheid, vrijheid om een niet-religieuze levensopvatting te hebben, van een geloof afscheid te nemen of van geloof te veranderen: het zijn eeuwenoude ankers van onze Nederlandse samenleving. Daar willen we niet aan komen.

Mevrouw de voorzitter, dit is mijn inbreng tot zover. Ik wil graag het woord geven aan collega De Wit.

De **voorzitter**: Er komt nog een vraag van de heer Kuiper.
**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Waarschijnlijk mag ik van u maar één vraag stellen, voorzitter, maar ik heb er vele. De heer Schouw is nu aan het einde van zijn inbreng, maar ik heb het idee dat tal van vragen die zijn gesteld, helemaal niet worden beantwoord. We hebben het gehad over de aard van geloof in relatie tot meningen. De heer Schouw blijft volhouden dat we het hier hebben over een publiek debat. Ik heb echter met voorbeelden aangegeven dat een aantal vormen van smadelijke krenkingen helemaal geen plek in het debat zullen hebben, maar daarbuiten vallen, en dat het artikel juist daarop ziet. We hebben het hier ook gehad over het "volle genot", zoals dat onder juristen heet, van het grondrecht van de geloofsvrijheid. Daar is de heer Schouw helemaal niet op ingegaan. Zo kan ik doorgaan. Ik vind het jammer dat de heer Schouw daaraan voorbijgaat en hier in de zaal de gesprekspartners kiest die zijn verhaal steunen. Dat is ook niet wat ik versta onder een open debat.

De heer **Schouw**: Ik neem daar kennis van en ik zeg tegen de heer Kuiper dat het absoluut niet de bedoeling is om zijn vragen te negeren. Wacht rustig af, want de heer De Wit komt nu aan het woord en kan heel specifiek op een aantal vragen van de heer Kuiper ingaan. Sommige vragen vallen

namelijk onder de onderwerpen van de heer De Wit.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik heb aangegeven dat in onze moderne, postmiddeleeuwse samenleving juist de bescherming van de gewetensvrijheid en de godsdienstvrijheid een zeer aangelegen punt is. Dat heeft geleid tot de cultuur zoals wij die nu kennen, inclusief de norm die niet alleen in de Grondwet tot uitdrukking komt, maar ook in dit strafrechtartikel. Ik weet natuurlijk dat het veelbesproken is omdat het moeilijk handhaafbaar is, maar in de kern gaat het om een norm die wij al eeuwenlang in dit land kennen.

De heer **Schouw**: Ik moet droog constateren dat wij hier niet met een voorstel staan om de Grondwet te wijzigen. Alle grondwetbepalingen blijven recht overeind staan. Wij komen ook niet aan de vrijheid van godsdienst. Daarover had ik het in het laatste deel van mijn bijdrage. Aan de vrijheid van godsdienst wordt niet getornd met dit voorstel.

De **voorzitter**: De heer Schouw is klaar met zijn betoog in eerste termijn. Ik geef het woord aan de heer De Wit.

**

*N

De heer **De Wit**: Voorzitter. Laat ook ik beginnen met de leden van de Eerste Kamer te bedanken voor hun buitengewoon interessante bijdragen aan het debat over ons initiatiefwetsvoorstel tot schrapping of opheffing van het verbod op godslastering.

Naast hetgeen de heer Schouw heeft opgemerkt, zou ik nog willen toevoegen dat het goed is om je te realiseren dat de indieners niet over een nacht ijs zijn gegaan. Het is in feite een discussie die gelopen heeft vanaf 2004 tot nu toe. Dat bleek ook wel uit wat er vandaag al besproken is. Je ziet dat er, net als in de Tweede en Eerste Kamer, ook in de samenleving een tweedeling ontstaat, grofweg langs min of meer religieuze lijnen, tussen degenen die vinden dat we het wel moeten doen en degenen die vinden dat we het niet moeten doen. Er zijn in het verleden door mensen van statuus opmerkingen gemaakt over de vraag of we een aparte bepaling moeten hebben over godslastering. Ik wijs wat dat betreft nog maar eens op De Montesquieu die daarover heeft gesproken. Ik wijs ook op oud-minister Modderman, al is dat een hele tijd geleden. Ook in de zeer lezenswaardige bundel "Vloeken als een Hollander" van de Bond tegen vloeken komt steeds dezelfde vraag terug, namelijk welke plaats God en de godsdienst in het strafrecht dienen in te nemen. Dat culmineert natuurlijk in de vraag naar een blasfemieverbod. Ook president Obama, toch niet

de minste in dit rijtje, heeft in de vergadering van de Verenigde Naties van september vorig jaar de vraag opgeworpen wat wij met blasfemie doen. Hij zei toen dat een deel van de Verenigde Naties evenals hij christen is, maar dat hij er niet over zou piekeren om een blasfemieverbod in de wetgeving op te nemen. Volgens de krant werd hij toen toegejuicht door 192 landen. Diezelfde krant merkte overigens ook op dat het wel de vraag is of al die landen even hard klaptten op dat moment. In ieder geval heeft zelfs Obama er vorig jaar over gesproken. We zijn dus niet over een nacht ijs gegaan. Ik ben ervan overtuigd dat als de heer Teeven op dit moment geen staatssecretaris was, hij ongetwijfeld samen met de heer Schouw en mij dit wetsvoorstel hier verdedigd zou hebben.

In mijn bijdrage wil ik ingaan op artikel 147, artikel 137, de verhouding tussen die twee artikelen en de vraag welke betekenis daaraan moet worden gehecht. Ik ga het vervolgens hebben over de signaalwerking en over respect en fatsoen.

Artikel 147 staat in het Wetboek van Strafrecht onder het onderdeel over de openbare orde. We weten allemaal hoe het zo gekomen is dat het daar staat; dat is vandaag een- en andermaal aan de orde geweest. Welke betekenis heeft dit artikel op dit moment? We kunnen herleiden dat het in 1932 in dat hoofdstuk terecht is gekomen omdat er toen de dreiging was van onrust, onlusten, eigenrichting of hoe je het ook wilt noemen. De vraag is in hoeverre dat nu nog relevant is. Mevrouw Dupuis citeerde in haar bijdrage de passage uit het advies van de Raad van State met de vraag -- niet de stelling, maar de vraag -- of het schrappen van artikel 147 zou kunnen leiden tot commotie of tot onrust. Zoals ik in mijn inleiding al zei, spreken we niet voor het eerst over het voornemen om artikel 147 te schrappen. Ik wijs op de openbare debatten in de Tweede Kamer. Ik wijs op de publiciteit die vanaf 2004 rond dit initiatief aan de orde is geweest. Ik doel dus op de debatten die in de Tweede Kamer hebben plaatsgevonden en de aandacht die hiervoor in de media is geweest. Ik kan in alle eerlijkheid niet zeggen dat ons initiatiefvoorstel onrust, een bedreiging van de openbare orde of erger heeft opgeroepen. Integendeel, er wordt conform de lijnen die ik net schetste -- de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en de samenleving -- over dit onderwerp gesproken. Het antwoord op de vraag die de Raad van State opwerpt, dient te luiden: er is geen sprake van onrust. En zelfs als dat wel het geval zou zijn, zou dat de indieners er niet van weerhouden om erover te discussiëren, omdat wij ervan overtuigd zijn en de oprechte opvatting hebben dat artikel 147 geschrapt dient te worden en dat dit debat ook vandaag gevoerd dient te worden in de Eerste Kamer.

Wat betekent artikel 147? Ik zou simpelweg kunnen verwijzen naar de uiteenzettingen van de heren Reynaers en Engels. Ook de heer Holdijk heeft tot op zekere hoogte precies in zijn bijdrage aangegeven wat de betekenis van artikel 147 is in Nederland anno 2013. Het gaat inderdaad niet om het beledigen van God. Het gaat in artikel 147 om uitlatingen, op een bepaalde manier gedaan zoals

de wet die omschrijft, die smalend zijn en opzettelijk beogen het Opperwezen, zoals dat uiteindelijk is geformuleerd, te beschimpen of neer te halen. Als we kijken welke elementen artikel 147 blijkens de jurisprudentie bevat, dan zijn dat er drie. Het moet gaan om openbare uitlatingen, de uitlatingen moeten smalend zijn en de godsdienstige gevoelens van mensen moeten daardoor gekrenkt worden. Het begrip "smalend" in dit wetsartikel betekent dat er sprake moet zijn van een grove beschimping, van een grove uitlating aan het adres van het Opperwezen. Of je er nu in gelooft of niet en zelfs degene die er niet in gelooft -- dat is precies de formulering van advocaat-generaal R Emmelink -- men haalt de veronderstelde persoon van het Opperwezen neer; hij beschimpt het Opperwezen met opzet. Dat is de zwaarste vorm. Zo is het ook een- en andermaal genoemd in deze zaal. In dit wetsartikel wordt de zwaarste vorm van opzet geformuleerd, namelijk opzet niet alleen met betrekking tot de uitlatingen aan het adres van de persoon van het Opperwezen, maar ook met betrekking tot het krenken van de godsdienstige gevoelens van mensen.

Dat alles is terug te vinden in het arrest van de Hoge Raad van 1968. De advocaat-generaal zegt in zijn conclusie, voorafgaand aan dat arrest, dat er sprake is van twee dingen die je moet bewijzen. Aan de ene kant is dat de subjectieve bedoeling om opzettelijk het Opperwezen te beschadigen, te beschimpen, neer te halen of wat dan ook, en aan de andere kant is dat het meer objectieve gegeven dat er sprake moet zijn van krenking van de godsdienstige gevoelens. Zoals gezegd, betreft het hier in feite de zwaarste gradatie van opzet die wij kennen. Dus gaat het naar het oordeel van de indieners in artikel 147 niet om het beledigen van het Opperwezen, maar om het doen van uitlatingen als gevolg waarvan het Opperwezen wordt neergehaald of wordt beschimpt, met opzet. Zoals ook in de noot onder het arrest van de al eerdergenoemde Bronkhorst staat, betekent dit dat je te maken hebt met de lat die door de Hoge Raad heel hoog wordt gelegd en met de bijna aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat er nooit meer op basis van dit arrest een vervolging zal kunnen plaatsvinden op grond van artikel 147.

Dan is de vraag wat artikel 137, c en d, van het Wetboek van Strafrecht betekent. In tweeërlei opzicht biedt artikel 147 wat ons betreft geen aanknopingspunt. Het is een op dit moment slapend artikel en het is nauwelijks denkbaar dat er in de toekomst nog met succes een beroep op zal kunnen worden gedaan, hetgeen niet gezegd kan worden van artikel 137, c en d. Daarnaast maakt artikel 137, c en d, geen onderscheid tussen mensen die een godsdienstige opvatting hebben en mensen die een levensbeschouwing of een levensovertuiging hebben. Artikel 147 doet dat wel. Het WODC formuleert het aldus, dat artikel 147 bewerkstelligt dat in de praktijk mensen die niet geloven minder bescherming hebben dan degenen die wel geloven aangezien die nog artikel 147 hebben. Daar zit de ongelijkheid in. Artikel 147 in zichzelf heeft niet die ongelijkheid maar het werkt in de praktijk wel zo uit, temeer omdat artikel 137 een neutrale

formulering bevat, waar zowel mensen die geloven als mensen die niet geloven een beroep op kunnen doen en ook in gelijke mate worden beschermd, hetgeen ook in de praktijk blijkt. Het arrest van 10 maart 2009 is in dat opzicht illustratief.

Onze stelling is niet dat artikel 147 en artikel 137 precies hetzelfde regelen. Integendeel. Artikel 147 bevat een andere bepaling dan artikel 137. Alleen, artikel 137, c en d, heeft het over de groep maar maakt geen onderscheid ten aanzien van de vraag of men een godsdienst heeft of een levensovertuiging, want ze worden daarin allemaal genoemd. Het biedt aan eenieder gelijke bescherming.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): De heer De Wit spreekt over godslastering die een God betreft, maar ik neem aan dat we het er toch over eens zijn dat het daarover niet kan gaan. Het gaat over het geloof van mensen dat belasterd wordt. Wat doet dat, als we het zo invullen, met de redenering die de heer De Wit zojuist opzette? Ik denk namelijk dat we niet kunnen zeggen dat het niet zo veel verschilt van artikel 137, in die zin dat het voor de mensen die er behoefte aan hebben, het veilige gevoel geeft dat hun geloof niet belasterd of beschimpt mag worden. Dat is mijns inziens niet terug te vinden in artikel 137. Dat zou het voordeel kunnen zijn -- ik ben niet zo zeker van mijn zaak, moet ik zeggen -- van artikel 147, maar we moeten er niet de interpretatie aan geven dat het over God zelf zou gaan, want dat is eigenlijk onzin.

De heer **De Wit**: Het is niet de bedoeling en het kan ook niet zo zijn dat wanneer artikel 147 geschrapt wordt, dan de vrijheid van godsdienst zou worden aangetast. Dat is wat ons betreft absoluut niet aan de orde. De vrijheid van godsdienst en het belijden van de godsdienst blijven volledig overeind en worden ook nog steeds beschermd door de wet, bijvoorbeeld in artikel 137 waar het uitdrukkelijk wordt genoemd. Wat betreft uw vraag over artikel 147 moet ik zeggen dat ik op dat punt wel een probleem zie. De enige bekende redenering die wat mij betreft ook nog steeds valide is, is die uit 1968, waarin in ieder geval het Opperwezen genoemd wordt. Wat dat Opperwezen ook moge zijn -- dat ben ik met u eens -- het is niet zo dat we het nu verder kunnen abstraheren of dat we los kunnen komen van het Opperwezen, want daar gaat nu net artikel 147 over.

De heer **Franken** (CDA): In aansluiting op de opmerking van mevrouw Dupuis nog het volgende. Ik dacht dat we het er over eens waren dat artikel 137, c en d -- lid e zou je er ook nog bij kunnen noemen -- en artikel 147 andere bepalingen zijn en een verschillend doel betreffen. Dan kan de heer De Wit dus toch niet zeggen dat artikel 147 overbodig is? Dat gaat namelijk over iets anders en dat wordt niet opzijgezet door artikel 137, c en d.

De heer **De Wit**: Dat was mijn volgende opmerking. Artikel 137, c, d en volgende, en artikel 147 regelen niet hetzelfde. De vraag waar het echter om gaat, is of artikel 147 meerwaarde heeft en een grotere betekenis heeft. Naar de opvatting van de indieners is het antwoord daarop dat dit al sinds lang niet meer zo is, omdat, zoals de praktijk zich ontwikkeld heeft, het nog nauwelijks denkbaar is dat dit nog zal leiden tot strafvervolging. Dus artikel 147 is daarmee niet alleen een slapende bepaling maar ook een ledige bepaling geworden, omdat het niet denkbaar is dat het tot vervolging en veroordeling zal leiden. Daarvoor baseer ik mij op de praktijk sinds 1968.

De heer **Schrijver** (PvdA): We weten allemaal dat tijdens de slaap heel belangrijke functies kunnen worden verricht. In dit verband wijs ik de indieners op de opvatting van de Raad van State -- weliswaar in de vorm van een vraag -- dat zo'n artikel wellicht ook een bepaalde preventieve en normatieve functie kan hebben. Ik heb daarover ook gesproken in mijn termijn. Ik hoop dat daarop nog een reactie komt.

De heer **De Wit**: Ik was ook van plan om daarop in te gaan. Ik wil dat doen in samenhang met wat ik heb genoemd de signaalwerking die ervan uitgaat. Ik ga nog uitdrukkelijk in op het punt van de preventieve werking, de symboolwerking en het signaal dat het zou kunnen afgeven. Eerst wil ik mijn punt afmaken over de verhouding tussen de artikelen 147 en 137.

Voorzitter. Zoals gezegd heeft artikel 147 in de ogen van de indieners geen meerwaarde, met name omdat het in de praktijk niet denkbaar is dat het ooit nog tot iets zal leiden in de zin van strafrechtelijke vordering doordat de Hoge Raad de lat met betrekking tot de opzet, de combinatie van de subjectieve en objectieve bedoeling, zo hoog heeft gelegd.

De heer **Franken** (CDA): In eerste termijn heb ik ook daarover gesproken. Ik vraag mij dan af welke termijn de indieners aanhouden. Moet het 30 jaar niet uit de slaap zijn gewekt? Zou het daarvoor niet meer kunnen en daarna wel weer? Wanneer is dat verschil? Met name het volgende punt speelt daarbij een rol. Als de bewijslast zo moeilijk is, kunnen zich in het huidige tijdsgewricht best casusposities voordoen waarin zo'n artikel best nog van waarde kan zijn. Ik denk dan aan allerlei vormen van hate speech via internet die, op hetzelfde moment over de hele wereld verspreid, een geweldige opruiing kunnen veroorzaken. De heer De Wit zegt dat het geen meerwaarde heeft. Zijn opmerking was "ik hecht er geen waarde aan". Ik vraag mij af of hij dan wel goed nadenkt over alles wat er op dit moment kan gebeuren. Dat is heel wat anders dan de situatie van 1932.

De heer **De Wit**: De eerste reactie op de interruptie van de heer Franken, met name als hij heeft over hate speeches, is: artikel 137. Daarin wordt dit uitdrukkelijk genoemd, want in artikel 137 gaat het over haatzaaien. Zijn andere vraag was of wij voldoende nadenken. De heer Franken mag ervan uitgaan dat we dat hebben gedaan. Artikel 137 maakt geen onderscheid tussen gelovig zijn en niet-gelovig zijn. Iedereen wordt erdoor beschermd. Het artikel heeft daardoor ieder geval niet de zware lading van artikel 147. Artikel 147 wordt nog steeds gekoppeld aan de godsdienstige overtuiging van iemand. Ik zie dat onderscheid dus nog steeds. De vraag hoe lang een artikel moet slapen, kan inderdaad worden gesteld. Je kunt in ieder geval zeggen dat het de afgelopen periode, sinds 1968, niet stil is geweest. Er zijn talloze aangiften gedaan op basis van artikel 147. De meest in het oog springende hebben wij genoemd in de stukken. Deze talloze aangiften hebben tot niets geleid, omdat de eisen van artikel 147 zo hoog zijn. Wij hebben niet de verwachting dat dit ooit nog verandert, vandaar dat wij zeggen dat wij er in het huidige tijdsgewricht, onder de huidige omstandigheden, van uitgaan dat artikel 147 niet tot iets zal kunnen leiden.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik heb een vraag over de verhouding tussen de artikelen 137 en 147. Uit de vraag van mevrouw Dupuis begreep ik dat artikel 147 meer ziet op het beledigen van het geloof, de godslastering, en artikel 137 meer op het beledigen van mensen. Als je de twee vergelijkt, kun je dan niet zeggen dat het verbod op godslastering juist is bedoeld om de gevoelens van mensen over het geloof te beschermen tegen krenking? Je zou dan kunnen zeggen dat je artikel 147 niet nodig hebt omdat artikel 137 in die zin toch op hetzelfde ziet, ook al wordt alleen het geloof belasterd. Als mensen zich daardoor gekrenkt voelen, kun je zeggen dat er sprake is van opzettelijke belediging van mensen met een geloofsovertuiging. Kan de heer De Wit ingaan op die twee verschillende dimensies?

De heer **De Wit**: Dat is een goed punt. Ik zeg dat niet om er nu even van af te zijn. In de uitspraak van 1968 staat dat het voor de strafbaarheid op basis van artikel 147 niet voldoende is dat iemand zich gekrenkt voelt. In het arrest van 2009 zegt de advocaat-generaal dat er in het maatschappelijk debat van alles mogelijk moet zijn. Je moet discussie kunnen voeren en je moet mensen zelfs nog kunnen krenken. Waarin zit nu het verschil tussen 147 en 137? In artikel 147 gaat het volgens de Hoge Raad niet alleen om het krenken van godsdienstige gevoelens, maar moet dit gebeuren door middel van uitlatingen die smalend godslasterlijk zijn. Dan is artikel 147 van toepassing. Iemand die zich gekrenkt voelt in zijn godsdienstige overtuiging kan wel tot een groep behoren -- dat is de eis die in 2009 is gesteld -- maar dan heb je te maken met artikel 137. Artikel 137 biedt daar volledige bescherming. Ik

onderschrijf de vraag van mevrouw Strik dus geheel.

De heer **Vliegenthart** (SP): De indiener zegt twee dingen: het artikel leidt een slapend bestaan en door de jurisprudentie moeten we vaststellen dat de bepaling leeg is. Zeggen de indieners nu ook dat als door uitspraken de openbare orde in het geding is -- want daar ging artikel 147 over en daar gaat artikel 137 over -- onder de huidige wetgeving artikel 137 het beste aangrijpingspunt biedt om de openbare orde weer tot bedaren te brengen en dat artikel 147 ook daarvoor niet meer nodig zou zijn?

De heer **De Wit**: Het antwoord is "ja". Ook als artikel 147 wegvalt, kan artikel 137 met een beroep op de openbare orde worden toegepast.

Voorzitter. De heer Franken en met name de heer Kuiper hebben een punt aan de orde gesteld waarover ook in de Tweede Kamer is gedebatteerd: is een godsdienstige overtuiging meer bescherming waard dan een "gewone" levensovertuiging? Het is vanmorgen al genoemd: in de wet wordt dit gelijkgeschakeld. Er staat "een godsdienstige overtuiging of levensovertuiging". Naar mijn persoonlijke opvatting -- de indieners zijn het wat dat betreft eens -- is een godsdienstige overtuiging een levensovertuiging, even zo goed als een humanist, een communist of hoe u ze allemaal wilt noemen een levensovertuiging hebben. Een godsdienstige overtuiging kan mensen heel diep raken. Onderdeel van een godsdienstige overtuiging is dat bepaalde dingen hen heilig zijn. Dat wil echter niet zeggen dat een andere levensovertuiging niet precies hetzelfde kan zijn, mensen even hard kan raken en eveneens kan raken aan iets wat voor mensen heilig is. Daar zit het verschil tussen 137 en 147 waarop ik daarstraks al duidde. Godsdienstige overtuiging heeft in artikel 147 een plus en wordt daarin uitdrukkelijk beschermd, in tegenstelling tot artikel 137 waarin de gelijkheid van iedereen tot uitdrukking komt, of je nu gekwetst voelt op grond van ras, geaardheid/gerichtheid of levensovertuiging/godsdienst.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik begrijp eigenlijk de focus niet op de vraag welke groepen nu door welke artikelen het meest worden beschermd. Daar wordt de hele tijd over gesproken, maar het is toch niet in de geest van de Grondwet om daar zo over te denken? In mijn bijdrage heb ik aangegeven dat het natuurlijk gaat om wederzijds respect in de samenleving. Wat betreft het respecteren van een diepere overtuiging, of het nu een levensovertuiging, een ideologie of een godsdienst is: daar hebben wij bepaalde omgangsvormen voor en ook schatten wij in wat de krenking van elkaars gevoelens betekent voor onze publiek omgang met elkaar. Het gaat niet om de bescherming van groepen, maar om een algemeen belang. Het gaat erom hoe wij met elkaar samenleven in een land. Ik snap dan niet dat u de hele tijd maar van extra

bescherming wilt spreken. Inderdaad, artikel 147 heeft betrekking op mensen met een godsdienstige overtuiging of een godsdienstig gevoel. Maar wij hebben ook artikel 137. Waarom moet artikel 147 ineens een plus heten en verwijderd worden, omdat bij u de gedachte heeft postgevat dat het een extra bescherming is? Mijn lijn is dat wij voor goed samenleven en voor ons gezamenlijk doel, te weten respect voor overtuigingen, helemaal niet zo hoeven te spreken.

De heer **De Wit**: Ik kom straks nog terug op respect. Waar het om gaat -- wat dat betreft sluit ik aan bij de discussie die in de Tweede Kamer en nu vandaag ook in de Eerste Kamer is gevoerd -- is dat de indruk wordt gewekt dat het hebben van een godsdienstige overtuiging heiliger en dieper is en meer betekenis heeft dan het hebben van een niet-godsdienstige levensovertuiging. Dat is het punt. Als je uitgaat van de gelijkwaardigheid van opvattingen, is artikel 147 onbegrijpelijk, omdat het daarin uiteindelijk gaat over mensen die geloven in een opperwezen en zich gekwetst voelen door een aantal opmerkingen die iemand maakt.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Waar leidt de heer De Wit dit nu uit af? Wat is hiervan nu eigenlijk de empirische basis? Hij baseert zich op een uitspraak in het WODC-rapport. Dat wordt gesteld tegenover de hele traditie die wij op dit punt hebben. Waar baseert hij dit nu op? Ik vind het ook niet correct wanneer iemand met een godsdienstige overtuiging mensen met een andere overtuiging smadelijk bejegend op het punt van die overtuiging.

De heer **De Wit**: Dat klopt. Als dat zou gebeuren, kunnen wij ons niet beroepen op artikel 147. Ik, als niet-godsdienstige, kan mij niet beroepen op artikel 147, gesteld al dat aan de voorwaarden van 147 zou zijn voldaan. Ik zal mij moeten baseren op artikel 137, overigens met plezier.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Dat hebben wij allemaal.

De heer **De Wit**: Ja, dat hebben wij allemaal en dat geeft dus de overbodigheid van artikel 147 aan, omdat daarmee wel degelijk aan mensen met een godsdienstige overtuiging een aparte bescherming wordt toegekend.

De **voorzitter**: Mijnheer Kuiper, tot slot.
**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Artikel 147 is niet overbodig, want wij hebben een Grondwet met grondrechten. Artikel 147 is bedoeld om dat grondrecht te laten functioneren. That's it. Het heeft niets te maken met extra bescherming. Wij

hebben artikel 147 als afgeleide, omdat wij een grondrecht hebben, namelijk de vrijheid van godsdienst. Wij vinden het belangrijk dat het genot daarvan er ook moet zijn.

De heer **De Wit**: Dat is de discussie die wij nu al heel lang voeren, namelijk over de vraag waar het primaat ligt: bij de vrijheid van meningsuiting of bij de vrijheid van godsdienst? De indieners leggen in eerste instantie een verband met de vrijheid van meningsuiting. Dat is ons uitgangspunt. Wij zeggen dat artikel 147 in ieder geval een te grote beperking inhoudt. Het schrappen van artikel 147 geeft juist de grenzen van de vrijheid van meningsuiting preciezer aan.

De heer **Engels** (D66): Ik aarzel nu even, omdat de heer Kuiper weer is gaan zitten. Ik had nog twee dingen in zijn richting willen opmerken. Wat steeds terugkeert, is de relatie van artikel 147 met de vrijheid van godsdienst en vervolgens de impliciete vooronderstelling dat de vrijheid van godsdienst van een bijzondere betekenis is in het geheel van de grondrechten. Dat lijkt mij staatsrechtelijk niet juist. Het tweede wat mij in het begin van zijn betoog "puzzelde", is de opmerking dat het in het algemeen belang zou zijn dat wij via artikel 147 een bijzondere minderheid bijzondere bescherming bieden. Dat was het punt dat ik niet begreep. Ik kan mij wel voorstellen dat de heer Kuiper vanuit zijn achtergrond en zijn overtuigingen de neiging heeft om dat te wensen, maar vanuit het algemeen belang kan daar natuurlijk geen sprake van zijn. In het algemeen belang zijn alle minderheden gelijk en moeten zij ook op dezelfde manier behandeld worden.

De **voorzitter**: Dit is geen vraag aan de heer De Wit, maar aan de heer Kuiper. Deze discussie laat ik nu toe en de heer Kuiper mag even antwoorden, maar wij moeten het natuurlijk wel een beetje gestructureerd houden, want anders wordt het een chaos.
**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik vind het principieel onjuist om standpunten over de werking van de Grondwet af te meten aan wat minderheden of meerderheden daar nu van vinden. Ik vind het niet correct wat u doet. De godsdienstvrijheid heeft in onze Grondwet een bepaalde betekenis en wij spreken met elkaar uit dat de grondrechten op een gelijke lijn staan. U zei zo-even dat u uw uitgangspunt neemt in de vrijheid van meningsuiting, maar u zou uw uitgangspunt tegelijkertijd uit beide grondrechten moeten nemen, in evenwichtigheid. Maar dat doet u niet. U bepaalt nu een bepaalde volgorde, die wij bewust nooit hebben gewild. Dat was mijn punt ook in eerste termijn; wij hebben dat nooit gewild. Ik vind het dus een algemeen belang van maatschappelijk verkeer dat je elkaar niet kwetst of krenkt. Wat wij

nu gaan doen, als dit artikel wordt verwijderd, is het signaal geven: smadelijke godslastering mag vanaf nu, het wordt toch niet vervolgd en het komt toch niet voor de rechter. Dat vind ik ook een algemeen belang ...

De **voorzitter**: Ik geef nu het woord aan de heer Vliegenthart.
**

De heer **Vliegenthart** (SP): Ik probeer toch nog even terug te gaan naar de essentie. Is het niet zo dat de indieners eigenlijk zeggen: artikel 137 biedt waarborgen, ook voor de vrijheid van godsdienst, maar waar het gaat om de vrijheid van meningsuiting, ruimt het verwijderen van artikel 147 een onnodig obstakel op. Het is onnodig, omdat het slaapt en omdat het leeg is. Het is ook onnodig, omdat de openbare orde ook op andere manieren kan worden gehandhaafd. Dat is toch de essentie van wat de indieners betogen?

De heer **De Wit**: Exact.

De heer **De Lange** (OSF): Ik heb ook een vraag aan de indieners. Ik zou zeggen dat artikel 147 een asymmetrisch artikel is. Je hebt twee personen: een gelovige en een atheïst. De atheïst werpt de gelovige bepaalde dingen tegen waardoor deze zich gekwetst voelt. Hij kan dan een beroep doen op artikel 147. Als diezelfde gelovige de atheïst identieke zaken verwijt, maar alleen van het andere teken, dan heeft de atheïst niet de mogelijkheid om een beroep te doen op artikel 147. Ik zou zeggen dat wij niet moeten streven naar wetsartikelen die een asymmetrische uitwerking in de praktijk hebben. Wat vinden de indieners daarvan?

De heer **De Wit**: Ik kan daarin met u meegaan. Volgens mij heb ik het ook betoogd, maar dan in andere woorden. Ik moet er wel bij zeggen dat artikel 147 het niet alleen heeft over het krenken van godsdienstige gevoelens. Het moet op een bepaalde manier gebeuren. Het geeft een zwaardere kwalificatie en er moeten zwaardere dingen gebruikt worden dan met artikel 137 het geval is. In essentie ben ik het echter met u eens.

Op dit onderdeel heb ik nog de vraag liggen van de heer Holdijk. Ik heb al gezegd dat wij met betrekking tot zijn uitleg van artikel 147 en het arrest van de Hoge Raad heel dicht bij elkaar zitten. Ik zie daar geen licht tussen. Hij vroeg nog hoe het in de toekomst zit met het je kwetsend uitlaten over een godsdienst. Is dat dan nog strafbaar, ja of nee? Als artikel 147 geschrapt zou worden, resteert artikel 137. Als mensen zich beledigd voelen omdat zij gekrenkt worden in hun godsdienstige gevoelens, kunnen zij een beroep doen op artikel 137c, zij het dat sinds het arrest van de Hoge Raad van 10 maart 2009 voldaan moet worden aan de eisen die daarin worden gesteld. Je kunt

bijvoorbeeld niet zeggen: ik ben in mijn godsdienst gekrenkt. Het zal gaan om een groep mensen. Dat is het enige verschil bij artikel 137. Het is echter wel degelijk mogelijk om daarop een beroep te doen als men gekwetst wordt in zijn godsdienstige gevoelens. Dan dient artikel 137 daarbij het aanknopingspunt te zijn.

Voorzitter. Ik kom te spreken over de vraag over de preventieve werking en de signaalwerking die kunnen uitgaan van het schrappen van artikel 147. De indieners zien de preventieve werking van artikel 147 niet zo scherp. Wij zijn ervan overtuigd dat niemand in Nederland op dit moment zich inhoudt uit vrees om artikel 147 te overtreden. Niemand houdt zich in puur omdat we nu eenmaal artikel 147 hebben. Wij geloven niet dat mensen zich geremd voelen door het bestaan van artikel 147 en een bepaling als godslastering.

Aan de andere kant kan het voortbestaan van artikel 147 mogelijk wél leiden tot de opvatting in de samenleving dat het idee dat men beschermd wordt in zijn diepste gevoelens door artikel 147 precies het punt is waarom we artikel 147 moeten handhaven. Wij zien dat niet. Wij vinden dat de preventieve werking van het voortbestaan van artikel 147 niet te bewijzen is. Het zijn moeilijke aannames, moet ik heel eerlijk zeggen. Het is niet te bewijzen, laat ik het daarbij laten.

De vraag is wat voor signaal uitgaat van het omgekeerde, van het schrappen van artikel 147. Wat betekent dat? Zoals wij het zien, betekent het schrappen van artikel 147 in de eerste plaats dat er duidelijkere grenzen komen aan de vrijheid van meningsuiting, omdat in ieder geval duidelijk wordt dat die bepaling geen soelaas meer biedt. Het schrappen verduidelijkt de grenzen van de vrijheid van meningsuiting. In de tweede plaats is artikel 147 in de praktijk een slapende bepaling waarvan wij ons niet kunnen voorstellen dat die in de toekomst nog zal leiden tot een strafrechtelijke veroordeling. Dus in dat opzicht veroorzaakt je niets in de samenleving door het artikel te schrappen. In de derde plaats, op het moment dat artikel 147 geschrapt wordt, kun je ook niet langer zeggen dat het idee dat mensen in hun diepste gevoelens worden beschermd terug is te voeren op artikel 147. Wij zien in dat opzicht niet de signaalwerking die ervan uitgaat.

Wij zien zeker niet dat er door het afschaffen van artikel 147 een soort vrijbrief voor belediging zou komen en een overmaat aan godslasterlijke opmerkingen en uitingen. De heer Kuiper heeft dit vanavond een- en andermaal aan de orde gesteld. Wij zien dit totaal niet. Immers, de situatie die geformaliseerd wordt door het opheffen van artikel 147, is in feite nu al de praktijk. Niemand in dit land is erin geslaagd om een zaak via artikel 147 tot een rechterlijke veroordeling te brengen maar niemand laat zich er in Nederland door weerhouden. Zie in dit verband ook de vele aangiftes die zijn gedaan tegen cabaretiers, schrijvers en mensen die in de openbaarheid optreden, zoals acteurs. Artikel 147 wordt daarvoor gebruikt. Zoals gezegd, heeft het tot niets geleid.

De **voorzitter**: Kort graag, mijnheer Kuiper.
**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Op het punt van de signaalwerking heeft het WODC-rapport, al vaak genoemd vandaag, het over het Britse godslasteringartikel dat is afgeschaft. Volgens het WODC is die afschaffing opgevat als een dubieus signaal, als een provocatie. Ook in de islamitische gemeenschap maakte het onzekere en angstige gevoelens los. Op grond daarvan schuilt naar het inzien van het WODC de oplossing niet in de vervaardiging van nieuwe wetgeving of het afschaffen van oude wetgeving.

De heer **De Wit**: Als de heer Kuiper bedoelt te vragen of dergelijke effecten wellicht ook zullen optreden in Nederland, kan ik hem zeggen dat ik ervan overtuigd ben dat het schrappen van artikel 147 duidelijkheid creëert in meerdere opzichten. Ik zie geen reden dat de situatie die hij schetst met betrekking tot Groot-Brittannië zich in Nederland zou voordoen.

Er is echter nog een ander punt, waarop president Obama doelde toen hij in 2002 in de Verenigde Naties sprak en waarover destijds, in september 2012, ook buiten die vergadering is gesproken, namelijk dat in een aantal landen het blasfemieverbod juist verkeerd wordt gebruikt. Het wordt juist gebruikt tegen minderheden van gelovigen. In landen zoals Pakistan worden met name mensen met een christelijke overtuiging vervolgd op basis van dat blasfemieverbod. Het hangt dus maar af van de vraag in wiens handen dat artikel ligt, welke politieke kleur een land heeft en welke politieke kleur een regering heeft. Dat is het discutabele punt dat je creëert door het laten voortbestaan van dit artikel. Het hangt er maar van af wie de staat vertegenwoordigt en wie de macht heeft in een land. Dat zou ook voor mensen in ons land gevaarlijk kunnen zijn. Dat is dan een argument temeer om dat artikel af te schaffen.

De **voorzitter**: Kort, mijnheer Kuiper.
**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): We hebben het niet over een blasfemieverbod, we hebben het over smadelijke godslastering. Ik kan mij voorstellen dat Obama over het eerste sprak. Daar kan ik mij iets bij voorstellen evenals bij de voorbeelden die de heer De Wit geeft. We hebben het vandaag echter over het bewust door de wetgever in 1931 aangebrachte artikel betreffende smadelijke godslasteringen. Dat betreft heel ernstige vormen en dat is iets anders. Dat is niet meer iets voor een debat.

De heer **De Wit**: Dat laatste snap ik niet, omdat we vandaag toch al heel lang zo'n debat voeren.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): De vormen waarop smadelijke godslastering betrekking heeft, plaatsen zich buiten het debat, zoals ik in mijn inbreng al heb betoogd. In een normaal debat waarin redelijke argumenten kunnen worden gewisseld, kan natuurlijk ook religiekritiek een rol spelen. Dat is geen enkel probleem. Maar we hebben het hier over smadelijke godslastering, over krenkingen die mensen in de hoek zetten. De heer Holdijk had het al over psychologische druk of, erger, psychologisch geweld. Over dergelijke dingen hebben we het. De heer De Wit brengt het allemaal terug tot een soort maatschappelijk discours waarin we redelijk zaken kunnen uitwisselen op basis van argumenten, maar het gaat juist om die andere dimensie. Die wordt nu niet meer gezien, ook niet door de heer De Wit.

De heer **De Wit**: Dan heeft de heer Kuiper het eigenlijk over het punt van respect en fatsoen. Zo begrijp ik dat tenminste. Dat punt zou ik nog bespreken. Het opheffen van artikel 147 betekent niet dat er respectloos en onfatsoenlijk of onbehoorlijk gedebatteerd, gediscussieerd of opgetreden moet worden in ons land. Het is juist onze overtuiging dat het maatschappelijk debat de plaats is waar gediscussieerd dient te worden over een bepaling als die in artikel 147, over de reikwijdte van godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Het maatschappelijk debat is de plaats waar dat dient te gebeuren. Zie ook wat de advocaat-generaal in zijn conclusie in 2009 op dit punt opmerkt: in het maatschappelijk debat is wellicht veel meer mogelijk dan bijvoorbeeld in een gezinssituatie. In het maatschappelijk debat moet juist de *choix des opinions* kunnen plaatsvinden om tot een uitzuivering van standpunten te komen. Wij zijn van mening dat juist het schrappen van artikel 147 de mogelijkheid biedt om in de volle breedte te discussiëren en dat echt als laatste pas het strafrecht van stal gehaald moet worden om dingen te regelen. Zoals wij hebben geformuleerd en een- en andermaal hebben betoogd, blijft strafrecht het *ultimum remedium*. Om oud-senator van CDA-huize Woldring aan te halen: fatsoen of beschaving regel je niet bij wet. Dat is ons pleidooi: eerst een beschaafde discussie en als het nodig is, heb je de wet achter de hand om een en ander te regelen.

Voorzitter. De heren Holdijk en Vliegenthart vragen hoe je het ontwaken moet zien. Hoe gemakkelijk gaat dat als je ertegenover zet dat je bij wet iets moet regelen? Wat ons betreft is het duidelijk dat "ontwaken" natuurlijk niet "wakker worden" betekent. Je zou het eerder moeten zien zoals in het sprookje van Doornroosje: er is iemand die een artikel leven gaat inblazen. Heel concreet betekent het ontwaken van artikel 147 dat, zoals in 2004 speelde, de minister zegt: zullen wij het Openbaar Ministerie benaderen en vragen of het OM eens wat vaker naar artikel 147 kijkt? Er wordt dan nog niet gesproken over een aanwijzing. Dat is ontwaken. Ontwaken is dat iemand in ons land, belast met macht, zegt: vanaf nu gaan wij artikel 147 toepassen, OM wilt gij dat doen?

Ik maak graag nog een opmerking naar aanleiding van de bijdrage van de heer Schrijver.

Hij vraagt of wij Nederland mondiaal als voorbeeld willen stellen. De ambitie is niet op voorhand gericht op breed verkondigen, maar Nederland kan wel een voorbeeldfunctie hebben in de discussie die op dit moment heel actueel is op het internationale vlak. Het schrappen van artikel 147 kan een signaal zijn voor landen die met soortgelijke vragen zitten.

Voorzitter. Hiermee ben ik gekomen aan het einde van de beantwoording van de vragen van de geachte afgevaardigden van uw Kamer in eerste termijn.

*N

Minister **Opstelten**: Voorzitter. Vandaag debatteert de senaat over het initiatiefvoorstel tot afschaffing van de strafbaarstelling van godslastering. In onze democratie is het initiatiefrecht van het parlement een belangrijke verworvenheid. Het gebruik daarvan vereist echter de nodige inspanning en doorzettingskracht van de betrokken initiatiefnemers. Namens het kabinet spreek ik daarvoor nogmaals waardering uit; ik heb dat ook mogen doen in de Tweede Kamer. Het doet mij des te meer genoegen als de plenaire behandeling van een initiatiefvoorstel leidt tot een fundamenteel en inhoudelijk rijk debat. Dat was ook in de Tweede Kamer het geval in relatie tot dit initiatiefvoorstel. Ik feliciteer de initiatiefnemers, de heer Schouw en de heer De Wit, daarmee. Ter gelegenheid van de behandeling van het initiatiefvoorstel in de Tweede Kamer heb ik namens het kabinet enige overwegingen -- dat past mij als adviseur -- over de inhoud van het initiatiefvoorstel naar voren gebracht bij wijze van kabinetsstandpunt. Die overwegingen breng ik in deze Kamer nog een keer naar voren. Daarbij zal ik ook de gestelde vragen beantwoorden.

Vooropstaat dat het kabinet veel waarde hecht aan de vrijheid van meningsuiting. Het kabinet vindt het, met de woordvoerders van alle fracties die vandaag deelnemen aan het debat in deze Kamer, van belang dat daarover in het parlement indringend wordt gedebatteerd. Het kabinet stelt vast dat artikel 147 Wetboek van Strafrecht in de handhavingspraktijk al decennialang geen rol meer speelt, sinds het arrest van de Hoge Raad in 1968. Dat betrof het zogeheten "ezelproces" tegen Gerard Reve. Veel sprekers hebben dat arrest aangehaald. Sinds dat arrest is het feitelijk onmogelijk gebleken om bewijs van opzet tot smalende godslastering te leveren. De heer Holdijk beschreef dat ook.

Het kabinet realiseert zich dat het vervallen van artikel 147 Wetboek van Strafrecht zeer ingaat tegen het gevoel van groeperingen en christelijke partijen in het parlement. Dat is in het debat vandaag ook nadrukkelijk het geval gebleken. Voor dat gevoel heeft het kabinet zeer veel respect. Het is evenwel van belang om te benadrukken dat gelovigen op andere wijze beschermd blijven tegen belediging, namelijk met artikel 137c en verder in ons Wetboek van Strafrecht. Ook dat is uitvoerig aan de orde gekomen. Ik zal daar straks nog een

enkel woord aan wijden. Dat staat voor het kabinet voorop. Ik kom zo dadelijk ook nog te spreken over de jurisprudentie van de Hoge Raad in dezen.

Samenvattend concludeert het kabinet dat artikel 147 Wetboek van Strafrecht in de handhavingspraktijk geen rol meer speelt en dus in wezen een tandeloze beperking van de vrijheid van meningsuiting inhoudt. Het kabinet laat het oordeel over het initiatiefvoorstel dan ook aan de Kamer. Ik zal graag ingaan op de vragen die verschillende senatoren stelden aan de regering. Ik doe dat in de volgorde waarin de vragen zijn gesteld. De heer Engels vroeg of de vrijheid van godsdienst in een democratische rechtsstaat ook niet de vrijheid omvat om niet godsdienstig te willen zijn. Dat is zo. Dit volgt uit het feit dat artikel 6 van de Grondwet handelt over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Onder levensovertuiging zijn ook niet- of antigodsdienstige levensopvattingen te scharen.

Ik kom nu meteen op de tweede vraag van de heer Engels. Ik denk niet dat de scheiding van kerk en staat in alle opzichten een neutrale overheid impliceert. De overheid is er voor alle burgers. Dat de overheid langs die lijn optreedt, is belangrijk. De overheid is in dat optreden neutraal, maar dat heeft minder te maken met de scheiding van kerk en staat. Het betekent dat de overheid zorgdraagt voor het welzijn van alle burgers in de samenleving, hun vrijheden bewaakt, hun rechten waarborgt, maar ook de plichten formuleert en handhaaft waaraan burgers in het kader van onze samenleving moeten voldoen. Wat de rechten en plichten betreft, bestaat er een zeker spanningsveld. Dat blijkt ook uit de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens inzake het recht op vrijheid van meningsuiting waarnaar de heer Engels verwees. Uit de rechtspraak volgt enerzijds dat het recht op vrijheid van meningsuiting niet mag worden beperkt enkel om het feit dat uitingen voor sommigen in de samenleving schokkend kunnen zijn. Anderzijds gaat het in het verband van het EVRM altijd om zeer casusgerichte rechtspraak, zo zeg ik met nadruk. Staten mogen grenzen stellen aan wat zij in het debat als strafwaardig beschouwen bijvoorbeeld om groepen mensen te beschermen tegen discriminatie op grond van ras of levensovertuiging. Wordvoerders van andere fracties -- ik noem de heer Franken en de heer Holdijk -- wezen daarop al.

De heer Vliegthart vroeg of op mijn ministerie op regelmatige basis wordt nagegaan welke artikelen in het Wetboek van Strafrecht een slapend bestaan leiden. Ik moest die vraag even goed tot mij laten doordringen. Ik ga nu ook afwijken van mijn tekst, bedenk ik nu. Dat komt omdat in de media en vooral in de publieke opinie nogal eens wordt gezinspeeld op het slapend bestaan van ambtenaren. De heer Vliegthart vroeg echter naar iets anders, zo heb ik begrepen. Het antwoord op de vraag is natuurlijk bevestigend. De vraag is alleen hoe daarmee wordt omgegaan, gelet op de inzet van schaarse wetgevingscapaciteit. Prioriteiten worden ook in dat verband gesteld. Zoals ik in antwoord op de vraag

van de fractie van D66 al had gesteld in het voorlopig verslag wil het kabinet in dit verband prioriteit geven aan het ontwikkelen van nieuwe wetgeving die voor de rechtspraak concrete verbeteringen oplevert. Daar ligt primair de ambitie van het kabinet. Ik wijs in dit verband op de voorgenomen herziening van het Wetboek van Strafvordering. Wij willen dat echt totaal harmoniseren, veranderen en moderniseren. Dat staat mede in het teken van het harmoniseren en stroomlijnen van het strafproces. Als die grote wetgevingsoperatie tot een goed einde is gebracht, wil ik graag bezien -- maar meer zeg ik nog niet -- of ook bepalingen uit het Wetboek van Strafrecht een meer structurele modernisering behoeven. Ik denk dat dat een antwoord is op de vraag van de heer Vliegthart; zo gaan wij daarmee om.

Mevrouw Strik vroeg naar een nadere duiding van de term "tandeloze beperking van de vrijheid van meningsuiting" die het kabinet in verband met zijn standpunt over artikel 147 Strafrecht heeft gebruikt. Met deze term wordt tot uitdrukking gebracht dat, doordat het artikel in onbruik is geraakt, de bepaling in de praktijk geen beperking van de vrijheid van meningsuiting oplevert. Met de term wordt tevens tot uitdrukking gebracht dat burgers uit de strafbepaling geen actieve bescherming kunnen putten. Dat kunnen zij daarentegen wel uit de antidiscriminatiebepalingen van artikel 137c en volgende, die net uitvoerig zijn besproken naar aanleiding van de interventie van de heer De Wit en de reacties daarop. Dit leidt het kabinet tot een neutraal standpunt over het wetsvoorstel. Daarbij speelt ook een rol dat de bepaling voor gelovigen van belang is vanwege een normatieve waarde, ook als de bepaling niet actief wordt gehandhaafd. Dat valt te respecteren. Het is vandaag ook meermaals naar voren gebracht door onder anderen de heer Kuiper en de heer Schrijver. De heer Schrijver sprak in dat verband van een mogelijke restwaarde van artikel 147 Strafrecht.

De heer Kuiper vroeg naar het urgente belang van het initiatiefvoorstel. Uit het kabinetsstandpunt en uit mijn antwoord op de vraag door de fractie van D66 gesteld in het voorlopig verslag over het belang van opschoning van het Wetboek van Strafrecht, valt af te leiden dat het kabinet om meerdere redenen geen urgente noodzaak ziet om weinig of niet gebruikte bepalingen -- artikel 147 Strafrecht maakt daarvan deel uit -- te schrappen. Als dit anders is, bijvoorbeeld omdat de bepalingen aanmerkelijke schade opleveren, moet tot actie worden overgegaan. Dat kan het kabinet doen, of de Kamer door middel van het initiatiefrecht.

De tweede vraag van de heer Kuiper had betrekking op de relatie tussen en de inhoud van de grondrechten vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Die relatie, die er een is van gelijkwaardigheid zoals blijkt uit de notitie Grondrechten in een pluriforme samenleving van toenmalig minister De Graaf, lijkt mij niet te worden aangetast door het initiatiefvoorstel tot schrapping van artikel 147 Strafrecht. Beide grondrechten zijn immers diep in onze rechtsstaat

verankerd. Er is geen rangorde tussen grondrechten.

De heer Holdijk vroeg mij nog eens te bevestigen dat het gegeven dat strafbepalingen nooit worden toegepast naar mijn oordeel niet automatisch tot het verwijderen van die bepalingen uit het wetboek moet leiden. Dat is zeker zo. Bij de beantwoording van de vraag of een in onbruik geraakte bepaling moet worden geschrapt, moeten immers allerlei verschillende overwegingen worden betrokken. Het debat vandaag laat dat ook zien.

De heer Holdijk vroeg voorts aandacht voor de uitspraak van de Hoge Raad van 10 maart 2009 met betrekking tot de reikwijdte van artikel 137c Strafrecht. Artikel 137c Strafrecht stelt strafbaar het zich beledigend uitlaten over een groep mensen onder andere wegens hun godsdienst of levensovertuiging. In zijn arrest heeft de Hoge Raad bevestigd dat de bepaling vrij letterlijk moet worden gelezen. Het zich beledigend uitlaten over een godsdienst of levensovertuiging is in het kader van artikel 137c Strafrecht slechts strafbaar, indien daarmee tevens opzettelijk iets negatiefs wordt gezegd over die groep mensen. Daarmee ligt artikel 137c Strafrecht niet in het verlengde van artikel 147 Strafrecht, hetgeen ook overeenkomt met de verschillende strekking van beide bepalingen: de bescherming van een groep mensen in de samenleving tegen discriminerende uitingen respectievelijk de bescherming van het godsbeeld of het geloof. De bepaling biedt wel bescherming tegen belediging, als die zich met opzet richt op een bepaalde groep mensen wegens hun geloof. Voor de volledigheid wijs ik nog op de artikelen 137d en 137e Strafrecht, die langs de lijn van artikel 137c Strafrecht ook het aanzetten tot haat of discriminatie van een groep mensen wegens hun godsdienst of levensovertuiging strafbaar stellen.

De eerste vraag die de heer Schrijver stelde, was of er argumenten zijn voor het behoud van artikel 147 Strafrecht. Hij sprak van een restwaarde. In antwoord op zijn vraag verwijs ik naar het kabinetsstandpunt dat ik zojuist nogmaals uiteen heb gezet, dat rekenschap geeft van argumenten voor en tegen het behoud van artikel 147 Strafrecht en dat het kabinet er uiteindelijk toe brengt het oordeel over het initiatiefvoorstel aan het parlement te laten.

Wat de vraag betreft naar de bescherming die de artikelen 137c en volgende Strafrecht bieden tegen grove spot en beschimping van minderheden en het onnodig grieven van godsdienstige gevoelens, verwijs ik graag naar de kern van deze bepaling: de bescherming tegen discriminatie van groepen mensen in onze samenleving, minderheden, wegens hun ras, afkomst, godsdienst of levensovertuiging, seksuele gerichtheid of handicap. Het grote verschil met artikel 147 Strafrecht heb ik uiteengezet. Het gaat in de artikelen 137c en volgende Strafrecht niet om bescherming van het godsbeeld of bescherming van een geloof, maar om bescherming van een groep mensen. Dat mag echter in algemene zin als voldoende worden beschouwd om een groep mensen ook als minderheid in de samenleving te

beschermen tegen haat en discriminatie aan hun adres.

De heer Schrijver stelde verder nog de vraag of het initiatiefvoorstel geplaatst zou moeten worden in een brede internationale context en in het licht van het misbruik dat in sommige landen van godslasteringsbepalingen wordt gemaakt om politieke tegenstanders te vervolgen. Ik vind dat in de eerste plaats een vraag voor de indianers. Zij zijn er ook op ingegaan.

Er is gevraagd naar de preferentie van de grondrechten. Er is ook het nodige over gezegd. Het is interessant om de discussie met de heer Engels, de heer Schrijver en anderen hierover te volgen. Ik wil er graag in het algemeen iets over zeggen, want ik denk niet dat wij op het noodrecht moeten terugvallen. Mij is gevraagd om in te gaan op de vraag of er preferentie van grondrechten is. Onze Grondwet kent geen rangorde in de klassieke grondrechten. Verder blijkt uit de formulering van elk artikel de betekenis van het desbetreffende grondrecht. Zo kunnen de in het Europese mensenrechtenverdrag opgenomen grondrechten soms bij wet worden beperkt, bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting. Het artikel dat belediging strafbaar stelt, is zo'n bepaling die een beperking oplevert. Het verbod op martelen kent geen mogelijkheid om er inbreuk op te maken, ook niet bij wet. Nogmaals, uit de formulering blijkt dus de betekenis van het desbetreffende grondrecht. Ik meen dat ik hiermee ook ben ingegaan op dit punt in de discussie.

Mevrouw Dupuis vroeg of het schrappen van het verbod op godslastering ertoe zal leiden dat groepen in de samenleving zich bedreigd zullen voelen. Ik meen dat dit niet direct het geval zal zijn, gegeven het feit dat de bepaling nu reeds geen actieve bescherming meer biedt in de zin van strafrechtelijke handhaving. Voor het overige geldt dat gelovigen als groep bescherming kunnen putten langs de lijn van de uitleg die ik heb gegeven over artikel 137c en volgende van het Wetboek van Strafrecht.

Mevrouw de voorzitter. Dat zijn mijn antwoorden op de aan het kabinet gestelde vragen.

De **voorzitter**: Dan zijn wij nu toe aan de tweede termijn van de kant van de Kamer. Ik zou de heer Franken als eerste spreker het woord willen geven, maar zo te zien is hij hier niet aanwezig. Hij komt er nu aan, hoor ik. Dan geef ik hem alsnog het woord.

**

*N

De heer **Franken** (CDA): Voorzitter. Mijn excuses voorzitter, dat ik even de zaal moest verlaten. Ik heb daardoor de laatste woorden van de minister gemist, maar die gingen over preferentie van grondrechten en daar hebben wij vanmorgen ook over gesproken. Ik meen dat de lijn die hij daar ontwikkelde een lijn is die in overeenstemming is

met hetgeen wij naar voren hebben gebracht en zo nodig weer naar voren zullen brengen.

In de eerste plaats dank ik de indianers en de minister voor de antwoorden. Ik heb aan het begin van de dag gevraagd of wij hier echt een fatsoenlijk maatschappelijk debat zouden kunnen voeren over dit onderwerp. Dat hebben wij gehad en zo hoort het ook. Ik ben in het debat uitgegaan van een wat koele benadering met juridische of logische argumenten. Ik heb mij in eerste aanleg beperkt tot nut en noodzaak van het wetsvoorstel. Argumenten moet je, zoals mevrouw Strik zei, met argumenten bestrijden en er moet ruimte zijn voor het verschil. Zowaar heeft een van de aanwezigen verwezen naar Voltaire, een van mijn meest geliefde auteurs, die een *Traité de la Tolérance* heeft geschreven. Dat zal de Kamer ongetwijfeld niet zijn ontgaan.

Er is iets gebeurd in het debat waar ik even bij stil wil staan, namelijk dat religie en kerk gekoppeld werden aan publieke bevoogding en politiek-maatschappelijk conservatisme. Daar was ik niet erg gelukkig mee. Er werd gezegd dat mensen nu mondiger zijn en beter opgeleid en dat zo'n verbod dus niet past in de huidige samenleving. Daarbij kwam bij mij het verschil op - - dat mag ik me misschien even als zijpad veroorloven -- tussen wat in de literatuur "political liberalism" wordt genoemd en "perfectionist liberalism" of "comprehensive liberalism". De laatste groep bepaalt zijn eigen liberalisme, bijvoorbeeld dat seculariteit bepalend is, en dat moet dan voor iedereen gelden. Traditionele en religieuze groepen en minderheden zullen zich dan moeten conformeren aan het steeds meer wijdverbreide liberalisme van de main stream society. Ik voel mij meer thuis bij een stroming die ik zojuist aanduidde als het "political liberalism", dat een liberale democratie benadrukt waarin wordt gestreefd naar strikt politieke overlappende consensus over basale constitutionele principes en sociale rechtvaardigheid. Buiten deze overlappende consensus dienen ieder individu en iedere groep vrij te worden gelaten om hun idee van het goede leven, hun levensbeschouwing of godsdienst, te kiezen en te beleven en daarin door de overheid te worden beschermd. Dat is dus iets anders dan conservatisme en niet meer bij de tijd zijn.

De heer **Engels** (D66): Ik wil hier nu heel kort iets over opmerken, want ik zal er ook nog iets over zeggen in mijn eigen inbreng. Ik herkende iets in de formuleringen en bovendien keek de heer Franken mij aan, dus ik werd aangesproken. In mijn betoog is geen enkele suggestie, althans niet intentioneel, opgekomen die erop zou kunnen duiden dat ik of mijn fractie zou vinden dat minderheden zich nu moeten conformeren aan seculiere liberale opvattingen binnen de samenleving of van de overheid. Dat is een te verstrekkende interpretatie van de dingen die ik heb gezegd.

De heer **Franken** (CDA): Ik ben blij dat in deze zin te horen. Ik had ook eigenlijk niet anders verwacht van de heer Engels. Het is echter gezegd in de eerste termijn. Daarom is het goed om deze kanttekening te maken.

Het debat had wat mij betreft moeten gaan -- dat was voor een groot deel het geval -- over nut en noodzaak van het voorstel. De bewijslast voor dit voorstel ligt immers bij de indieners. Wij hoeven niet te bewijzen dat het artikel nodig is en dat het misschien goed is. De indieners willen iets veranderen, dus zij moeten aantonen dat het niet nodig is. In dat verband worden vier argumenten langsgelopen.

Het eerste argument is dat het artikel dood of slapend is. Ik houd wat dit betreft toch de redenering vol dat je kunt zeggen dat het zonder effect is, maar dat dit een hypothese is. Je kunt ook zeggen dat het een soort inductief bewijs is dat de heer De Wit heeft gehanteerd: ik zie vijf zwarte raven en dat leidt tot de conclusie dat alle raven zwart zijn. Het is een aantal jaren niet vervolgd en daarom zal het helemaal niet meer worden vervolgd. Het omgekeerde effect, waar de Raad van State ook op wijst, is de mogelijke preventie en de normatieve lading. Dat is natuurlijk niet ook niet bewijsbaar, maar het is net zo goed een hypothese. Wanneer je deze twee dingen tegenover elkaar zet, vervalt volgens mij deze drijfveer of dit argument. De minister heeft duidelijk naar voren gebracht dat wat wij het preventieve element noemden, dat signaal, bestaat. Mensen worden van bepaald specifiek beledigend gedrag -- laat ik het zo noemen -- afgehouden doordat die strafmaatregel dreigt.

Het tweede argument betreft de ongelijke behandeling. Ik heb expliciet gesproken over het verschil tussen monotheïstische en andere godsdiensten. Daarbij heb ik gezegd dat de rechter daar overheen kan stappen, lezend de bepalingen die er zijn. Iedere wet is een "living document". Je moet daar bij het strafrecht wel voorzichtig mee zijn, maar het is een mogelijkheid.

Het derde argument gaat over de overbodigheid. Die overbodigheid vervalt omdat het verschillende artikelen zijn. Daar zijn wij het over eens. Er is duidelijk gesproken over de verhouding tussen de artikelen 137c en 137d enerzijds en artikel 147 anderzijds. Verschillende bepalingen met een verschillend doel maken niet dat een van beide daardoor overbodig is. Je kunt zeggen dat je het doel niet onderschrijft, maar dat is een ander punt. Als er nu een groep -- ik citeer wat de indieners dienaangaande hebben gezegd -- is met een plus en die plus anderen geen kwaad doet, waarom moet je dan die plus zo nodig afschaffen? Het is geen obstakel, zoals ik de heer Vliegenthart heb horen zeggen. Dat is volgens mij beslist niet juist.

Het vierde argument is de scheiding van kerk en staat. Daar zijn de indieners in bepaalde zin niet op ingegaan. Ik heb gezegd dat het niet aan de orde is omdat het gaat om de openbare orde, iets waar de wereldse overheid mee moet exerceren. Wat de motieven zijn, is iets anders. Het kunnen

godsdienstige motieven zijn, maar er kunnen ook andere dan godsdienstige motieven een rol spelen.

Kortom, de vraag is welke argumenten overblijven. Het afschaffen van een plus, terwijl er toch een normatieve waarde of een restwaarde is? Ik denk dat wij in het kader van een maatschappelijk debat de argumenten moeten wegen. Het gaat om een weging van standpunten. Dat doen wij in een debat met respect voor elkaar. Het strafrecht moet wanneer fatsoen ter sprake komt natuurlijk liever niet als middel worden gehanteerd. Maar dat blijkt helaas niet altijd buitenspel te kunnen worden gelaten, getuige de bestaande artikelen over belediging.

Ik hoop dat de ruimte voor het maatschappelijke debat op gronden van fatsoen kan blijven bestaan, ook over de eerbiediging van de levensovertuigingen van anderen. Daarin wil ik graag mijn vertrouwen uitspreken.

*N

De heer **Reynaers** (PVV): Voorzitter. Ik kan het in tweede termijn een stuk korter houden dan in eerste termijn. Met belangstelling heb ik geluisterd naar de inbrengen van de overige fracties en de uitvoerige reactie van de indieners en de minister. Waarvoor dank.

Mijn fractie is overigens voornamelijk bevestigd in haar al in eerste termijn gekozen lijn: een zo ruim mogelijke vrijheid van meningsuiting is gebaat bij schrapping van het verbod op smalende godslastering. Dat daarmee een fatsoensnorm uit de strafwet wordt gehaald, is voor de fractie van de Partij voor de Vrijheid geen bezwaar. Die hoorden daar toch al niet in thuis.

Veel genoemd in eerste termijn, ook door mij, is de slapende toestand waarin de bepalingen omtrent godslastering momenteel verkeren. Wij kunnen hier gerust spreken van het Doornroosje onder de wetbepalingen. Alleen mocht Doornroosje nog rekenen op een prins. Die prins komt als het aan mijn fractie ligt vanavond niet. Voor mijn fractie is die slapende toestand op zichzelf geen reden om het verbod te schrappen, maar het helpt wel. De combinatie van die slapende toestand en de veranderende opvatting over de strafwaardigheid van godslastering geeft de doorslag.

In een afschrikwekkende werking van de bepalingen omtrent godslastering gelooft de PVV-fractie niet. Ik vermoed dat veel burgers niet eens op de hoogte zijn van het bestaan van een verbod op godslastering, al geef ik toe dat dat niet meer is dan een vermoeden. Toen ik enkele collega's op kantoor vertelde over het debat van vandaag, was de reactie dan ook: bestaat dat nog, een verbod op godslastering? Dat is een begrijpelijke en veelzeggende reactie.

Voor schrijvers, columnisten, cartoonisten, cabaretiërs, politici en anderen die van het vrije woord hun beroep hebben gemaakt, ligt dat mogelijk anders. Zij zijn zich wellicht wel bewust van de mogelijkheid dat hun uitingen strafrechtelijke consequenties kunnen hebben,

maar uitgerekend die categorie zal zich voornamelijk uiten in het kader van het publieke debat. Een veroordeling wegens smalende godslastering ligt dan niet in de reden.

Ik sluit graag af met het motto van de Stichting Beeld van Pim, die de nagedachtenis aan de vermoorde politicus Pim Fortuyn levend houdt: loquendi libertatem custodiamus / laten wij waken over de vrijheid van het spreken. Ik voeg daaraan toe: ook als dat een keer pijnlijk is.

*N

De heer **Engels** (D66): Mevrouw de voorzitter. Ik dank de initiatiefnemers en de minister voor hun reactie op het betoeg van mijn fractie. Die geven eigenlijk geen aanleiding om daar nog nader op terug te komen. Ik wil gehoord de beraadslaging nog wel graag enkele opmerkingen maken in de richting van enkele collega-fracties.

De D66-fractie gebruikt de staat en de overheid in de wetgevingsprocedure nadrukkelijk niet als een voorwendsel om gelovigen te treffen. Wij zijn niet bezig met een kruistocht en hebben ook geen last van relistress. Dat heeft geen enkele rol gespeeld in de manier waarop mijn fractie in dit debat staat. Maar wij menen wel dat er geen objectieve en rationele argumenten zijn om in de wetgeving een bijzondere bescherming te bieden aan uitsluitend religieuze minderheden. Mijn fractie hecht eraan dat er grondwettelijke gelijkwaardigheid bestaat binnen de klassieke grondrechten. Dit uitgangspunt impliceert dat het opheffen van een bijzondere en extra wettelijke inperking van de vrijheid van meningsuiting niet bestreden kan worden met de stelling dat daarmee de vrijheid van godsdienst geweld wordt aangedaan en dat dat derhalve onrechtmatig zou zijn.

Ik meen oprecht dat verwijten als dat met dit voorstel de rechtsstaat geweld zou worden aangedaan, dat de vrijheid van godsdienst wordt achtergesteld bij de vrijheid van meningsuiting en dat de constitutionele balans wordt verstoord, mij staatsrechtelijk niet houdbaar lijken.

Met onder andere de PvdA-fractie meent de D66-fractie dat minderheden in een democratische rechtsstaat onder omstandigheden recht hebben op bescherming van de overheid. Uit het beginsel van de gelijke behandeling vloeit echter voort dat er tussen minderheden geen onderscheid mag worden gemaakt. In die zin zien wij niet in op welke grond geloof of geloven in het licht van de vrijheid van godsdienst van een hogere orde zou zijn dan meningen of andere overtuigingen, ook niet uit een oogpunt van algemeen belang. Indien wordt gesteld dat er geen ratio meer zou zijn voor een preferente positie van godsdiensten en godsdienstige opvattingen, betekent dat niet dat de overheid daarmee per definitie in omgekeerde zin een liberaal-seculiere signatuur krijgt. Dat is een veel te verstrekkende gevolgtrekking.

Dit alles gezegd hebbende en in het licht van mijn opmerkingen in eerste termijn en de argumenten die zijn gewisseld, zal het niet

verbazen dat mijn fractie dit wetsvoorstel zal steunen.

*N

De heer **Vliegenthart** (SP): Voorzitter. Ook namens mijn fractie dank aan de indieners voor hun inbreng in eerste termijn. Mijn fractie vond het een overtuigende en consistente inbreng, ook in de lijn van de memorie van antwoord. Wij danken ook de minister voor zijn antwoord in eerste termijn. Wij wachten voorlopig rustig af tot wij nader bericht krijgen van het ministerie over hoe het verder zal gaan met die slapende wetsartikelen.

Mijn fractie heeft vandaag met interesse en voor een groot deel met instemming naar de inbreng van de PVV-fractie geluisterd. Voorzitter, wellicht kunt u het stenogram van haar inbreng naar de PVV-fractie aan de overkant sturen met de opmerking: zie je nou dat vriendelijk, helder en met goede argumenten betogen waarom een wetsvoorstel moet worden gedaan, best mogelijk is?

Dat brengt mij bij mijn centrale punt, namelijk de afweging tussen de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Daar gaat het ten principale om in dit debat. Ik zie de heer Schouw knikken.

In lijn met wat de heer Engels heeft gezegd, heeft ook mijn fractie zich verbaasd over het taalgebruik van een aantal sprekers hier. Ik kijk dan vooral naar de heer Kuiper, die sprak over voorwendsels. Voorwendsels zijn smoesjes, zo staat in Van Dale. Hij verwijt degenen die het niet met hem eens zijn, met smoesjes te komen en een kruistocht te voeren tegen religieuze gevoelens. Er bestaat wellicht een scheidlijn tussen christelijke partijen en niet-christelijke partijen, maar er bestaat hier geen scheidlijn tussen christenen en niet-christenen. Dat laat ik mij ook echt niet aanpraten. Een hele hoop christenen in niet-christelijke partijen kunnen zich namelijk wel degelijk in dit wetsvoorstel vinden, zoals dat ook in 1932 het geval was. Toen zeiden ook veel christenen dat dit niet de weg was die wij moeten gaan. Zo zeggen ook vandaag veel christenen dat het schrappen van dit wetsartikel een goede stap is. Ik zie graag bevestigd door de indieners dat dit ook hun insteek is. Zij hebben geen antichristelijke motieven. Zij hebben ook geen kruistochtidealisme bij zich. Als zij dat kunnen bevestigen in tweede termijn, zou mij dat een lief ding waard zijn.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik was van plan om alles voor de tweede termijn te bewaren, maar ik kan deze handschoen niet laten liggen.

Ik heb inderdaad scherpe taal gebruikt, maar toen ik het over "kruistocht" had, ging het mij niet om de bijzondere betekenis maar om de missie die ik proef achter het wetsvoorstel. Ik heb inderdaad ook het woord "voorwendsel" gebruikt. Daarmee heb ik bedoeld te zeggen dat de aard van de religieuze overtuiging van groepen gelovigen --

ik heb het niet alleen over christenen maar ook over moslims en anderen -- niet wordt gezien in het wetsvoorstel en dat wordt gesproken over een extra bescherming die zij zouden hebben, wat mijns inziens niet het geval is. Zij worden dus getroffen wanneer nu wordt gezegd: wat u gelooft, is een mening; dat valt onder de vrijheid van meningsuiting en that's it. Dat vind ik wel degelijk een pijl die gericht is tegen en die doel treft in religieuze groepen in Nederland.

De heer **Vliegenthart** (SP): Het is nog maar de vraag of uw interpretatie juist is. Volgens mij worden hier geen pijlen afgeschoten. Zoals de wetgever wel vaker doet, wordt in gelijke gevallen gelijk gehandeld. Kijkend naar de indieners zeg ik dat dat volgens mij is wat hier ten principale aan de hand is. Er worden hier geen pijlen afgeschoten op bepaalde bevolkingsgroepen, er wordt hier gezegd: de wet is hier om gelijke groepen gelijkelijk te behandelen. De indieners hebben overtuigend aangetoond dat artikel 147 van het Wetboek van Strafrecht een slapend, leeg artikel is dat voor de openbare orde geen enkele relevantie heeft. De minister zei namelijk dat artikel 137 genoeg waarborgen biedt. Dan is er geen enkele reden om vast te stellen dat hier vandaag pijlen worden afgeschoten. Nee, er wordt hier gedaan wat een goede wetgever zou moeten doen: gelijke mensen in gelijke omstandigheden gelijkelijk behandelen en geen overbodige beletsels opwerpen voor de vrijheid van meningsuiting.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): De gelijkheid waarover de heer Vliegenthart spreekt, is de gelijkschakeling van de godsdienstige overtuigingen met meningen die alleen vallen in de categorie vrijheid van meningsuiting.

De heer **Vliegenthart** (SP): Ja, daar gaat het ten principale om in een neutrale staat die zich geen mening aanmeet over religieuze opvattingen. Dat klopt, dus dat ben ik met u eens. Als de overheid een mening heeft over religieuze gevoelens en die extra zou beschermen, zou de overheid sommige gevoelens meer beschermen dan andere gevoelens. Neen, daar ben ik het niet mee u eens, en dat kan ik in volle overtuiging tegen u, als medechristen, zeggen.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Daarmee worden mensen getroffen die zich zouden willen beroepen op de vrijheid van godsdienst, niet om een debat te voeren met anderen, maar om gerespecteerd te worden in het diepst van hun overtuiging.

De heer **Vliegenthart** (SP): Zeker, en dat is inderdaad onfatsoenlijk. Daarom heb ik in eerste termijn gezegd: de weg die we moeten volgen is die via het onderwijs en het publieke debat. Ik herhaal dat we geen weg gaan effenen om te gaan

beledigen en te gaan haat zaaien. Ik wil bevestigd krijgen dat dat helemaal niet de bedoeling van de indieners is geweest. Het gaat er hier om, onnodige obstakels voor de vrijheid van meningsuiting op te heffen. Inderdaad, als er twee grondrechten botsen, dan moet er een weging plaatsvinden. Dat is gebeurd. Volgens de indieners is artikel 147 daarom niet meer bij de tijd, zodat het zonder schade voor de openbare orde uit het Wetboek van Strafrecht kan worden gehaald.

Eind jaren zestig sprak Willy Brandt, de Duitse Bundeskanzler, over meer democratie wagen. Dat was in een tijd waarin het er inderdaad om ging, de ruimte voor de vrijheid van meningsuiting te vergroten. Inderdaad, dat doen wij vandaag ook. Wij wagen met elkaar wat meer democratie, als we deze wet aanvaarden. Want wij geven meer ruimte in het publieke debat, ervan uitgaande dat dat zich kan regelen en kan organiseren. Dat vraagt om mondige, sterke burgers aan beide kanten van de streep. Ik heb er alle vertrouwen in dat christenen en andere gelovigen en niet-christenen dat debat ten volle kunnen dragen. Ik heb er alle vertrouwen in dat wij een maatschappij zijn waarin dat debat gevoerd kan worden, waaruit excessen, die niet voorkomen kunnen worden met een artikel zoals we dat nu hebben, wel degelijk publiekelijk benoemd en bediscussieerd zullen worden. Ik heb daar geen enkele angst voor. Ik zal mijn fractie daarom dringend adviseren, voor het voorliggende wetsvoorstel te stemmen.

*N

De heer **De Lange** (OSF): Voorzitter. Ook ik wil graag beginnen met de indieners en de minister te danken voor hun uitgebreide en heldere beantwoording van de vele gestelde vragen. Ik concentreer me in tweede termijn op artikel 147. Minister Opstelten zei in zijn reactie dat het opheffen van het verbod kan ingaan tegen de diepe gevoelens van bepaalde groepen. Dat is ongetwijfeld waar, maar zonder twijfel is ook het omgekeerde waar, namelijk dat het handhaven van het verbod ingaat tegen de diepste gevoelens van heel andere groepen. Dat is nou precies het dilemma waarvoor we staan, en dat is ook wat tegen elkaar afgewogen moet worden.

De heer Vliegenthart ging in op diverse categorieën: christenen in christelijke partijen en christenen in niet-christelijke partijen. Er is nog een andere belangrijke categorie waarop ik de aandacht wil vestigen, namelijk atheïsten in niet-christelijke partijen. Dat lijkt me een heel verdedigbare levensbeschouwing. Er zijn heel veel mensen die daaronder vallen. Ook zij hebben recht op al dat respect dat in het publieke debat in elke richting nodig is.

In dat besef is vandaag duidelijk gebleken dat artikel 147 geen symmetrisch artikel is. Alleen als iemand gekwetst wordt in godsdienstige gevoelens kan hij een beroep op het betreffende artikel doen. Als een atheïst gekwetst wordt,

eigenlijk op dezelfde issues, staat de weg van artikel 147 niet voor hem open, en voor haar ook niet, dan moet men zich richten op artikel 137. Ik ben een natuurwetenschapper die hoge waarde hecht aan symmetrie. Asymmetrische wetgeving is naar mijn gevoel iets wat, als dat zonder schade kan worden verwijderd, ook daadwerkelijk verwijderd moet worden. Ik denk dat we in alle simpelheid voor die situatie staan. Handhaving van artikel 147 leidt namelijk tot een ongelijk speelveld. Het is vervolgens een politieke mening of het handhaven van dat ongelijke speelveld gewenst of niet gewenst is. Mijn fractie is er uitermate duidelijk in: een ongelijk speelveld is niet gewenst. Dat is de reden dat naar de mening van mijn fractie artikel 147 moet worden geschrapt. We zullen volgende week in die zin stemmen.

*N

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Voorzitter. Ook ik wil de indieners en de minister hartelijk danken voor de goede en zorgvuldige beantwoording. Ik wil even terugkomen op wat de heer Vliegthart memoreerde: dit wetsvoorstel gaat over de verhouding tussen vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst, en over de spanning daartussen. Ik moet zeggen dat dit debat daar wel over gaat, maar ik vraag me af of dit wetsvoorstel daar wel specifiek over gaat. Artikel 6 van de Grondwet beschermt de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Het Wetboek van Strafrecht stelt smadelijke godslastering, die gelovigen krenkt, strafbaar. Maar dat is iets anders dan dat het de godsdienstvrijheid zou moeten beschermen. Ik heb al eerder betoogd dat dat vooral een openbare-ordeartikel is: het beoogt de openbare orde te beschermen en krenking van gevoelens tegen te gaan, als sprake is van smadelijke godslastering. Ik vraag mij ook werkelijk af of die godslastering daadwerkelijk de vrijheid van godsdienst beperkt. Ik denk dat dat een belangrijke vraag is. Dat is in de parlementaire geschiedenis wel als extra argument genoemd, maar het was niet de oorspronkelijke inzet van het wetsartikel geweest. Misschien kunnen de indieners daar nog wat over zeggen. Nu lijkt dat toch het belangrijkste argument te zijn geworden.

Artikel 147 biedt een specifieke groep gelovigen extra bescherming tegen krenking. Mijn fractie acht dat principieel problematisch. We hebben ook al twijfel geuit of een dergelijke bijzondere bescherming zich wel verhoudt tot de scheiding van kerk en staat. Kan de minister daar nog iets over zeggen? Hij heeft zich nu neutraal uitgelaten, maar als hij dit erkent, dan zou het ervoor pleiten dat hij zich wat positiever opstelt ten opzichte van het voorstel.

Er is ook twijfel of andere religies dan monotheïstische religies wel onder dit verbod vallen. In elk geval zijn mensen met andere fundamentele gevoelens, bijvoorbeeld atheïsten, uitgesloten van deze bescherming. Daarentegen biedt artikel 137 wel gelijke bescherming voor

iedereen tegen belediging of krenking. Ik vind dat de heer De Wit overtuigend heeft aangetoond dat, als je aan godslastering doet en mensen voelen zich daardoor beledigd of gekrenkt, een beroep kan worden gedaan op artikel 137. Ook dit is een openbare-ordebepaling.

Mijn fractie is niet bang dat we met het vervallen van het verbod een golf van smadelijke godslastering kunnen verwachten. De heer Kuiper beklaagde zich daar nu al over. Hij gaf aan dat er al vaak sprake is van smaad. Het artikel weerhoudt dus op dit moment blijkbaar niet iedereen van het uiten van die smadelijke godslastering. Dat roept op zijn minst twijfels op over de normatieve werking die op dit moment van artikel 147 zou uitgaan. En als dat al het geval zou zijn, dan weegt dat naar onze mening niet op tegen dat andere signaal, namelijk dat de neutrale overheid één specifieke groep meer bescherming biedt dan de andere.

Daarnaast blijven we van mening dat de strafrechtelijke bedreiging van godslastering, wat toch een subjectief begrip blijft, een sta-in-de-weg kan zijn voor een zinvolle discussie tussen andersdenkenden en andersgelovigen en voor het leren samenleven in een pluriforme maatschappij. Daarbij hoort wat ons betreft een respectvolle omgang met elkaar. Onze fractie hecht daar zeer aan. Dát zou de overheid dienen te bepleiten, dát zou de rol van de overheid moeten zijn en wat ons betreft ook die van alle politici in ons land. Maar in principe geen sterke arm daarbij, tenzij -- ik zei het al eerder -- haat, discriminatie of geweld in het geding zijn. Artikel 147 hebben we daarbij niet nodig.

*N

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Voorzitter. Dank aan de indieners en aan de minister. Ik heb het debat vandaag met scherpste willen voeren, omdat ik het een belangrijk debat vind. Het gaat over een maatschappelijke norm die op een of andere manier in artikel 147 en dat andere artikel tot uitdrukking is gebracht. Ik weet niet of we elkaar hebben bereikt. Ik denk het eigenlijk niet. Dat vind ik jammer. Ik heb aandacht gevraagd voor de diepte van religieuze gevoelens en voorstellingen. Ik vind het helemaal niet normaal voor een samenleving om een bepaling waarmee beoogd wordt om smalende godslastering te beperken, op te heffen. Ik vind dat een wezenlijk verlies voor onze samenleving.

Ik heb geprobeerd om de motieven van de indieners te proeven. Ik heb er, denk ik, wel iets meer van begrepen. Ik heb begrepen dat het de indieners gaat om de vergroting van de vrijheid van meningsuiting. Dat is hun oprechte motief. Dat geloof ik. Ik denk echter dat ze daarin doorslaan. Als artikel 147 tandeloos is richting de gelovigen, dan is het ook tandeloos richting degenen die denken dat er een beperking van hun vrijheid van meningsuiting in zit. Dan blijft de vraag aan de indieners: waarom maakt u zich zo druk om dat

artikel toch geschrapt te krijgen? Op dit moment beperkt het immers op geen enkele manier de vrijheid van meningsuiting, terwijl het wel een maatschappelijke norm tot uitdrukking brengt.

Een ander punt is het punt van de ongelijkheid. Ik geloof, zo heb ik betoogd, dat in het gebruik van de grondrechten op zichzelf geen ongelijkheid kan bestaan. Het feit dat we een Grondwet hebben die gelijkelijk voor alle Nederlanders geldt, is al een uitdrukking van gelijkheid. Ik begrijp nu dat de indianers de redenering van het WODC volgen, namelijk dat in het praktische gebruik, qua effect in het maatschappelijk verkeer, het kennelijk zo wordt beleefd als zouden gelovigen daarmee een extra bescherming hebben. Dat is dan de ongelijkheid waar het de indianers om te doen is. Maar dan vraag ik hun wederom: waarom stoort u zich daar zo aan? Als dit een tandoos wetsartikel is -- ik zeg het nogmaals -- waarom storen de indianers zich er dan zo aan? Het beperkt op geen enkele manier de vrijheid van meningsuiting. Dat was destijds ook de opvatting van minister De Graaf, althans dat stond in het rapport waaruit ik vanochtend citeerde. Daarin stond dat in het maatschappelijk verkeer zoals dat nu is, de vrijheid van godsdienst geen beperking oplevert voor de vrijheid van meningsuiting.

Daarom was ik ook zo scherp. Misschien heeft dat de indianers gestoord. Ik weet het niet. Ik heb in ieder geval geprobeerd om een antwoord te vinden op verschillende vragen. Waarom gebeurt dit? Waarom is dit nodig? Waarom moeten gelovigen in ons land op deze manier worden bejegend? Hiervan gaat een signaal uit. Er is over gesproken. Ik geloof dat er wel degelijk een signaal van uitgaat. De heer De Wit zegt: we weten het niet precies. Inderdaad weten we dat niet precies, maar we kunnen allemaal met ons gewone boerenverstand aanvoelen dat, als dit wordt geschrapt, het hopelijk breder bekend zal worden dan alleen in het kantoor van de heer Reynaers. Zo zal het wel gaan. Het zal zeker ook bekend worden bij de groepen die het betreft: de cartoonisten en iedereen die graag gebruikmaakt van de maximale vrijheid van meningsuiting. In die groep zal dit wel degelijk worden opgemerkt. Ik beschouw het signaal dat hiervan uitgaat, dus niet als winst voor onze samenleving.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Zojuist betoogde de heer Kuiper dat de vrijheid van meningsuiting op dit moment blijkbaar ook al niet wordt beperkt doordat mensen zich niet laten weerhouden van krenking, smaad en dergelijke. Nu geeft hij aan dat het schrappen van het artikel wellicht het smaden enorm zal doen toenemen. Is dat niet in strijd met elkaar? Of het is tandoos, of het is niet tandoos. Maar dat gaat natuurlijk naar beide kanten toe.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik heb geprobeerd om aan te geven dat dit artikel wel degelijk een norm bevat, ook al is vervolging hierop heel moeilijk vanwege de zware bewijslast. Dat punt is

hier al een paar keer gepasseerd. Het is bijna onmogelijk om iemand hiervoor veroordeeld te krijgen. Niettemin functioneert het. Het feit dat er ook aangiftes zijn gedaan, is daarvan een bewijs. Mensen denken eraan. Ze denken: dit gebeurt in de samenleving, maar kan dat eigenlijk wel? Ik vind het goed voor een samenleving dat die vraag -- "kan dit eigenlijk wel?" -- wordt gesteld. Het gaat mij dus om de normatieve functie van dat wetsartikel.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): De heer Kuiper zegt dat het nu effectief functioneert. Dan wordt nu dus wel degelijk de vrijheid van meningsuiting beperkt door, zoals de heer Kuiper het noemt, een legitiem doel. Dan is het dus niet zo dat het helemaal niets doet met de vrijheid van meningsuiting.

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Formeel juridisch, strikt juridisch doet dit artikel blijkbaar niet veel. Er wordt niet op veroordeeld. Daarom wordt gezegd: dan kunnen we er ook wel zonder. Daarmee wordt ook aangegeven dat de vrijheid van meningsuiting hierdoor praktisch juridisch, of hoe je het ook wilt noemen, niet wordt beperkt. Mensen kunnen zeggen wat ze willen. Zo is het toch in onze samenleving? Het handhaven van dit artikel betekent: het handhaven van een norm. En daardoor vragen wel degelijk mensen zich af: kan dit eigenlijk wel? Dat vind ik goed.

Ik heb nog twee punten. Ik heb een vraag aan de minister. Hij sloot zich aan bij het rapport over grondrechten in een pluriforme samenleving, waarin zo duidelijk is gesproken over de balans tussen de grondrechten. De Raad van State maakte met betrekking tot dit wetsvoorstel al vrij snel duidelijk dat de indianers wel uitgaan van de vrijheid van meningsuiting maar het punt van de vrijheid van godsdienst niet hebben meegewogen. Dat was het uitdrukkelijke advies aan de indianers. De opzet van dit wetsvoorstel is helemaal gedacht vanuit de vrijheid van meningsuiting en niet vanuit de vrijheid van godsdienst. Ik heb dat punt hier vandaag duidelijk willen maken. Graag krijg ik nog een reactie van de minister. Hij heeft het heel correct uitgedrukt: de grondrechten zijn in balans en ze behoren allemaal het volle pond te krijgen. Mijn punt was nu juist dat de Raad van State de kritiek had dat dat hier niet gebeurt.

Het is, tot slot, goed dat het kabinet zegt dat het oordeel aan de Kamer is. Het kabinet zegt verschillende dingen, onder andere dat het niet per se een voorkeur heeft voor schrapping van dit artikel. Het stelt zich daarin neutraal op en laat het oordeel aan de Kamer. Ook ik zie uit naar het oordeel van de Kamer. Ik hoop natuurlijk dat dit, ook wat ik vandaag heb bijgedragen, tot overweging leidt. Wat mijn fractie betreft moet dit wetsvoorstel niet worden aangenomen.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Het past mij om in deze tweede termijn dank uit te spreken aan het adres van zowel de initiatiefnemers als de vertegenwoordiger van de regering, de minister van Veiligheid en Justitie. Echt nieuwe gezichtspunten zijn er naar mijn besef vandaag niet naar voren gekomen. Desalniettemin is het goed dat dit debat is gevoerd. Het debat geeft mij ook geen aanleiding tot nieuwe vragen.

Op twee punten zou ik graag nog een reactie geven op de eerste termijn van de verdedigers. Ten eerste inzake het belangrijke punt van de verhouding tussen artikel 147 enerzijds en artikel 137 lid c en d anderzijds. Zowel uit de bijdragen van de initiatiefnemers als uit de bijdrage van de minister van Justitie -- ik had hem daarnaar gevraagd -- blijkt dat artikel 137c en volgende een andere bescherming bieden dan artikel 147. De functie van artikel 147 wordt niet opgevangen door artikel 137. Dan zou artikel 137 wellicht moeten worden aangepast. Daarvoor ligt echter geen voorstel voor. Ik wil nogmaals benadrukken dat er geen sprake is van een identieke bescherming bij de vergelijking van artikel 147 en artikel 137.

Ten tweede wil ik opmerken dat ik eenvoudigweg niet het vertrekpunt deel van de initiatiefnemers, die zeggen: het gaat ons om verruiming en verheldering van de vrijheid van meningsuiting. Met de heer Kuiper zeg ik dat de vrijheid van godsdienst in dit opzicht minstens van even groot belang is. Die dient gelijk gewicht te krijgen. Ik wijs in dit verband, wellicht ten overvloede, op artikel 6 van de Grondwet, waar sprake is van godsdienst en levensovertuiging die gelijke behandeling en passende bescherming verdienen. Dat wil niet zeggen dat de een meer en de ander minder beschermd zou moeten worden. Er moet sprake zijn van een passende, gelijke bescherming. Hoe dan ook, ik denk dat onweerlegbaar is, door wie dan ook, dat de begrippen godsdienst en levensovertuiging geen inwisselbare begrippen zijn. Dat moet naar mijn besef consequenties hebben.

In 1931 bleek minister Donner in staat om alle bezwaren en vragen te beantwoorden. De voorstanders bleven voor en de tegenstanders verklaarden niet overtuigd te zijn door de reactie van de minister. Ik vrees eerlijk gezegd dat de bepleiters van in dit geval de handhaving van artikel 147 in dit debat eenzelfde lot als de toenmalige minister is beschoren.

Wat precies nog de waarde in strafrechtelijke zin is van het vrijwel tadeloze artikel 147, is gegeven de uitspraak van de Hoge Raad uit 1968 niet meer zo exact te bepalen. De een herkent een normerende functie die is gebleven. De ander verwacht er een zekere preventieve werking van. Ook wordt gesproken over de signaalwerking die van het artikel zou uitgaan. Van mijn kant zou ik willen volstaan met het benadrukken van de appellerende betekenis van het artikel, in die zin dat er een appel van uitgaat om zich te onthouden van uitlatingen die als godslasterlijk kunnen worden aangemerkt. Gezien de verruiming van het publieke debat is zulk een appel niet overbodig te noemen. Gezien het

standpunt van enerzijds de regering en anderzijds met name de Raad van State zou het kunnen zijn dat meerdere leden in deze Kamer mij in die benadering zouden kunnen bijvallen.

*N

De heer **Schrijver** (PvdA): Voorzitter. Dank aan de indieners en de minister voor hun antwoorden op de vele vragen die gesteld zijn. Wij vinden dit een debat om van te genieten. Het is gepassioneerd en de Eerste Kamer waardig gevoerd. We hebben kunnen vaststellen dat de drie verbodsbepalingen een slapend bestaan leiden; gelukkig maar. Ik noemde echter al de mooie functies die je tijdens de slaap kunt vervullen, bijvoorbeeld dromen. Daarom sluiten wij net als de Raad van State niet helemaal uit dat er van zo'n wetsbepaling ook een zekere preventieve en normatieve werking uit kan gaan in onze samenleving. Aan de andere kant hebben we ook wel voldoende vertrouwen in de kracht van onze rechtsstaat en democratie om er nu ook weer niet wakker van te liggen als we deze drie verbodsbepalingen zouden moeten missen.

De PvdA staat pal voor de bescherming van de grondrechten van alle burgers, van alle levensbeschouwingen en van alle godsdiensten. Wij vinden dat de eerbiediging van grondrechten als democratische rechtsbeginselen een wezenskenmerk van onze democratische rechtsstaat is. Wij staan ook voor de traditie van tolerantie en respect voor grondrechten, ook die van minderheden, die onze samenleving zo lang een heel bijzondere hebben gemaakt.

Er is eigenlijk nog één belangrijk open punt voor ons. Dat hebben we ook in eerste termijn als de sleutelvraag benoemd. In diverse interventies in tweede termijn kwam het ook naar voren. Biedt artikel 137 lid d en e wel een genoegzame bescherming tegen de krenkingen van godsdienst en godsdienstbeleving? Dat vinden wij een sleutelvraag. Het is toch wat onduidelijk gebleven, ook in de antwoorden van de minister, of dat het geval is. Ik wijs nog eens nadrukkelijk op bladzijde 11 van het advies van de Raad van State. Om die reden heb ik het genoeg om mede namens een aantal collega's hierover een motie aan de Kamer voor te leggen.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Schrijver, Dupuis, Franken, Vliegthart en Engels wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat eerbiediging van alle grondrechten een wezenskenmerk van Nederland als democratische rechtsstaat is;

in herinnering roepend dat Nederland door de eeuwen heen steeds op de bres heeft gestaan voor de vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving van alle burgers en voor vrijheid van meningsuiting;

verzoekt de regering, te onderzoeken of een mogelijke aanpassing van artikel 137 Wetboek van Strafrecht dienstig kan zijn om te bewerkstelligen dat dit artikel eveneens genoegzame bescherming biedt tegen als ernstig ervaren belediging van burgers door belediging van hun geloof en geloofsbeleving, zonder de werking van de vrijheid van meningsuiting onnodig te beperken;

verzoekt de regering, de Kamer daarover voor 1 juli 2014 te berichten,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter E (32203).

**

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik heb nog een vijftal merendeels retorische vraagjes.

Is het helemaal ondenkbaar dat, als volgende week echt de pleuris uitbreekt en er een vreselijk rel ontstaat over dit soort zaken, we blij zouden zijn met artikel 147? Dat vraag ik mij af.

Wat betreft het signaal en de preventie het volgende. Bij normen geldt altijd dat het doel primair gericht is op de naleving en niet op de schending ervan. Ik vind de argumentatie dat er niet veroordeeld wordt niets afdoen aan de mogelijke betekenis van een norm. Een norm stelt een zeker perspectief; dat geldt in de ethiek ook. Dat daar vervolgens geen sancties op volgen, is eigenlijk niet relevant. Het gebod tot naastenliefde is zo'n gebod. Dat kun je mooi zeggen, maar er is geen enkele sanctie om het af te dwingen. Toch blijft het een mooie notie; ik neem tenminste aan dat de meeste van mijn collega's dat met mij eens zijn.

De Raad van State vraagt zich inderdaad datgene af waarop de heer Schrijver zo-even ook al doelde. Ik heb dat punt ook, maar ik ga daar nu aan voorbij gelet op de motie die er inmiddels ligt en die we hebben meeondertekend.

Dan de kwestie van meer vrijheid van meningsuiting. Ik ben niet zo erg onder de indruk van die behoefte. Als we echt de vrijheid van meningsuiting willen vergroten, zouden we dan niet iets heel anders moeten doen, namelijk de sociale

dwang opheffen tot het almaar doen van politiek correcte uitspraken, zoals je vaak in Nederland tegenkomt? Ik vind dat eigenlijk veel urgenter dan deze beperking van de vrijheid van meningsuiting die vandaag op tafel ligt.

Ik was nogal onder indruk van de opmerking van de heer De Wit dat de Hoge Raad in 1968 de lat zó hoog heeft gelegd dat eigenlijk de angel uit artikel 147 is gehaald en dat daarmee ook de werking ervan is ontkracht. Dan vraag ik mij wel af of het denkbaar is dat de Hoge Raad in een nieuwe procedure wellicht tot een andere mening zou kunnen komen.

De vergadering wordt van 19.00 uur tot 19.05 uur geschorst.

*N

De heer **Schouw**: Voorzitter. Beide indieners en de hun adviserende staf danken alle leden, of ze nu voor of tegen, dan wel enthousiast of iets minder enthousiast over het voorstel zijn, voor hun inbreng in tweede termijn. De heer Franke zei het buitengewoon treffend: het is een goed en fatsoenlijk debat dat we vandaag met elkaar hebben gevoerd. Verder is het goed dat de heer Kuiper de scherpte heeft opgezocht. Scherper dan de heer Kuiper het vandaag verwoord heeft, zou ik hem niet snel nadoen. Het is een intens en principiële debat geweest.

De heer Vliegthart en aantal andere sprekers nopen mij tot een aantal opmerkingen omtrent de vraag wat dit initiatiefwetsvoorstel níet is. Het is geen wet om gelovigen te kwetsen. Het is absoluut niet de bedoeling om een kruistocht tegen wie of wat dan ook te houden. Dat is niet de intentie van de indieners. Ik hoop oprecht en het past ook helemaal bij de respectvolle manier waarop we met elkaar hier debatteren, dat dit in voldoende mate is overgekomen bij de verschillende woordvoerders.

Dan de vraag wat het wetsvoorstel dan wél is. Ik heb goed geluisterd naar de wijze woorden van de heer Holdijk. Hij zei het volgende. We hebben de hele dag met elkaar gedebatteerd, we hebben elkaar geproefd en gevoeld en de argumenten uitgewisseld, maar zijn we wezenlijk van opvatting veranderd? Dat is inderdaad nog maar de vraag, omdat het voor een aantal partijen in deze Kamer heel principiële is wat hier gebeurt, en daar heb ik alleen maar respect voor.

Dus wat is het wetsvoorstel dan wel? Het gaat om een slapend en niet effectief artikel. Ik noem verder het punt van de bewijslast. Ook is het mogelijk dat het wetsartikel in verkeerde handen kan vallen. De grenzen van de vrijheid van meningsuiting worden door dit wetsvoorstel naar onze opvatting helderder als je het artikel schrapt. Ik zeg de heer De Lange na dat artikel 147 geen symmetrisch artikel is. Dat betekent dat atheïsten er geen gebruik van kunnen maken.

Wat eigenlijk overblijft -- ik refereer hierbij wederom aan de bijdrage van de heer Holdijk hoewel andere sprekers het er ook over hebben gehad -- is een soort appel, in de zin dat als je het artikel laat staan er een appel van uitgaat. Dat heeft een bepaalde betekenis, waarbij het voor de ene groep meer betekenis heeft dan voor de andere groep. De heer Schrijver zei heel treffend dat wanneer je het artikel schrapt, je ook wel moet vertrouwen op de kracht van de democratie om met elkaar dat debat aan te gaan.

Over de motie ga ik niet, want die roept de regering op om iets te doen. Overigens zouden de indieners het wel prettig vinden als de regering dat doet, maar, nogmaals, wij gaan daar niet over.

De heer De Wit zal nu een aantal aanvullende kwesties behandelen. Hij zal ook ingaan op de volgende en mijns inziens boeiende vraag van mevrouw Dupuis: stel dat het artikel wordt geschrapt en over enkele weken, in haar woorden, de pleuris uitbreekt, gaan we het dan missen? Dat is een indringende vraag waarop de heer De Wit zal antwoorden, althans als u, voorzitter, hem nu het woord wil geven.

De **voorzitter**: Neemt u mij niet kwalijk, mijnheer Schouw. U vraagt mij of ik het woord wil geven aan de heer De Wit?

**

De heer **Schouw**: Ik geloof niet dat het tot de gebruiken van dit huis behoort dat ik het woord mag geven aan de heer De Wit, mevrouw de voorzitter.

De **voorzitter**: Daarover corrigeerde ik u al bij een eerdere gelegenheid ...

**

De heer **Schouw**: Ja, dat heb ik goed onthouden, mevrouw de voorzitter.

De **voorzitter**: ... door de nadruk te leggen op het woordje "ik".

**

De heer **Schouw**: Zo is het.

De **voorzitter**: Als voormalig buurman in deze Kamer kent u mij inmiddels goed genoeg! Ik geef graag het woord aan de heer De Wit.

**

*N

De heer **De Wit**: Voorzitter. Ik maak een opmerking naar aanleiding van de nadrukkelijke

vraag van de heer Vliegthart of het schrappen van artikel 147 een vrijbrief is voor belediging. Nee, dat is het niet. Ik heb geduid op het fatsoen, ik heb geduid op het maatschappelijk debat waarin een en ander uiteindelijk moet plaatsvinden en ik heb geduid op de strafwet als ultimum remedium.

Mevrouw Strik heeft aan ons gevraagd of het schrappen van artikel 147 meteen een aantasting is van de vrijheid van godsdienst. Wat ons betreft is dat niet het geval, sterker nog, is dat helemaal niet het geval. Mensen hebben nog volledige vrijheid van godsdienst. De vrijheid om godsdienst te beleven en te belijden wordt hierdoor niet geraakt. Als die indruk al zou bestaan, wil ik die bij dezen alsnog wegnemen.

De opmerking van de heer Kuiper zou natuurlijk nog een hele discussie kunnen uitlokken. Hij zei dat het begrip "tandeloos" naar twee kanten werkt. Ik beperk mij even tot de door ons geuite vrees. De heer Kuiper zei dat artikel 147 toch tandeloos is en vroeg zich af waarom we ons dan druk maakten. Wij maken ons er wel druk over, omdat -- daarop heb ik in mijn eerste termijn al geduid -- het er maar van afhangt wie artikel 147 in de toekomst gaat hanteren. De mogelijkheid is dan nog steeds aanwezig dat artikel 147 weer anders zal worden gehanteerd. Ik moet dat zien als een theoretische mogelijkheid. Wij hebben gezegd dat moet worden voorkomen dat iemand in de toekomst artikel 147 weer van stal haalt, activeert of reactiveert. Dat willen wij uitsluiten. Daarom is de vrees wat ons betreft nog steeds gerechtvaardigd.

De heer Schrijver, die nu niet aanwezig is, hield een betoog over de democratische rechtsstaat, de plaats van de grondrechten in de democratische rechtsstaat, de betekenis daarvan, de tolerantie en de positie van minderheden. Dat spreekt ons heel duidelijk aan. Met betrekking tot zijn motie schaar ik mij achter hetgeen de heer Schouw daarover heeft opgemerkt.

Mevrouw Dupuis heeft ten slotte gevraagd "stel dat volgende week of over twee weken ...?" Dan zou er nog niets aan de hand zijn, want het artikel zal niet zo gauw afgeschaft zijn, althans niet binnen twee weken. Dat is echter een flauwe opmerking. Zij stelde een vraag over het arrest van 1968. Zou het kunnen dat de Hoge Raad daar ooit op terugkomt? Ik kan moeilijk zeggen dat dit niet kan, maar ik acht het wel heel onwaarschijnlijk. Ik verwijs daarvoor nog een keer naar de annotatie van professor Bronkhorst onder het arrest uit 1968. Daarin zegt hij twee dingen. Ten eerste zegt hij dat de eisen aan de opzet zo hoog zijn dat het uitgesloten moet worden geacht, gezien wat Reve heeft gezegd over de Here en hoe dat allemaal met die ezel zou moeten. Hij noemt daarbij verschillende kwalificaties van hoe dat wordt uitgedrukt. Ten tweede zei hij iets dat ook belangwekkend is en blijkt geeft van een vooruitziende blik, namelijk dat we zouden zien dat het in de toekomst veeleer zou gaan over bepalingen van discriminatie. Er zou dus een verschuiving optreden in de rechtsspraak, en dus ook in de wetgeving, naar bepalingen die verbieden dat mensen gediscrimineerd worden op de gronden

die wij allemaal kennen. Omdat deze maatschappelijke ontwikkeling zich ook heeft voorgedaan, is dit voor mij een argument om te zeggen dat het niet zo'n vaart zal lopen en het onwaarschijnlijk is dat de Hoge Raad hierop zal terugkomen.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik heb toch nog een vraagje aan ofwel de heer De Wit ofwel de heer Schouw; dat mogen ze zelf bepalen. Zij verwijzen terecht naar de minister voor een reactie op de motie, want het is een verzoek aan de regering. Toch hoor ik graag hun appreciatie. Stel dat de minister zegt dat er inderdaad onderzoek kan worden gedaan naar mogelijke aanpassingen. Zijn de indieners dan niet bang dat artikel 137 zodanig wordt aangepast dat belediging van het geloof of de geloofsbeleving strafbaar kan worden gesteld? Zijn zij dan niet bang dat hun hele exercitie van het laten vervallen van artikel 147 enigszins zinledig is geworden omdat de inhoud vervolgens feitelijk weer onderdeel uitmaakt van artikel 137?

De heer **De Wit**: Ik zal de beantwoording van deze vraag voor mijn rekening nemen. De indieners zijn niet bang voor onderzoek. Sterker nog, zij hebben er helemaal niets op tegen. De kern van wat gevraagd wordt is of de regering dit wil onderzoeken. Wij adviseren de Kamer om zich daar niet tegen te verzetten. Vervolgens is het natuurlijk de vraag wat uit dat onderzoek zal komen. Daar ben ik benieuwd naar; daar zijn wij allemaal benieuwd naar. Het is een andere vraag of artikel 137c en volgende vervolgens zullen worden aangepast. Heel simpel gezegd: daar is de wetgever zelf bij. Dat is een afweging die wij dan zelf zullen moeten maken, afhankelijk van de uitkomsten van dat onderzoek.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Oké. Dan stel ik een principiële vraag. Stel dat dit inderdaad gebeurt. Wat is dan uw appreciatie daarvan in het licht van uw voorstel om artikel 147 te laten vervallen, mijnheer De Wit?

De heer **De Wit**: Dat is de als-vraag. Daarover ga ik nu geen bespiegelingen houden.

De heer **Franken** (CDA): Ik wil uitdrukkelijk zeggen -- ik neem aan dat ik ook namens de andere ondertekenaars van de motie mag spreken -- dat het hier niet gaat om een konijn dat in een hoge hoed wordt gestopt om er op een andere plek weer uit getoverd te worden. Dat is niet de bedoeling. De bedoeling is dat er een onderzoek wordt gedaan waarin wordt bekeken hoe het ruimer, beter, maar ook strikter en dus meer volgens de algemene consensus die hier toch wel naar voren is gekomen als het gaat om de bescherming van bepaalde rechten van minderheden, kan worden geformuleerd.

De heer **De Wit**: Ik ontwaar daarin geen vraag, voorzitter.

De **voorzitter**: Dank u wel, mijnheer De Wit. Het woord is aan de minister van Veiligheid en Justitie. **

*N

Minister **Opstelten**: Mevrouw de voorzitter. In de tweede termijn zijn een paar punten aan het adres van het kabinet naar voren gebracht. Ik dacht dat ik de vraag van mevrouw Strik al had beantwoord. Zij vroeg of het kabinet op grond van de scheiding van kerk en staat niet positiever moet staan ten opzichte van de schrapping van artikel 147 Sr. Ik zie dat niet zo, zoals ik al duidelijk heb gezegd. De overheid heeft zorg te dragen voor bescherming van de vrijheden en de rechten van eenieder in onze samenleving en moet daartoe voor concrete handhaving zorgen. Ook moeten grenzen en plichten worden geformuleerd op grond van de wet. Dat laat zich mijns inziens vooral beantwoorden door de maatschappelijk gevoelde noodzaak daartoe. Op basis daarvan bepaalt het kabinet samen met de Kamer de strafwetgeving.

Dan kom ik nu op de vragen van de heer Kuiper. Ik dank hem voor zijn interventies van vandaag. Ik kan er heel kort over zijn; dat zal hij mij niet kwalijk nemen. Het ging over de grondrechten en de verhouding daartussen. Beide grondrechten, de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting, zijn diep in onze rechtsstaat verankerd. Er is naar mijn overtuiging geen rangorde tussen de grondrechten. Ik heb in eerste termijn gezegd dat dit mede, maar niet alleen, is gebaseerd op de notie "Grondrechten in een pluriforme samenleving", van toenmalig minister De Graaf. Hij was er niet bij toen ik dit in eerste termijn zei en daarom wil ik het nog een keer herhalen. Zo word je tenslotte ook als bewindspersoon gevormd. Ik hoop dat hij dit waardeert, maar anders is er ook niets meer aan te doen.

Tegen de heer Schrijver zeg ik dat het kabinet vindt dat de artikelen 137c en volgende op zichzelf een goede basis vormen om de beschimping van minderheden, de aantasting van de rechten van minderheden en het onnodig grieven van godsdienstige gevoelens aan te pakken. Daarvoor wil ik dus verwijzen naar deze bepaling. Misschien had ik het in de eerste termijn nog nadrukkelijker kunnen zeggen. Wij vinden de artikelen 137c, d en e als zodanig voldoende basis voor de bescherming tegen discriminatie van groepen mensen in onze samenleving wegens ras, afkomst, godsdienst of levensovertuiging, seksuele gerichtheid of een handicap. Anders had ik mij niet neutraal kunnen opstellen.

Tot slot kom ik op de motie. Ik verwijs naar de jurisprudentie, de uitspraak van de Hoge Raad uit 2009. Wij hebben dit duidelijk uitgesponnen in het debat. Dat is heel goed voor de Handelingen.

Om de overwegingen die wij hebben aangegeven weet men dat wij het oordeel over het initiatiefwetsvoorstel echt overlaten aan de Kamer. Ook het oordeel over de motie laat ik nadrukkelijk over aan de Kamer. Ik hechtte er echter zeer aan om toch nog een paar punten mee te geven die onderdeel zullen uitmaken van het onderzoek dat gaat plaatsvinden als de Kamer de motie aanvaardt.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Wenst een van de leden stemming over het wetsvoorstel? Het woord is aan de heer Kuiper.

**

De heer **Kuiper** (ChristenUnie): Ik wil graag een hoofdelijke stemming aanvragen.

De **voorzitter**: Dan wordt er dus nu niet gestemd over het wetsvoorstel. Volgende week dinsdag zal er een hoofdelijke stemming plaatsvinden over het wetsvoorstel. Er zal dan ook worden gestemd over de motie, maar daarover zal niet hoofdelijk worden gestemd.

**

De vergadering wordt van 19.27 uur tot 20.20 uur geschorst.

*B

!Houdbare overheidsfinanciën!

Aan de orde is de voortzetting van de gezamenlijke behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet financiering decentrale overheden in verband met het rentedragend aanhouden van liquide middelen in 's Rijks schatkist (verplicht schatkistbankieren) (33540);**

- **het wetsvoorstel Wet inzake houdbare financiën van de collectieve sector (Wet houdbare overheidsfinanciën) (33416).**

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. Wij bespreken vandaag de Wet Hof en het wetsvoorstel inzake schatkistbankieren. Een opmerking vooraf: het kabinet had het voornemen om nog een derde wetsvoorstel in dit pakket aan u aan te bieden. Een van de eerste resultaten uit het overleg dat het kabinet heeft gevoerd met de decentrale overheden

is dat dit wetsvoorstel, inzake de afschaffing van het btw-compensatiefonds, niet is doorgegaan. Het was een van een reeks aan toezeggingen die in het uitstekende overleg met VNG, IPO en de Unie van Waterschappen zijn langsgekomen.

Ik maak enkele inleidende opmerkingen vooraf en kom dan toe aan de beantwoording van de concrete vragen. Ik zal proberen het snel te doen. De Wet Hof heeft al een lange voorgeschiedenis. Het wetsvoorstel is ingediend door mijn voorganger en daarmee beoogt het kabinet ook een motie van de Tweede Kamerleden Harbers en Blanksma uit te voeren. De heer Harbers is nog steeds Kamerlid en mevrouw Blanksma is, als ik mij niet vergis, nu burgemeester van Helmond. Waar komt het uit voort? Het komt deels voort uit de Europese begrotingsafspraken en deels uit onze wens om de basisprincipes van ons eigen begrotingsbeleid voor het eerst wettelijk vast te leggen. Dit allemaal in het kader van het op orde houden, nu en in de toekomst, van onze overheidsfinanciën.

Het Nederlandse begrotingsbeleid en de set spelregels die daarbij horen, zijn belangrijk om het EMU-saldo structureel te verbeteren en de EMU-schuld op langere termijn houdbaar te maken. De meest in het oog springende van die afspraken is het bereiken van het begrotingsevenwicht op middellange termijn. Mocht dat door omstandigheden niet lukken, dan komen Europese regels om de hoek kijken, zoals wij de laatste jaren hebben ervaren.

De Europese begrotingsafspraken zien op de totale collectieve sector, kortom de saldi en schulden van alle overheidslagen zijn relevant. Dat geldt dus ook voor het financiële gedrag van decentrale overheden. Daarom bevat de Wet Hof -- het wetsvoorstel, moet ik natuurlijk nog zeggen -- bepalingen ten aanzien van de decentrale overheden. Ook hun inkomsten en uitgaven tellen mee. Zo zit de techniek van EMU-saldo en -schuld in elkaar. Overigens is dat niet voor het eerst en niet nieuw; het is al sinds 2004 het geval. Daar verandert dit wetsvoorstel op zichzelf genomen niets aan.

De heer **Reuten** (SP): Ik wil echt niet naar doen, maar dat weten wij toch allemaal? Wij hebben toch de stukken bestudeerd?

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. Het schijnt een nieuwe usance te zijn in uw huis om, als de bewindslieden een wetsvoorstel even willen introduceren, dat af te kappen. Dat kan, dan kom ik nu onmiddellijk aan de concrete vragen toe. Ik vind het zelf ongewenst ...

De **voorzitter**: Als u het prettig vindt om toch nog een kleinigheidje toe te lichten, is dat wat mij betreft best, hoor.

**

Minister **Dijsselbloem**: De reden waarom een wetsvoorstel inleiding behoeft, heeft veel te maken met taal en het belang van democratische legitimiteit. Ik geloof dat de heer Reuten datzelfde punt maakte. Wij staan hier niet alleen maar techniek te bedrijven. Wij zijn ons ook democratisch aan het legitimeren: waarom doen wij iets? Als de heer Reuten het goed vindt, zou ik dit graag willen inleiden, omdat er misschien ook wel - - wij kunnen het niet uitsluiten -- mensen buiten deze zaal met ons meeluisteren en willen begrijpen wat wij hier aan het doen zijn en waarom wij het doen. Ik zeg het even scherp, omdat ...

De **voorzitter**: U vindt het belangrijk dat wij narekenbare beslissingen nemen, dus.

**

Minister **Dijsselbloem**: Dank u wel.

De **voorzitter**: De heer Reuten accepteert het, hoor ik hem zeggen. Dit voor het verslag.

**

Minister **Dijsselbloem**: Uitgangspunt van de wet is een gelijkwaardige inspanning van de overheden. Over die gelijkwaardige inspanning van de verschillende overheden hebben wij een akkoord bereikt na bestuurlijk overleg, zoals overigens in dit wetsvoorstel uit oogpunt van zorgvuldigheid is vastgelegd, zodat ook in de toekomst alle afspraken hier, ook over de precisering van normen, na bestuurlijk overleg zullen plaatsvinden. Het geeft duidelijkheid voor meerdere jaren via een saldogpad en een norm voor deze kabinetsperiode. Die ligt op zichzelf niet vast in de wet; de wet is eigenlijk een procedurewet die aangeeft hoe wij om zullen gaan met onze Europese verplichtingen en op welke wijze wij met de Wet Hof tot precisering zullen komen.

Per periode zal worden vastgesteld wat de verdeling is van de tekortruimte en welke overheden op macroniveau deze ruimte zouden kunnen benutten. De afspraken die ik samen met mijn collega Plasterk van Binnenlandse Zaken heb gemaakt met de decentrale overheden gingen nadrukkelijk ook over het overeind houden van investeringsruimte in deze jaren. Ik zal dit straks verder onderbouwen. In het wetsvoorstel hebben we niet meer gekozen voor een micronorm per provincie, gemeente en waterschap maar voor één macronorm: "de" provincies, "de" gemeenten, "de" waterschappen. Dat geeft veel meer ruimte; niet elke overheid wordt afgerekend op een vastgelegd tekort, het gaat op basis van macronormen. Als er dus investeringspieken zijn, kunnen die in belangrijke mate worden opgevangen.

Toch leven er nog steeds zorgen over de investeringsruimte bij de decentrale overheden. Die zorgen kan ik op dit moment maar ten dele wegnemen. Het enige wat ik heb, zijn ervaringsfeiten uit het verleden, realisatiecijfers van

het CBS en ramingscijfers voor de komende jaren van het CPB. Deze cijfers laten nadrukkelijk zien dat het de afgelopen jaren niet heeft gekneld. Immers, de systematiek is op zichzelf niet nieuw. Het is niet nieuw dat wij saldonormen hebben afgesproken in Europa en het is niet nieuw dat die zijn verdeeld over de verschillende overheden. Zo kunnen we bekijken of het de afgelopen jaren heeft gekneld. Het antwoord op die vraag is nee. Ook de ramingen van het CPB die we nu hebben, laten zien dat de ruimte overeind blijft. Ik zal dit straks cijfermatig onderbouwen.

De sanctiebepalingen staan in de wet. Ze waren ook onderdeel van het bestuurlijk overleg. Daarbij is nadrukkelijk de afspraak gemaakt om nou eerst eens van start te gaan en te gaan oefenen. Het kabinet heeft het commitment gegeven, de sanctiebepalingen niet te zullen inzetten gedurende deze kabinetsperiode, nog preciezer: tot 2017. In het debat in de Tweede Kamer is op dit punt een amendement ingediend door de heer Koolmees. Dat amendement is verworpen, door, naar mij is verteld, abusievelijk stemgedrag van een der fracties. In dit amendement werd het sanctie-instrumentarium vervangen door een correctiemechanisme zoals we dat al kennen in de huidige wet. Het is mijn intentie om dit amendement alsnog aan de Eerste Kamer voor te leggen in een wetsvoorstel. Ik kom hier later nog preciezer op terug, inclusief data en planning.

Vooruitlopend daarop kan ik wel al de vraag beantwoorden waarom ik deze vervanging wil regelen in een wetsvoorstel. We hebben een bepaalde implementatietermijn voor onze Europese verplichtingen. Die termijn zou ik graag halen. Dat kan ook, als het voorliggende wetsvoorstel nu in stemming komt en wordt aangenomen. De aanpassing die nodig is om het sanctie-instrumentarium te vervangen door een correctiemechanisme volgt dan in een klein, afzonderlijk wetsvoorstel. Hierbij zeg ik direct toe, zoals ik dat ook al aan de decentrale overheden heb gedaan, dat ik sowieso het sanctie-instrument niet zal toepassen gedurende deze kabinetsperiode, lees: tot 2017. Dat geeft ons volop de tijd om voor die datum de wet te hebben aangepast, het sanctiemechanisme te hebben vervangen door een correctiemechanisme.

Dan kom ik toe aan enkele inleidende opmerkingen over schatkistbankieren. Ook schatkistbankieren draagt bij aan het verbeteren van de overheidsfinanciën. Decentrale overheden zullen op basis van het voorliggende wetsvoorstel hun overtollige middelen in de toekomst in de schatkist van het Rijk aanhouden. Hiermee worden vorderingen en schulden binnen het totaal van de collectieve sector geconsolideerd en wordt eraan bijgedragen dat de EMU-schuld wordt teruggebracht naar een houdbaar niveau.

Schatkistbankieren is geen boekhoudkundige truc. Iedere euro die een gemeente, provincie of waterschap in de schatkist aanhoudt, vermindert de reële financieringsbehoefte van het Rijk. De Staat hoeft minder te lenen op de markt. Dat is niet alleen

belangrijk voor de eerlijke verdeling tussen generaties, maar versterkt ook onze positie op de financiële markt. Nederland heeft op dit moment de hoogste kredietwaardigheid. Ik beschouw het als mijn opdracht om die reputatie, die ook gebaseerd is op begrotingsdiscipline, te blijven bewaken. Naast het wegwerken van het tekort hoort een dalende schuld hier ook bij. Dit wetsvoorstel draagt daaraan bij.

Schatkistbankieren kent daarnaast een aantal bijkomende voordelen. Ten eerste lopen de decentrale overheden nog minder risico's met hun beleggingen. Geld, zeker publiek geld, staat immers het veiligst bij het Rijk. Ten tweede is schatkistbankieren efficiënt. Het betekent dat decentrale overheden geen beleid hoeven te ontwikkelen om kredietrisico's te beheersen en dat hun treasuryfunctie kan worden vereenvoudigd. Ten derde voorkomt schatkistbankieren dat de ene overheidsinstantie zoekt naar een bestemming voor overtollig geld terwijl de andere overheidsinstantie geld moet lenen. Dat is niet doelmatig. Schatkistbankieren heeft in mijn ogen dus ook een meerwaarde als straks de EMU-schuld gedaald is tot onder de 60% van ons bnp.

Ook over schatkistbankieren is meermalen intensief overleg gevoerd met de decentrale overheden. Wij zijn die op een behoorlijk aantal punten tegemoetgekomen. Ik loop deze punten langs. Ten eerste mogen bestaande beleggingen worden aangehouden tot het einde van de looptijd van die beleggingen. Ten tweede is er een drempelbedrag, als percentage van het begrotingstotaal, waarvoor schatkistbankieren niet geldt. Dat bedrag is ook nog aangepast op verzoek van met name de gemeenten. Het drempelbedrag vereenvoudigt het dagelijkse cashmanagement van de overheden. Niet iedere laatste euro hoeft iedere dag naar de schatkist te worden overgeboekt. Ten derde is onderling lenen onder voorwaarden toegestaan. Decentrale overheden kunnen dus hun overtollige middelen aan elkaar uitlenen. Beperkende voorwaarde daarbij is dat er tussen uitlenen en inlenen geen toezichtrelatie bestaat. Onderling uitlenen is interessant omdat het rendement dan hoger kan liggen dan bij schatkistbankieren, overigens zonder negatieve gevolgen voor de schuld van de overheid als geheel.

Ik maak een sprongetje naar de concrete vragen. Verschillende Kamerleden hebben vragen gesteld over het amendement-Koolmees. Ik ben daar al kort op ingegaan. In verband met het belang van de implementatietermijn van onze Europese verplichtingen zou het mijn sterke voorkeur hebben om het voorliggende wetsvoorstel nu aan te nemen. Vervolgens kom ik zo spoedig mogelijk, nog in de eerste helft van 2014, naar de Tweede en de Eerste Kamer met het beperkte wetsvoorstel om de sancties uit hoofde van artikel 6 aan te passen. Dat wetsvoorstel gaat uiteraard eerst ter consultatie naar de bestuurlijke partners.

De heren Postema en Reuten hebben vragen gesteld over de relatie met het trendmatige begrotingsbeleid, met name de relatie tussen de Europese begrotingsnormen en het Nederlandse

trendmatige begrotingsbeleid zoals we dat kennen. De heer Reuten heeft daar nog de heel concrete vraag aan toegevoegd waarom ik geen klare taal spreek over het feit dat het trendmatige begrotingsbeleid, in zijn ogen, niet langer trendmatig is. De heer Postema heeft duidelijk aangegeven dat er feitelijk geen sprake is van een tegenstelling tussen de eisen uit het Groei- en Stabiliteitspact en het trendmatige begrotingsbeleid. Ik ben overigens blij om te horen dat de heer Reuten het trendmatig begrotingsbeleid steunt. Daar ga ik hem nog aan houden.

Het trendmatige karakter van het begrotingsbeleid is natuurlijk dat overheidsfinanciën structureel in evenwicht zijn. Bij een evenwicht of overschot op de begroting kan de automatische stabilisatie van de inkomsten het beste functioneren. Helaas zitten we nu in een situatie waarin de overheidsfinanciën nog niet op orde zijn. De schuld loopt nog steeds op en het overheidstekort is op dit moment op zijn best stabiel maar loopt nog niet terug. Het trendmatige begrotingsbeleid kent al sinds 2003 een vangrail. Die vangrail houdt in dat je aanvullende maatregelen moet nemen op het moment dat je de Europese grenzen nadert. Er is natuurlijk een spanning over de vrijheid die je in een trendmatig begrotingsbeleid aan met name de inkomstenkant laat wanneer je met elkaar hebt afgesproken dat er een aantal harde grenzen zijn. Op het moment dat je die grenzen, de vangrail, raakt, kom je in actie. Het een verhoudt zich wel tot het ander maar de Europese begrotingsnormen geven de grenzen aan van het trendmatige begrotingsbeleid dat wij kennen. Zo hebben wij in de huidige begrotingsregels, die opnieuw bij het tot stand brengen van het regeerakkoord zijn vastgelegd, de Europese vereisten als vangrail opgenomen. Zolang wij niet aan de Europese eisen voldoen, zijn aanvullende maatregelen noodzakelijk. Die worden per jaar vastgesteld. Zodra wij voldoen aan het EMU-saldo, zijn er geen aanvullende maatregelen meer nodig en worden alleen de uitgavenkaders als anker gebruikt voor eventuele aanvullende maatregelen.

De heer **Postema** (PvdA): Ik wil er geen academische discussie van maken maar ik vraag mij toch af of wij ons niet de vraag moeten stellen of de Europese kaders niet tot een heroverweging van het trendmatige begrotingsbeleid zouden moeten leiden. Als die kaders ervoor zorgen dat wat in het trendmatige begrotingsbeleid eigenlijk wordt beoogd met automatische stabilisatie op een gegeven moment wordt ingeperkt, zou dat er dan niet toe moeten leiden dat de trend in het trendmatige begrotingsbeleid positiever wordt gesteld? Zou er dan niet meer ruimte moeten zijn om daadwerkelijk aan automatische stabilisatie te doen?

Minister **Dijsselbloem**: Ik denk dat het trendmatig begrotingsbeleid echt nog steeds waarde heeft. Wij begrenzen dat alleen. Het is als het ware de

golfbreker in de branding. Het is heel verstandig om die branding zijn werk te laten doen en de eb en vloed heen en weer te laten gaan. Het zou onverstandig zijn om heel grote dijken neer te leggen en de nuttige functie van eb en vloed af te remmen. Tegelijkertijd leggen wij schokbrekers aan om te voorkomen dat er te grote schade wordt aangericht door die beweging. Zo moet het worden gezien. Er zijn dus harde grenzen. Die hebben wij ook in Europees verband, door schade en schande wijs geworden, met elkaar afgesproken. Zodra wij weggelaten van die min drie, is er weer ruimte om op een ontspannender manier dat trendmatig begrotingsbeleid zijn werk te laten doen.

De heer **Postema** (PvdA): Dat is precies waar ik op doel. Zou in het beleid niet gestreefd moeten worden naar een verder weggelaten van die vangrail zodat die vangrail alleen nog maar een echte vangrail is? In de afgelopen jaren hebben wij daar continu tegenaan gezeten. Dat heeft alles verstoord. Dat heeft ook die automatische stabilisatie verstoord. Vorige week hebben wij al even gesproken over het feit dat zodra er tegenvallers zijn aan de inkomstenkant, de EMU-bepaling ons in de wielen kan rijden. Zou dat geen reden zijn om het begrotingsbeleid nog prudentier in te richten -- trendmatig -- dan in de afgelopen twintig jaar is gedaan?

Minister **Dijsselbloem**: Ik ben dat in algemene zin met u eens. Als u mij daar op korte termijn op vastpint, dan zou dat echter betekenen dat ik vele miljarden extra moet bezuinigen om weg te komen van de vangrail. Het is veel beter om ruime afstand tot de vangrail te houden en dan gewoon lekker door te rijden. We zitten daar nu nog tegenaan. We hebben de grootste moeite met de huidige omstandigheden door geen groei, door oplopende uitgaven in de sociale zekerheid en door nog steeds oplopende uitgaven in de zorg, hoewel dit jaar voor het eerst veel minder sterk oplopend. Daardoor blijven we maar tegen die vangrail schuren.

De heer **Reuten** (SP): Ik ga iets chargeren; ik hoop dat de minister daarmee rekening houdt. Als het woord "vrijheid" gekaapt wordt door iets wat in gebruikelijke gevallen "onvrij" wordt genoemd, dan gaat het woord "vrijheid" verloren. Zoiets is ook aan de hand met "trendmatig begrotingsbeleid", dat ik echt heel belangrijk vind. Misschien kunnen wij elkaar vinden in de constatering dat Nederland geen zuiver trendmatig begrotingsbeleid voert. Ik wil die term kunnen blijven gebruiken, maar zodra de minister zegt "wij voeren een trendmatig begrotingsbeleid inclusief de EMU-normen", verlies ik een woord. Dan verlies ik een term. Dat bedoelde ik eerder vandaag met klare taal spreken. Ik weet ook wel dat die EMU-normen er zijn. Dat is een feit accmpli, in elk geval voor de komende jaren. Dat weet ik heel goed. Als democraat aanvaard ik dat. Ik wil daarvoor echter een term gebruiken die de lading dekt. Het staat nu eenmaal in het

wetsvoorstel, in artikel 2, lid 1: Nederland voert een trendmatig begrotingsbeleid. Vervolgens staat er echter, kortgezegd: maar dat doen we dus niet.

Minister **Dijsselbloem**: Ik heb goed geluisterd naar de heer Reuten maar ik kan het helaas niet met hem eens zijn. Wij hebben nog steeds een trendmatig begrotingsbeleid. Als wij met elkaar afspreken dat iedereen in deze zaal mag rondrennen maar niet in de gordijnen mag hangen, en al helemaal niet in de prachtige wandkleden, dan is er heel veel vrijheid. Met het volgen van de trend is er ook veel vrijheid. Er hoeft niet voortdurend te worden ingegrepen op trendmatige tegenvallende inkomsten aan de inkomstenzijden. We houden wel de uitgavenkaders. Al die spelregels blijven gewoon van toepassing. Er zijn echter harde grensbepalingen. Die hebben wij met elkaar afgesproken in Europa. Daarbinnen is er nog steeds trendmatig begrotingsbeleid. Dat is de meest correcte en feitelijk juiste beschrijving. Is daarmee de vrijheid iets beperkt? Zeker. Maar naarmate je meer wegblijft bij de wandgordijnen, kun je harder rondrennen.

De heer Reuten heeft een vraag gesteld. Hij heeft een analogie gemaakt met een bank die bij de kredietverlening aan een bedrijf de activa op de balans buiten beschouwing laat. Het gaat dan om de EMU-brutoschuldnorm. De EMU-schuld is inderdaad gedefinieerd als een brutoschuld. Dat betekent dat financiële activa zoals reserves en vermogens niet in mindering worden gebracht op het schuldbegrip, de uitgaande schuldtitels. Het voordeel van het hanteren van een bruto schuldbegrip is dat er geen arbitraire keuzes gemaakt hoeven te worden in relatie tot de waarde van de in mindering te brengen financiële activa. Ik kan mij evenwel discussie voorstellen over de waarde van staatsdeelnemingen die niet beursgenoteerd zijn. Ik kan mij voorts grote discussies voorstellen tussen landen die met elkaar in een Europese economische en monetaire unie zitten over de wijze waarop verschillende activa moeten worden gewaardeerd. Dat maakt dat het schuldbegrip zoals wij dat kennen goed vergelijkbaar en hanteerbaar is en niet een voortdurende bron van discussie is.

De heer **Reuten** (SP): Ik heb de minister twee vragen gesteld. De eerste vraag was of hij het met mij eens is dat een bank die bij het verstrekken van een lening de activa van een bedrijf buiten beschouwing laat, absurd bezig is. Stel dat een bank zegt: als we jou krediet geven, dan kijken we niet naar je activa. Dat zou absurd zijn. Daarover zijn wij het eens?

Minister **Dijsselbloem**: Ja.

De heer **Reuten** (SP): Ik vind het goed dat wij het daarover eens zijn. Dat is een goed startpunt. De volgende vraag is dan inderdaad: waarom doet de

Europese Unie met haar regels zo iets dergelijks? Dat doet zij namelijk. De minister kan wel zeggen dat er appreciatie is van staatsdeelnemingen die niet beursgenoteerd zijn, maar datzelfde probleem heeft een bank die een balans beoordeelt. Die moet ook specifieke gebouwen waarderen. Die appreciatie valt dus altijd in een grijs gebied.

Minister **Dijsselbloem**: Nee, er is echt een groot verschil. De analogie gaat gewoon niet op. De Europese Unie en de Europese Commissie zijn geen kredietverstrekker. Zij komen ook niet bij Nederland binnen om de activa te beoordelen. Zij zouden dat ook helemaal niet kunnen. Een bank kan dat wel. Als een bank krediet verleent aan een bedrijf, dan kan zij naar binnen lopen, de boeken open laten slaan en tot taxatie komen en waardering van de aanwezige activa op de balans. De analogie gaat gewoon niet op.

De **voorzitter**: Heel kort, mijnheer Reuten.

**

De heer **Reuten** (SP): Ja, voorzitter. Het maakt nogal wat uit of een land een schuld heeft en daarnaast een geweldige infrastructuur, ziekenhuizen, enzovoorts of geen schuld heeft maar alles heeft laten versloffen. Dat maakt nogal wat uit. Er is toch niet te zeggen: daar kijken we niet naar?

Minister **Dijsselbloem**: Nee, maar in zeer algemene zin zullen kredietverschaffers de beleggers die hun geld steken in staatsschuldpapieren wel degelijk kijken naar hoe een land ervoor staat. Die kijken niet per se naar het onderhoud in de ziekenhuizen, maar wel naar hoe een land ervoor staat. Aan de hand daarvan beoordelen zij of een land goed geïnvesteerd heeft, of daar economische kracht aanwezig is en of een land in staat is om op basis van verdienvermogen in de toekomst die staatsschuld af te lossen. Op de financiële markt wordt er wel degelijk naar gekeken. De vraag van de heer Reuten was een heel andere, namelijk of Europa bij het beoordelen van de schuld, op basis van de definitie die wij nu eenmaal nodig hebben om elkaar aan afspraken te kunnen houden, geen rekening zou kunnen houden met de waarde van activa. Het lijkt mij dat wij dan een discussie opentrekken waarmee wij elkaar nog heel lang bezighouden: wat is eigenlijk de waarde van de infrastructuur in Nederland, de waarde van de infrastructuur in Griekenland enzovoorts? Laten wij het hanteerbaar maken en onze normen daarop enten.

Ik kom op een punt dat door verschillende fracties als fundamenteel en principiële is aangemerkt, te weten de aantasting van de autonomie van de decentrale overheden en de vraag wat er overblijft van de eigen beleidsruimte van de overheden. De Wet Hof legt naar het oordeel van het kabinet geen beperkingen op aan

de autonomie van de decentrale overheden. Dat is overigens anders dan bij de wet schatkistbankieren, waarover ik straks kom te spreken. De decentrale overheden behouden hun beleidsvrijheid. Zij maken wel onderdeel uit van de overheid en tellen daarom mee bij het bepalen van het EMU-saldo. Dat is overigens al sinds jaar en dag zo, sinds 2004. De bepalingen van het Stabiliteits- en Groeipact worden hiermee omgezet in nationale wetgeving, zodat zowel nationaal als subnationaal de begrotingsdiscipline wordt gewaarborgd. Daarmee is aangesloten bij de huidige praktijk, die wij al sinds 2004 kennen, van het normeren van het EMU-saldo van de decentrale overheden op macroniveau. Dit borduurt ook voort op een bestuurlijke afspraak die in 2004 is gemaakt. Er is overigens geen sprake van normstelling in de wet. In de wet wordt alleen gesproken over een gelijkwaardige inspanningsplicht van de decentrale overheden. Dat biedt ons veel flexibiliteit en ruimte voor de specifieke bijdrage per decentrale overheid en de manier waarop wij daarmee omgaan. Er is dus geen enkele beperking opgelegd aan de autonomie van de overheden.

In relatie tot die macrobenadering heeft de heer Ester gevraagd naar de betekenis van de referentiewaarden. Wat betekent dit voor de regiemacht van de lagere overheden? De individuele referentiewaarden voor het EMU-saldo worden opgesteld naar rato van het begrotingstotaal van een gemeente, provincie of waterschap. Ook dat is al sinds 2004 het geval. Ze zijn overigens alleen bedoeld om die decentrale overheden een handvat te geven, een richtsnoer voor het toegestane tekort op individueel niveau. Men wordt er niet op afgerekend. Zoals u weet, rekenen wij in de toekomst af op de macronorm. Zolang de macronorm niet meerjarig wordt overschreden, zijn die referentiewaarden echt alleen maar bedoeld als ondersteuning van de regie. Indien de macronorm structureel wordt overschreden, indien wij in het bestuurlijk overleg tussen de overheden niet zouden komen tot een aanpak om dat weer beheersbaar te maken en terug te dringen en indien wij in de toekomst toe zouden moeten naar het inzetten van het correctiemechanisme, kan er een vorm van korting volgen waarbij de referentiewaarden op individueel niveau, voor een individuele overheid, een rol kunnen gaan spelen. Maar u merkt al aan mijn formulering dat het op de lange termijn is, getrapt, onder voorwaarden en niet dan nadat bestuurlijk overleg et cetera. Het lijkt mij theoretisch.

Er zijn vragen gesteld over de betekenis van de macronorm en de impact op het investeringsgedrag, de investeringsruimte. In de Tweede Kamer is hierover de motie-Van Hijum aangenomen waarin wordt uitgesproken dat de wet niet mag leiden tot uitstel of afstel van investeringen. Op basis van de afspraken die wij hebben gemaakt en uitgaande van een macronorm en niet langer van een micronorm, is er geen sprake meer van een beperkt effect op investeringen. Niet alle decentrale overheden doen grote investeringen in hetzelfde jaar. De ene overheid investeert in een specifiek jaar en de

andere zal juist sparen in dat jaar. Het sparen en het investeren staan dan tegenover elkaar en per saldo is er sprake van een neutraal effect. Door uit te gaan van een macronorm worden de verschillen in de twee begrotingssystematieken, de batenlastensystematiek van decentrale overheden en de systematiek waarop het EMU-saldo is gebaseerd, opgevangen. Dat is ook de manier waarop in de praktijk uitvoering wordt gegeven aan de motie-Van Hijum. Wij sturen op het EMU-saldo van alle decentrale overheden gezamenlijk.

In het financieel akkoord hebben wij uitgebreid besproken wat nu de norm is en waarop wij worden afgerekend. Wij hebben daarbij onderscheid gemaakt tussen normen en ambities. Nogmaals, deze liggen niet vast in de wet, maar dit zijn de bestuurlijke afspraken die wij voor de komende jaren hebben gemaakt. Wij hebben afspraken gemaakt over een ambitie: welk deel van de tekortruimte mag als het ware worden benut door de andere overheden? Die loopt af van -0,5% bbp naar -0,2% in 2017. Tegelijkertijd hebben wij gezegd: laat dat een ambitie zijn, laten wij elkaar tenminste aan een tekortnorm houden. Die loopt de eerste drie jaar vlak en blijft gewoon -0,5%, zoals die nu al is. Het blijft gewoon gelijk, dus de tekortruimte voor de decentrale overheden wordt de eerste drie jaar niet verder beperkt. In 2015 gaan wij opnieuw rond de tafel. Dan bekijken wij hoe het heeft gewerkt en of de tekortruimte knelt bij overheden. Er kan nog onderscheid worden gemaakt, bijvoorbeeld tussen de gemeenten en de waterschappen en dan beslissen wij hoe het pad verdergaat. In principe hebben wij nu de voorlopige afspraak gemaakt dat na 2015 de tekortruimte van de decentrale overheden daalt van -0,5 naar -0,3.

De meest actuele raming, waarnaar verschillende sprekers hebben gevraagd, van het EMU-saldo van de decentrale overheden dateert uit de MEV van september. Die laat zien dat de tekortnorm dit jaar -0,4 zal zijn en in 2017 -0,2 op basis van die raming en dus prima binnen de afgesproken tekortnorm zal blijven. Wij hebben sowieso medio 2015 overleg met elkaar. Als het eerder gaat knellen, zullen wij ook eerder overleg met elkaar hebben en zullen wij bekijken hoe wij ruimte kunnen bieden. Het is mogelijk dat een van de decentrale overheden de ruimte wel heeft opgebruikt of verwacht de ruimte het komend jaar op te gebruiken, terwijl er bij andere decentrale overheden nog volop investeringsruimte blijft. Dan kun je ook een nadere afspraak maken binnen de verdeling van het totaal van de tekortruimte voor de decentrale overheden. Zo blijft er voldoende ruimte over voor investeringen en zal het niet gaan knellen. Daartoe is het kabinet geëngagementeerd.

Er zijn vragen gesteld over de horizonbepaling en de evaluatie. De heer Essers heeft gevraagd of de horizonbepaling zou betekenen dat de Wet Hof en de bepalingen daarin komen te vervallen op een van tevoren vastgelegd moment. Ik zie de logica daarvan eerlijk gezegd niet. Het is een wetsvoorstel dat met zijn bepalingen ook in de toekomst relevant is. Het beheersen van de overheidsfinanciën, het beheersen van de overheidsschuld blijft ook in de

toekomst van belang en blijft een gezamenlijke verantwoordelijkheid, ook wanneer de kengetallen allemaal zijn teruggebracht onder de normen. Het wetsvoorstel voorziet louter in procedurebepalingen. Zodra begrotingsnormen weer in het geding zijn, treedt de procedurebepaling in werking. Het is daarom zinvol om de wet te hebben, ook in de toekomst. Dat volgt overigens ook gewoon uit de Europese afspraak om de Europese begrotingsregels wettelijk te verankeren op nationaal niveau, zodanig dat alle lagen van de overheid geëngagementeerd zijn en blijven aan deze doelstellingen.

De heer Ester heeft gevraagd waarom de wet geen evaluatiemoment bevat. Hij heeft ook gevraagd of er in de evaluatie aandacht zal zijn voor de investeringsniveaus. Zoals net al is gezegd, is met de decentrale overheden afgesproken dat medio 2015 wordt bezien of de verwachte daling van de norm zich ook aftekent en of de afgesproken verdere daling in 2016 en 2017 verantwoord en mogelijk is. De realisaties van het saldo in de dan achterliggende jaren dienen dan als input. Ook zullen wij de ontwikkeling van investeringen en andere factoren die het EMU-saldo van de decentrale overheden hebben beïnvloed, daarbij betrekken en bekijken of het verantwoord is om de tekortnorm geleidelijk aan te verlagen op weg naar dat begrotingsevenwicht op de middellange termijn. Het financieel akkoord dat wij met de decentrale overheden hebben gesloten, is een logische plek voor deze afspraak. Dat bestuurlijk overleg wordt dan hervat. Nogmaals, in de wet zelf zijn geen normen vastgelegd.

De heer Postema en de heer Ester hebben gevraagd naar de sancties, waarbij de heer Postema nog nadrukkelijk vroeg hoe het zit met de sancties voor de rijksoverheid in het kader van de gelijkwaardigheid. De Wet Hof maakt het inderdaad mogelijk om maatregelen op te leggen aan decentrale overheden als zij structureel hun norm overschrijden, zelfs als er geen sprake is van een Europese sanctie. Het kan immers zijn dat het overschrijden op decentraal niveau wordt gecompenseerd door een onderschrijding van de tekortruimte op centraal niveau, door de rijksoverheid. Wij moeten dan echter toch, in het kader van de gezamenlijke verantwoordelijkheid, kunnen optreden tegen decentrale overheden als er sprake is van structurele overschrijdingen en wij in bestuurlijk overleg geen afspraken kunnen maken over het oplossen daarvan. Over het instrumentarium heb ik net al gesproken. Wij komen met een nadere wet ter vervanging van het onderdeel over sancties.

De heer **Postema** (PvdA): Ik wil toch nog iets zeggen over die ongelijkwaardigheid, zoals ik het toch beschouw ondanks de bewoordingen in het wetsvoorstel. Er is wel een sanctiemechanisme voor decentrale overheden, terwijl dat er feitelijk andersom niet is voor de centrale overheid. Ik wil nog opmerken dat volgens mij het hele begrotingsproces bij de decentrale overheden wezenlijk anders in elkaar zit dan bij het Rijk. Dat

komt niet alleen door het baten-lastenstelsel. Er is ook nog zoiets -- wij hadden het al even over oude schoolboekjes -- als de gulden financieringsregel: een sluitende lopende dienst. Een gemeente of een provincie komt normaliter gewoon op nul uit. Die spaart voor investeringen en ontspaart voor investeringen. Dat doen wij bij het Rijk totaal anders. Wij hebben nooit een sluitende lopende dienst. Bovendien worden investeringen anders geadministreerd en gewaardeerd dan bij de decentrale overheden. Mede door die onvergelykbaarheid vindt mijn fractie het zo lastig om vervolgens eventueel eenzijdig sancties op te leggen.

Minister **Dijsselbloem**: Ik wil daar graag twee dingen op terugzeggen. De ongelijkwaardigheid zit ook in het feit dat als Brussel sancties oplegt, die echt zijn gericht op de nationale overheid en niet op de decentrale overheden. Aangezien het halen van begrotingsaldonormen wel als een gezamenlijke verantwoordelijkheid wordt beschouwd -- daar zijn de decentrale overheden het mee eens, het is bestaande systematiek -- is het logisch dat wij met elkaar afspreken hoe dat door kan werken. Als wij dat niet doen dan wordt de verantwoordelijkheid misschien formeel wel genomen, maar niet gevoeld. De Europese Commissie kan dan echter de nationale overheid, de Nederlandse Staat, wel een sanctie opleggen.

De heer Postema heeft er gelijk in dat de begrotingsystematiek van decentrale overheden anders is. Dat zou ook vreselijk knellen als wij hadden vastgehouden aan de micronorm. Dan zou het echt voor gemeenten onmogelijk zijn om te sparen en op een gegeven moment grote uitgaven te doen. Dan zou onmiddellijk de micronorm worden overschreden, tenzij je die zo ruim vaststelt dat hij zijn effectiviteit verliest. Daarom is het zo goed dat wij hebben gekozen voor een macronorm. Die is vastgesteld op het geheel van de decentrale overheden, met daarbinnen een richtsnoer voor een verdeling. Er zit een grote mate van flexibiliteit in, die wij ook in het bestuurlijk overleg met elkaar hebben gedeeld. Dit is in principe een hanteerbare verdeling tussen de decentrale overheden. Het kan echter zomaar zijn dat de waterschappen de komende jaren veel moeten investeren, terwijl dat op gemeentelijk niveau tegenvalt of minder is. Dan kun je schuiven met de ruimte.

Het punt van de heer Postema over het verschil van financieren en begroten van decentrale overheden is terecht. Daarom is het zo belangrijk dat wij nu op macroniveau kijken. Dan zul je zien dat het zich heel erg uitbalanceert. Als in één jaar de tekortruimte die aan de decentrale overheden is toegekend wordt opgesoupeerd, als men daar bovenuit gaat, gaan wij niet onmiddellijk sancties toepassen. Het komende jaar gaan wij geen sancties toepassen. Wij gaan een correctiemechanisme introduceren. In die situatie zullen wij bestuurlijk overleg voeren met elkaar over de vraag hoe het nu komt, of het langjarig is en wat het betekent voor de andere overheden. Met elkaar zijn wij namelijk wel gebonden aan het totaal

van de tekortruimte. Als, theoretisch, de decentrale overheden structureel veel meer zouden uitgeven en investeren, moeten wij op nationaal niveau, op rijksniveau, meer bezuinigen om ons met elkaar te houden aan de vangrail.

De heer **Backer** (D66): Opdat ik de draad niet verlies, heb ik een vraag aan de minister. Hij heeft al even gesproken over het amendement-Koolmees, dat door een misverstand niet is aangenomen. Ik haal dat amendement er even bij, omdat er in de conversatie met de heer Postema steeds over sancties werd gesproken. Dat amendement zag er juist op, als ik het goed heb, dat krachtens een Algemene Maatregel van Bestuur bestuurlijk overleg plaatsvindt. Dat gebeurt op basis van de huidige regelingen van artikel 7 van de Wet fido. Dat is het mechanisme dat in werking treedt als gebeurt waar de heer Postema over sprak. Heb ik dat juist?

Minister **Dijsselbloem**: Om het strikt te formuleren: in het wetsvoorstel zoals dat nu voorligt, is dat niet het geval. Daar staat het sanctiemechanisme nog in. Wij hebben wel al afgesproken dat dit de komende jaren sowieso niet wordt toegepast. Als dat in de toekomst ooit aan de orde zou zijn, vindt eerst bestuurlijk overleg plaats om te bezien wat er aan de hand is, of het een structureel probleem is en wat wij eraan kunnen doen. Daarnaast komt het amendement-Koolmees, dat wij zullen vervatten in een aanvullend wetsvoorstel ter wijziging van dit wetsvoorstel. Daarmee wordt het sanctiemechanisme wettelijk vervangen door een correctiemechanisme, waarmee het bestuurlijk overleg in de wetstekst wordt verankerd.

De heer **Backer** (D66): Dank u, minister.

Minister **Dijsselbloem**: De heer Essers heeft gevraagd naar nut en noodzaak van het wetsvoorstel. Ik heb daar al de nodige opmerkingen over gemaakt, onder andere over de Europese oorsprong ervan. Misschien kan ik nog enkele aanvullende opmerkingen maken. De richtlijn inzake de minimumnormen voor nationale begrotingsraamwerken stelt dat alle afspraken uit de richtlijn op het gebied van onder meer het hebben van cijfermatige begrotingsregels consequent op alle sub-sectoren moeten worden toegepast. De richtlijn stelt ook dat elke lidstaat over meerjarige cijfermatige begrotingsregels voor de overheid als geheel dient te beschikken die de naleving van de begrotingsverplichtingen die uit het EU-Werkingsverdrag voortvloeien doeltreffend dienen te bevorderen. Zo hebben wij ook een mechanisme en een instrumentarium nodig om de verplichtingen doeltreffend te bevorderen. De Wet Hof volgt deze lijn en heeft daarom ook betrekking op decentrale overheden. De bepalingen in de Wet fido over het EMU-saldo van de decentrale

overheden zijn niet afdoende. Deze zien alleen op de 3%-norm. In Europa is, zoals bekend, meer nadruk komen te liggen op het bereiken van begrotingsevenwicht, als middellangetermijnopgave.

De Europese begrotingsafspraken dienen overigens het eind van dit jaar in nationale wetgeving verankerd te zijn. Nederland bevindt zich inmiddels in een groep landen die dat nog niet hebben gedaan, samen met onder andere Griekenland, Cyprus en Malta. Iemand maakte vandaag de opmerking dat Nederland weer het beste jongetje van de eurogroepklas wilde zijn. Ik weet niet of dat een grapje was of een serieuze opmerking. Ik geef maar even aan dat ook op dit punt Nederland niet bepaald het beste jongetje van de klas is. Wij hobbelen achteraan met nog een paar andere landen om dit netjes in de wetgeving te verankeren.

De heer **Essers** (CDA): Het hele verdere betoog van de minister houdt eigenlijk in dat het in het verleden niet echt heeft gekneld. Dat zijn zijn eigen woorden. Er is goed overleg tussen het Rijk en de decentrale overheden. Er is geen sprake van een buitensporigtekortprocedure op het niveau van de decentrale overheden. Dan blijft toch de vraag waarom wij die wet eigenlijk nodig hebben, behalve om tegen Europa te kunnen zeggen dat wij het in een procedure hebben vastgelegd. Wij zouden kunnen zeggen dat wij dat doen, want als het niet baat dan schaadt het ook niet. Het punt is echter -- dat is al een paar keer genoemd -- dat wij door dit te doen ook de fouten in de Europese regels naar voren halen. Het baten-lastenstelsel heeft een heel andere systematiek dan de EMU-rekenregels. De motie-Van Hijum was nodig om te voorkomen dat door die EMU-rekenregels de investeringen zouden worden aangetast. Terecht heeft het kabinet gezegd dat per se niet te willen doen, maar wij hebben geen garantie voor de toekomst. Daar voorziet die wet niet in. Wij halen echter wel die EMU-rekenregels in huis.

Minister **Dijsselbloem**: Op zichzelf is het ook prima mogelijk om de EMU-begrotingsregels toe te passen met een baten-lastenstelsel. Verschillende lidstaten doen dat ook. Nederland heeft dat op nationaal niveau niet en op decentraal niveau wel. Dat is een complicatie, maar wij hebben één set rekenregels die Nederland zou moeten toepassen. Dat hebben wij opgelost door via het goede gebruik van Nederland om met elkaar bestuurlijk overleg te voeren een aantal knelpunten weg te nemen. Nogmaals, het wetsvoorstel dat ik aantrof bij mijn aantreden en dat door mijn voorganger is ingediend, was veel en veel knellender. Dat had echt een probleem veroorzaakt. Wij hebben bestuurlijk overleg gevoerd, een aantal belangrijke wijzigingen daarin aangebracht en ervoor gezorgd dat het niet gaat knellen. Nu kom ik op het grote verschil met de regeling zoals wij die in Nederland hadden. Die zag alleen op de "min drie", om het zo maar te zeggen. De Europese begrotingsregels

gaan natuurlijk verder dan de -3%. Als de -3% gepasseerd is, ga je toe werken naar het middellangetermijndoel: begrotingsevenwicht. Dat is om en nabij -0,5%, maar het mag natuurlijk ook positief zijn. Dan hebben wij ook nog de schuldnorm, die gaat meetikken. Vanwege die zaken en vanwege het strikt vastleggen van het mechanisme, conform Europese afspraken, maken wij deze wet. Met de eenvoudige redenering dat het op een onderdeel misschien niets toevoegt, ben ik het niet eens. Het voegt wel wat toe. De constatering dat het op korte termijn niet zal knellen, kan ik bevestigen. Dat is de kern van mijn betoog, maar geleidelijk aan gaan wij naar een begrotingsevenwicht. Dat is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Die gezamenlijke verantwoordelijkheid gieten wij hiermee in een nette procedure.

De heer **Essers** (CDA): Dan blijft de vraag of de extra's die wij met deze wetgeving invoeren, niet binnen het wederzijds overleg hadden kunnen worden afgesproken. Dus hebben wij die wetgeving wel nodig als wij tot dusver alleen maar positieve ervaringen hebben met de relatie tussen het Rijk en de decentrale overheden?

Minister **Dijsselbloem**: De afspraken tot dusver zijn minder breed en diepgaand dan de afspraken die wij nu in Europees verband hebben gemaakt en die wij allemaal in onze nationale wetgeving zullen verankeren. Wij moesten dus een aantal zaken aanvullend regelen. Dat doen wij nu. Daarnaast lag er een motie van de Tweede Kamerfracties van de VVD en het CDA die uitsprak: leg nou eens netjes in de wet vast hoe de Nederlandse begrotingssystematiek werkt. Die beide dingen doen wij. Onze Europese verplichtingen verankeren wij in één wetsvoorstel. Daarin leggen wij ook onze nationale begrotingssystematiek vast.

De **voorzitter**: Tot slot, mijnheer Essers.
**

De heer **Essers** (CDA): Dat beantwoordt nog altijd niet mijn vraag of dit niet bereikt had kunnen worden in het wederzijds overleg met de decentrale overheden. Waarom heb je die wetgeving nodig als over en weer de bereidheid bestaat om die gezamenlijke verantwoordelijkheid te nemen en als wordt gezegd: wij willen voor elke periode in dat wederzijds overleg de spelregels met elkaar afspreken? Wij leven in een polderland. Waarom polderen wij op dit terrein nou uitgerekend niet?

Minister **Dijsselbloem**: Ik ben oprecht verbaasd door deze vraag. In de eerste plaats is het een lang levende wens, die er geloof ik vier jaar geleden al was onder het kabinet-Balkenende IV, om de eigen begrotingsregels in een wet te verankeren. Het CDA was daar trekker van als een van de mede-

indieners van de begroting. In de tweede plaats zijn er Europese afspraken gemaakt, waar Nederland echt het voortouw in heeft genomen. Dan kun je wel zeggen dat wij onze medeoverheden vertrouwen en dat dat nog geen probleem is geweest, maar wij gaan de komende jaren toe naar een begrotingsevenwicht. Dat doen wij niet alleen omdat Europa dat van ons verwacht en wil, maar ook omdat parlement en kabinet dat willen. Tenminste, zo heb ik de inbreng van het CDA altijd begrepen. Daar gaan wij naartoe. Dan moeten wij met elkaar afspreken hoe wij dat gaan doen. Dit is een wetsvoorstel waarin de procedure wordt afgesproken, waarin wordt afgesproken hoe wij dat gaan doen. Wij maken afspraken over het saldo, de schuld en de verdeling van de tekortruimte. Maar in dit wetsvoorstel leggen wij vooral vast hoe wij dat procedureel netjes met elkaar doen. Dat is een lang gevoelde nationale wens en het komt tegemoet aan Europese afspraken. Ik kan lang praten over de budgettaire problemen in sommige Europese regio's, waar de regionale begrotingen volstrekt niet op orde zijn. Die problemen zijn een van de grote redenen waarom de overheidstekorten in die lidstaten zijn opgelopen. Er is een reden waarom wij met elkaar hebben afgesproken om het allemaal netjes met elkaar te regelen.

De heer Ester heeft gevraagd of andere landen ook met dwingende macronormen werken voor decentrale overheden. De Europese Commissie zal in 2014 een definitief overzicht geven van de wijze waarop de lidstaten de Europese afspraken in nationale wetgeving hebben verwerkt. Zoals bekend is de implementatiedatum 1 januari 2014. Op basis van een begin dit jaar verschenen tussenevaluatie van de richtlijn inzake minimumnormen voor begrotingsraamwerken zijn er meerdere lidstaten die een macronorm hebben afgesproken met decentrale overheden of die bezig zijn om deze nu vast te leggen. Dat gebeurt in Duitsland, Italië en Oostenrijk. Portugal doet het identiek aan hoe Nederland het doet. Als daar behoefte aan is, kan ik de Kamer daarover informeren zodra de Commissie volgend jaar het overzicht heeft gepubliceerd. Ik zeg dat hierbij toe.

Over de sancties heb ik genoeg gezegd, denk ik. De heer Reuten heeft nog gevraagd of het kabinet zich in Brussel heeft verzet tegen het bij wet vastleggen van de afspraken. Het antwoord daarop is eenvoudigweg: nee, wij hechten eraan; wij hebben eraan getrokken.

Dan kom ik op een aantal meer specifieke vragen over schatkistbankieren. Ook daarbij is gevraagd naar een horizonbepaling. Een evaluatie van de wet heb ik toegezegd in de Tweede Kamer. Die zal er dan ook komen. Een horizonbepaling vind ik niet gewenst. Immers, het beheersen van de overheidsschuld in totaal is altijd belangrijk, ook als de schuld in de toekomst weer onder de 60% ligt. Hetzelfde geldt voor de aanvullende argumenten, zoals risicoreductie, het doelmatig beheren van overheidsmiddelen et cetera. Ik verwijs naar de argumenten die ik in mijn inleiding heb genoemd. Dit wetsvoorstel behoudt dus ook in de toekomst zeker zijn waarde.

De heer **Postema** (PvdA): Ik denk niet dat wij vandaag overeenstemming bereiken over nut en noodzaak van een horizonbepaling, maar het zou toch logisch zijn als het onderwerp als zodanig in de evaluatie wordt meegenomen?

Minister **Dijsselbloem**: Definieert de heer Postema het onderwerp dan als volgt? Moeten wij decentrale overheden in de toekomst, wanneer de staatsschuld bijvoorbeeld onder de 50% is gebracht, nog wel verplichten om hun overtollige publieke middelen te parkeren in de schatkist? Ik kan daar ja op zeggen. Maar dat is ook een politieke weging. Die gaat om de vraag hoe belangrijk je het vindt dat publieke middelen zorgvuldig en met beperkt risico worden beheerd, dat dat doelmatig gebeurt en dat dat ook in die situatie bijdraagt aan een zo laag mogelijke inleenbehoefte van de totale overheid op de kapitaalmarkten. Dat lijkt mij de set van argumenten waarom wij dit een goed wetsvoorstel vinden, die ook bij een lagere staatsschuld nog gelden. Ik ben bereid die discussie alsdan -- op dat moment ben ik natuurlijk nog minister -- met de heer Postema te vervolgen.

De heer **Postema** (PvdA): Wij gaan er ook van uit dat de heer Dijsselbloem dan nog minister is en dat wij dat dan zo gaan doen. Veel dank voor die toezegging. Ik denk niet dat wij elkaar vandaag gaan vinden op het onderdeel van de efficiency. Ik blijf daar maar een beetje vandaan. Als die efficiencyargumentatie namelijk zo sterk geldt, dan zou ik ook naar een inleenfaciliteit voor de decentrale overheden kijken en die is er nou net uitgehaald. Maar op dat punt kunnen wij het kabinet zijn eigen overweging. Nogmaals dank voor de toezegging over de evaluatie.

Minister **Dijsselbloem**: Zowel over de inleenfaciliteit als over de roodstandfaciliteit kom ik dadelijk nog te spreken, aangezien de decentrale overheden de uitgesproken wens hadden om die niet op te nemen. Ik kom zo nog op de argumentatie.

Er is ook gevraagd of de overtollige middelen, die voortaan in de schatkist worden geparkeerd, wel beschikbaar blijven voor de publieke taak. Ja, dat is zo. De heer Essers vroeg hoe wij zeker weten dat toekomstige kabinetten niet zullen zeggen: ik heb het geld nu in mijn schatkist zitten, hartelijk dank; ik ga het nu anders aanwenden. Mijn enige toezegging op dat punt is namelijk de wet, die wij hier met elkaar maken. Daarin is opgenomen dat de middelen die een openbaar lichaam in de schatkist aanhoudt beschikbaar blijven voor de uitoefening van de publieke taak van dat openbaar lichaam. Doordat dat in de wet is opgenomen, kan ik garanderen dat toekomstige kabinetten hier niet zonder tussenkomst van de wetgever verandering in kunnen aanbrengen. Als toekomstige kabinetten een greep in die middelen zouden willen doen, zal

de wet moeten worden veranderd. Anders wordt de wet met voeten getreden.

Financiële compensatie is alleen aan de orde in relatie tot de ingelegde middelen, waarvoor een rentevergoeding wordt geboden. Die rentevergoeding kan lager zijn dan de rendementen die nu worden gerealiseerd. Maar dat weten we niet; die rendementen zullen zeer verschillen. De rente die men ontvangt staat in relatie tot het risico dat men loopt door het geld te parkeren in de schatkist. Bestaande contracten die nog doorlopen, bestaande beleggingen met een eindtermijn die verderop ligt, worden geëerbiedigd. Ook onderling lenen blijft onder voorwaarden mogelijk. Die twee aspecten zullen ervoor zorgen dat de door sommigen gevreesde rentederving in ieder geval in de tijd zal worden gedempt. Financiële compensatie anderszins is niet gewenst. Dat is ook niet doenlijk, omdat we geen idee hebben waarvoor we dan compensatie zouden moeten bieden.

De heer Backer vroeg naar de meest actuele raming van de verwachte schulddaling als gevolg van het wetsvoorstel. Ook de heer Ester vroeg daarnaar. De cijfers die zij noemden, zijn inderdaad de meest recente ramingen voor de langere termijn. De schuldreductie zal pas geleidelijk plaatsvinden, omdat veel van de beleggingen die uitstaan aan een langere termijn zijn gebonden en dus niet zomaar vrijkomen en in de schatkist moeten worden ondergebracht. De schatting van 3% op de middellange termijn is gebaseerd op de door de decentrale overheden zelf bij het CBS aangeleverde cijfers; dat zijn cijfers uit het tweede kwartaal van 2012. Het is gecheckt: het CBS onderschrijft deze inschatting nog steeds.

De heer Essers vroeg aandacht voor de uitvoeringslasten, gerelateerd aan de overboekingen die decentrale overheden moeten doen. Om half vier 's middags. Over dat tijdstip: voor de decentrale overheden hebben we een andere inrichting gekozen dan voor de bestaande deelnemers. De bestaande deelnemers hebben hun reguliere betaalrekening gekoppeld aan de schatkist, met een automatische zerobalancing aan het einde van de dag, zonder handmatige handelingen. Voor de decentrale overheden is een wat andere opzet gekozen, en wel om meerdere redenen. Zij hebben geen toegang tot een roodstandfaciliteit bij de schatkist. Om te voorkomen dat roodstand bij de bank terechtkomt, is een tussenrekening nodig. Het afzien van het koppelen van bestaande betaalrekeningen was een wens van de decentrale overheden zelf om in control te blijven ten aanzien van de eigen middelen. Het voordeel van de tussenrekening is dat het agentschap alleen zicht heeft op de saldi op de tussenrekeningen, en geen inzicht heeft op de reguliere rekeningen van de decentrale overheden. Dat is een verdere versterking van de afspraken die we hebben gemaakt om het met Chinese Walls van elkaar gescheiden te houden. Een nadeel is inderdaad dat er handmatige boekingen gedaan moeten worden. Sommige banken kunnen dit overigens automatiseren. Het gaat om een last van niet meer dan een boeking per dag. De invoering van een drempelbedrag maakt dat die

uitvoeringskosten nog verder gematigd worden. Immers, niet elke laatste euro hoeft te worden overgeboekt. De ervaring met bestaande deelnemers wijst uit dat de kosten van schatkistbankieren zeer beperkt zijn.

De heer Reuten heeft een opmerking gemaakt over de zinsnede "De rente kan niet negatief zijn". Hij zei dat daar moet staan: "De rente zal niet negatief zijn." Hij heeft gelijk. Bij een volgende wijziging van het wetsvoorstel zal dat worden gecorrigeerd. Want het kan natuurlijk wel, maar het is een beleidsmatige keuze om de rente niet negatief te laten zijn. Vervolgens heeft hij gevraagd, waarom de hele bepaling niet uit de wet kan worden geschrapt, want de rente zou in de toekomst wel negatief kunnen zijn, bijvoorbeeld in een situatie van deflatie. Dat voorstel wil ik niet overnemen. Als de Staat tegen een negatieve rente geldt leent, dan lijkt het mij niet wenselijk om deze negatieve rente door te geven aan de decentrale overheden. Daarom hebben wij willen stellen dat de rente die de decentrale overheden krijgen, ten minste nul is.

De heer Backer heeft gevraagd naar de gevolgen voor het agentschap en voor de sectorbanken. De gevolgen voor het agentschap zijn relatief overzichtelijk: structureel 4 fte. Voor de begroting Nationale Schuld, waarvan het schatkistbankieren onderdeel uitmaakt, zijn de gevolgen de kosten die betaald worden aan de banken die het schatkistbankieren faciliteren, de rente die aan de decentrale overheden betaald wordt en de door de decentrale overheden ingelegde middelen, waardoor de Staat immers minder op de markt hoeft te lenen. Over de precieze gevolgen zal de Kamer jaarlijks worden geïnformeerd in de begroting Nationale Schuld, en in de reguliere begrotingscyclus.

Ten aanzien van de gevolgen voor de Bank Nederlandse Gemeenten en de Waterschapsbank merk ik het volgende op. Doordat dit wetsvoorstel geen leenfaciliteit kent, worden de sectorbanken niet in hun kerntaak aangetast. De tegoeden die decentrale overheden hebben uitstaan bij sectorbanken zijn relatief beperkt. Sectorbanken geven dan ook zelf aan dat de gevolgen voor hen beperkt zullen zijn. Daarnaast zal op verzoek van de koepels geen roodstandfaciliteit beschikbaar worden gesteld, waardoor de decentrale overheden, net als nu, van onder andere de sectorbanken gebruik zullen moeten maken. Ook het betalingsverkeer zal nog steeds worden verzorgd door gewone banken, dan wel sectorbanken naar believen. Wel zal de omvang van BNG Vermogensbeheer worden geraakt. Vanwege de relatief lange overgangstermijn voor bestaande beleggingen is mijn indruk dat BNG Vermogensbeheer voldoende tijd heeft om zich aan te passen aan deze nieuwe realiteit.

De heer Backer vroeg naar een studie die in 2010 is gedaan naar het schatkistbankieren. Dat ging toen met name over de rijksdienstonderdelen die zijn opgericht voor een wettelijke taak. Zijn daar nog lessen uit te trekken? Bij die beleidsdoorlichting uit 2010 is vooral gekeken naar de toenmalige deelnemers, en naar hun

tevredenheid met de aangeboden producten. Overigens was de uitkomst dat ze erg tevreden waren over de dienstverlening. Voor het schatkistbankieren van decentrale overheden biedt de studie niet veel concrete verbeterpunten. Wel blijft het agentschap continu bezig met het verbeteren van de dienstverlening. Schatkistbankieren gaat er natuurlijk wel toe leiden dat het aantal "klanten" daarvan zeer fors gaat toenemen. Waar mogelijk worden, ook om de dienstverlening zo soepel mogelijk te laten verlopen, steeds meer zaken via internet en webapplicaties afgehandeld.

De heer Backer heeft nog een vraag van juridische aard gesteld: wat is de aard van de overeenkomst die wordt gesloten tussen de Staat en de decentrale overheden, en aan wiens rechtsmacht is een tekortschieting onderworpen? Het klopt dat alle decentrale overheden een gelijklopende overeenkomst met de Staat hebben. Dat biedt op zichzelf geen ruimte voor maatwerk. Er is dan ook gekozen voor een overeenkomst die van rechtswege tot stand komt. De inhoud van de overeenkomst is overigens afgestemd met de koepels. Omdat het een privaatrechtelijke overeenkomst betreft, zal de burgerlijke rechter de bevoegde rechter zijn om in laatste instantie geschillen op te lossen.

De heer Postema vroeg waarom er geen leen- en rekening-courantfaciliteit is gekomen. In de consultatieversie zal die roodstandfaciliteit er wel in. Een leenfaciliteit heeft nimmer onderdeel uitgemaakt van het wetsvoorstel. We hebben de sectorbanken en ook andere banken zijn actief op het terrein. Vanwege de cruciale rol van de sectorbanken in de publieke sector en hun expertise op de terreinen waarmee decentrale overheden te maken hebben, vonden mijn voorganger en ik het gerechtvaardigd om kredietverlening te laten waar ze nu zit, namelijk bij banken en sectorbanken. Decentrale overheden hebben zelf aangegeven, geen behoefte te hebben aan een leenfaciliteit. Om die reden is het niet opgenomen in het uiteindelijke wetsvoorstel.

Soortgelijke overwegingen gelden voor de roodstandfaciliteit, waarvan ik al zei dat die er aanvankelijk wel in zat. De reden daarvoor was dat tijdelijk rood staan op rekening-courant vrij gebruikelijk is in het dagelijks cash management. Het leek mijn voorganger daarom handig om een instrument te hebben voor decentrale overheden om beschikbaar te hebben in de schatkist. Maar nogmaals: de decentrale overheden hebben aangegeven er geen behoefte aan te hebben. Het draagt niet bij aan schuldreductie, en we hebben in dit land banken die prima in die faciliteit kunnen voorzien.

Ik kom op de toekomst van de treasuryfunctie. Die blijft natuurlijk bestaan. Decentrale overheden moeten nog steeds een liquiditeitsplanning maken en hun leenbehoefte inschatten. De treasury zal voorstellen moeten doen voor de looptijd van zowel leningen als beleggingen binnen de normen van de wet. Kortom, de treasuryfunctie blijft nog steeds nodig. Ze wordt alleen wat eenvoudiger door het

schatkistbankieren. De techniek van het vak verandert niet.

De heer Postema heeft een belangrijk punt gemaakt met zijn vraag wie bepaalt of er sprake is van een publieke taak. Blijft dat de decentrale overheid zelf of wordt het de minister van Financiën? Met het wetsvoorstel verandert er niets aan het begrip "publieke taak". Wat wel of niet een publieke taak is, wordt bepaald door de democratisch gekozen Staten en raad. Het Rijk treedt hier niet in. Een decentrale overheid blijft dan ook volledige autonomie behouden over beleidskeuzes en bepaalt zelf haar publieke activiteiten en verantwoordelijkheden, inclusief de financiële beslissingen die hiermee gepaard gaan. De heer Postema noemde in zijn betoog een aantal voorbeelden. Hij vroeg zich af in hoeverre die nog als "publiek" kunnen worden bestempeld. Alle genoemde voorbeelden, zoals de beslissing tot investering in een energiebedrijf of -voorzieningen of tot ondersteuning op het gebied van cultuur, sport of woningbouw, zijn beleidskeuzes waarover de Staten en de raad beslissen. Het Rijk heeft daarin geen bemoeienis. Het wetsvoorstel heeft alleen betrekking op middelen die, al dan niet tijdelijk, niet worden aangewend voor de publieke taak en daarmee tijdelijk overtollig zijn. Deze liquide middelen dienen te worden aangehouden in de schatkist.

De heer **Postema** (PvdA): Ook op dit punt dank ik de minister voor de duidelijkheid. In het voorbeeld van de energiebedrijven zat een drietrapsraket. Het laatste onderdeel ervan was dat die overheid investeert, belegt in een fonds. Dat was dan toevallig, omdat het een aardig voorbeeld leek, een energiefonds. Men haalt dus even de portefeuille uit Mexico weg en gaat het herbestemmen, nu in een energiefonds. Is men dan nog steeds met een publieke taak bezig?

Minister **Dijsselbloem**: Als de overheid of het democratische orgaan dat de controle op die overheid uitoefent, van oordeel is dat dit past binnen de publieke taak, dat het dus niet sec een belegging is, dan is het een publieke taak en dan zijn het geen vrije liquide middelen. Als het geld puur vanwege een beleggingsreden in dat fonds wordt gestopt, dan hebben we echt een probleem met elkaar, want dat zou ontwijking van de wet zijn. Maar medeoverheden zullen nooit zo met de wet omgaan.

De heer **Postema** (PvdA): Daar ga ik natuurlijk ook van uit. Er is echter nog wel een ander punt dat ik in het verlengde hiervan onder de aandacht heb willen brengen. De inkomsten die decentrale overheden nu genieten uit beleggingen, dus echt vanuit een beleggingsoptiek, zijn niet zelden een vervanging van in het verleden ontvangen dividend via vruchtboomfondsen en dergelijke constructies. Dan had men vroeger van een flink aantal miljoenen op jaarbasis en dat heeft men

omgerekend in een genormeerd rendement in zo'n vruchtboomfonds. Dan hebben we het dus over beleggen, maar wel als vervanging van die eerder genoten dividenden. Hoe staat de minister daartegenover?

Minister **Dijsselbloem**: Het wetsvoorstel is daar helder over: voor zover die beleggingen nog vastzitten voor een bepaalde termijn, blijven ze vastzitten, maar als middelen na afloop van die termijn niet op korte termijn voor een publiek doel aangewend hoeven te worden, dan zijn het tijdelijk overtollige middelen, die in de schatkist moeten worden ondergebracht. Was er in het verleden rendement op, op basis van het dividend? Zeker, maar ook daarvoor gold dat er een risico-rendementsverhouding was. Dividenden zijn nooit zeker. Dus ook in het verleden zou het onverstandig zijn geweest als die overheid de verwachte of gehoopte dividendinkomsten als structurele inkomstenbron voor structureel beleid had aangewend. Het geld blijft echter beschikbaar voor publieke zaken en alleen de decentrale overheid zelf, de Staten of de raad, beslist wat ze een publiek doel vindt, passend bij de taak van de overheid.

De heer Postema heeft gevraagd naar de verwijzing in het nadere rapport naar de Comptabiliteitswet. Het ging daarbij om de beschrijving van het begrip "liquide middelen". De verwijzing naar artikel 45 van de Comptabiliteitswet en het begrip "liquide middelen" diende slechts als voorbeeld om aan te geven dat het begrip ook daar niet is gedefinieerd en dat dat in de praktijk niet tot problemen leidt. In de memorie van antwoord is mijns inziens voldoende helder gemaakt welke middelen onder "liquide middelen" worden geschaard, namelijk de middelen die nog niet zijn uitgegeven aan een publieke taak. Daarin wordt ook het voorbeeld gegeven van kasinkomsten die kasuitgaven op een bepaalde dag overtreffen.

De heer Postema heeft nog een vraag gesteld over het voorbeeld van een lening van de provincie Limburg aan een waterbedrijf. Hij vroeg hoe daarmee om te gaan in de toekomst. Ik denk dat we daarvan in de gedachtewisseling van zojuist het volgende hebben vastgesteld. Als dat een beleidskeuze is die past binnen de publieke taak -- het is alleen aan de Staten en aan de raad om dat te beoordelen -- dan is het geoorloofd. Als het een beleggingsdoel heeft of als er wordt geparkeerd met een beleggingsdoel, dan zou dat spanning opleveren met de wet.

Dan het punt over de energiegelden. Ik heb dat zojuist bij interruptie al aangegeven.

De heer Postema heeft gevraagd waarom decentrale overheden nu worden verplicht tot een geringe risk appetite, namelijk het accepteren van een lager rendement gekoppeld aan het lage risico. Hij vroeg zich af of er niet met twee maten wordt gemeten, aangezien het Rijk meer risico loopt met garanties en staatsdeelnemingen. Het staat decentrale overheden geheel vrij om, net als het Rijk, deelnemingen aan te gaan en garanties te verstrekken en hierbij een bepaald risico te lopen.

Het moet dan wel passen bij de publieke taak en beargumenteerd, gemotiveerd en democratisch gelegitimeerd zijn. Dit alles moet dan ook nog eens binnen de kaders van de Europese wet- en regelgeving vallen.

De heer Ester heeft een aantal suggesties gedaan voor de inhoud van de evaluatie van de wet. Hij heeft, terecht, vastgesteld dat de evaluatie niet in het wetsvoorstel zelf staat. Hij zou bepaalde elementen graag terugzien in de evaluatie. Hij noemde concreet het effect op de EMU-schuld, de gerealiseerde efficiencywinst, rendementseffecten en natuurlijk de autonomie van de decentrale overheden. Ik zeg hem graag toe dat deze elementen deel zullen uitmaken van de evaluatie.

De heer Ester heeft ook gevraagd of de BES-eilanden onder het wetsvoorstel vallen. Het antwoord daarop is: nee. De BES-eilanden zijn weliswaar bijzondere openbare lichamen, maar geen openbare lichamen die onder de Wet fido vallen. Daarom vallen de BES-eilanden niet onder de wettelijke verplichting tot schatkistbankieren.

De heer De Lange heeft gevraagd naar de rating van Nederland. Hij stelde dat de ratingbureaus Nederland een negatieve outlook geven. Een downgrade zou effect kunnen hebben op de rentetarieven voor de decentrale overheden. Vaste beleidslijn is om niet te speculeren over ratings en over wat in de toekomst zal gebeuren. Ik beschouw het natuurlijk wel als mijn opdracht om ervoor te zorgen dat we een goede rating behouden. Beide wetsvoorstellen dragen daaraan bij. In het theoretische geval dat de rating van Nederland wordt verlaagd en de inleenrente voor de Staat stijgt, zal dat ten goede komen aan de rentevergoeding die decentrale overheden krijgen op de middelen die zij in de schatkist hebben ondergebracht. Ik zie echter niet uit naar dat scenario.

De heer De Lange heeft ook opgemerkt dat veel gemeenten in hun treasurystatuut hebben staan dat ze alleen middelen mogen uitzetten bij een tegenpartij met een triple-A-rating. Wat betekent het wetsvoorstel voor deze statuten? Dit is een terecht punt. Gemeenten zullen als gevolg van het wetsvoorstel hun treasurystatuut op dit punt moeten aanpassen. Bepalingen over tegenpartijen waarbij overtollige middelen mogen worden uitgezet, zijn in feite niet meer nodig, omdat die middelen in de schatkist moeten worden ondergebracht, met uitzondering van het drempelbedrag. Ik heb begrepen dat mijn collega van Binnenlandse Zaken de bestaande Handreiking Treasury op dit punt zal actualiseren.

Dank u wel, voorzitter.

De voorzitter: Mijnheer Reuten, hebt u een kleine interruptie?

**

De heer **Reuten** (SP): Er is nog één vraag blijven liggen. Ik had het wetsartikel over het verbod op leningen aan personeel aangegrepen om de minister te vragen waarom de Nederlandsche Bank

hypothecaire leningen aan zijn personeel verstrekt en wat hierbij het verschil is met de markttrente.

Minister **Dijsselbloem**: Mag ik toezeggen dat ik hier schriftelijk op terugkom? Het fenomeen was mij namelijk onbekend. Ik ga mij hier met gezwinde spoed in verdiepen, zodat ik deze vraag kan beantwoorden.

De heer **Reuten** (SP): In het laatste jaarverslag staat op bladzijde 170 overigens ook hoeveel de directie aan hypotheekleningen toegeschoven is. Ik vind dat trouwens niet echt chic. Als je al zo'n dik salaris krijgt, hoef je als directeur niet ook nog van de bank een hypothecaire lening te krijgen.

Minister **Dijsselbloem**: Ik waardeer in de heer Reuten dat hij er altijd de voetnoten en de bronnen exact bij kan geven. Dat helpt mij in het uitoefenen van mijn functie. Ik kom er graag schriftelijk op terug.

De **voorzitter**: Dan zijn we nu toegekomen aan de tweede termijn van de kant van de Kamer.

**

*N

De heer **Essers** (CDA): Voorzitter. Ik dank de minister voor de beantwoording van onze vragen. Het is een wat merkwaardig debat. Als je de minister zo hoort redeneren, vraag je je af wie er eigenlijk tegen deze wetsvoorstellen zou kunnen zijn. We zijn immers allemaal voor gedegen, houdbare overheidsfinanciën. De meesten van ons hebben zich geschaard achter de EMU-normen: het EMU-saldo en de EMU-schuld. Waarom dan toch zo kritisch over de wetsvoorstellen? Waarom is het IPO overtuigd tegenstander, getuige de uitingen die wij krijgen? Dat heeft te maken met nut en noodzaak van deze wetgeving. Het is niet zo dat het helemaal niets betekent. Het is een aantasting van de autonomie van de decentrale overheden. Zonder de verplichting tot schatkistbankieren hadden de overheden nog steeds de mogelijkheid om zelf te bepalen of zij hun overschot al dan niet iets riskanter zouden gaan beleggen. Ze zouden ook niet te maken hebben met extra kosten. Als je het de lage overheden vraagt, zouden ze zeggen: wij geven er de voorkeur aan om dat verplicht schatkistbankieren te kunnen voortzetten.

De vraag blijft waarom het dan toch nodig is. Dat komt doordat er een rare fout zit in de Europese regels. Als een lagere overheid overtollige middelen uitzet bij derde partijen, dan leidt dat niet tot een verlaging van de EMU-schuld. Het is echter niet nodig om de saldi van de decentrale overheden op te tellen ter bepaling van de EMU-schuld; dat is meerdere malen gezegd. Die systematiek kennen we al vele jaren. Het is louter en alleen nodig

omdat, als decentrale overheden overschotten hebben en die uitzetten bij een bank, dat niet meetelt voor de verlaging van de EMU-schuld.

Goed, dat is dan een gegeven. Ik zou me nog kunnen voorstellen dat je vanwege de crisis en de overschrijding van de gemaakte afspraken afspreekt om de verplichting tot schatkistbankieren in te voeren om de EMU-schuld omlaag te brengen. Dan heb je in ieder geval vastgesteld dat het niet te wijten is aan die decentrale overheden, maar dat het komt door de fout in het Europese systeem. Vervolgens moet de overheid haar uiterste best doen om het de decentrale overheden "naar de zin te maken". Dat wil zeggen dat je duidelijk aan moet geven dat je dit alleen doet vanwege de tekorten die we op dit moment hebben. Als die tekorten er niet meer zijn, dan moet je er als de wiedeweerga voor zorgen dat het verplicht schatkistbankieren niet meer nodig is. Bovendien moet je je inspannen om revenuen te compenseren die de decentrale overheden mislopen vanwege aantoonbaar lage rendementen. Daarnaast moet je je best doen om de extra kosten te compenseren die met zero balancing te maken hebben.

De heer **Backer** (D66): U was eigenlijk al klaar met uw eerste termijn toen pas tot mij doordrong dat u eigenlijk geweldig veel bezwaren opperde tegen beide voorstellen. Laat ik me even tot het schatkistbankieren beperken. Ik meende dat dit voorstel toch al in het Lenteakkoord is aangekondigd. Op pagina 34 van het Lenteakkoord staat de afspraak over het schatkistbankieren, zonder allerlei mitsen, maren en voorwaarden. Wat is er intussen veranderd?

De heer **Essers** (CDA): Sorry, maar ik sta hier namens de CDA-fractie in de Eerste Kamer. Ik was niet bij dat Lenteakkoord betrokken. Dat moeten we even helder vaststellen.

De heer **Backer** (D66): Die staatsrechtelijke correctie is natuurlijk volkomen juist, maar de politieke realiteit is dat we alle maatregelen die voortkwamen uit het Lenteakkoord hier behandeld hebben. Daar waren politiek moeilijke maatregelen bij en daar heeft het CDA zich ook voor ingespannen. Ik was eerlijk gezegd verbaasd om dit waar te nemen. Uw antwoord is strikt genomen correct, maar politiek vind ik het wel opmerkelijk.

De heer **Essers** (CDA): Dat ben ik toch niet met u eens. Ik doe namelijk helemaal niets af aan het betoog van de minister. Mijn punt is dat dit gerealiseerd had kunnen worden, althans die poging had ondernomen moeten worden, in regelmatig overleg met de decentrale overheden. Ik kan me nog voorstellen dat je overeenkomt om schatkistbankieren tijdelijk te verplichten. Maar wees dan ook sportief. Wees bereid om die kosten te compenseren. Wees ook bereid om een horizonbepaling op te nemen voor als het niet meer

nodig is. Dat dit niet allemaal expliciet is opgenomen in de hectiek rond het Lenteakkoord, vind ik onvoldoende om ons gebonden te weten. Dan hadden we het hele debat niet hoeven voeren en hadden we het schriftelijk kunnen afdoen. Ik blijf daar dus bij.

Hetzelfde geldt voor de Wet Hof. Waarom zou het IPO zich daar zo tegen verzetten? Men is niet gerust op die Europese regels. Die kunnen uiteindelijk tegen de decentrale overheden werken. Ik ben blij met de opmerking van de minister dat wat betreft het verplicht schatkistbankieren in de wet verankerd is dat daar nooit aangekomen kan worden en dat men niet kan zeggen dat men die middelen niet voor eigen doeleinden kan gebruiken. Bij de Wet Hof speelt elke keer iets anders mee. Er was zelfs een motie nodig in de Tweede Kamer. De minister heeft ook toegezegd dat er in deze periode geen enkele vrees hoeft te zijn voor een sanctie of voor aantasting van de investeringen. Dat geeft toch aan dat de decentrale overheden wel degelijk bevreesd zijn voor die rare systematiek van kasstelsels voor de berekening van de EMU-tekorten. Het blijft voor mij een gegeven dat je veel beter in de Nederlandse traditie van wederzijds overleg dezelfde afspraken had kunnen maken als nu gemaakt zijn met vage wetgeving, maar die voor de toekomst die dreigementen laat bestaan. Dat is mijn punt. Ik blijf erbij dat dit op een andere manier geregeld had kunnen worden. Als dat toch niet zou kunnen, dan had het in ieder geval proportioneel gemoeten door een horizonbepaling en een compensatieregeling op te nemen.

De heer **Backer** (D66): De heer Essers zegt dus eigenlijk, in weerwil van de uitvoerige schriftelijke voorbereiding waarin heel uitvoerig wordt ingegaan op het Stabiliteits- en Groeipact, dat wij allebei gesteund hebben, en de maatregelen die daaruit voortvloeien, dat er geen rechte lijn van die beslissingen en verbondenheid loopt naar de Wet Hof. Dat vind ik opmerkelijk als we de schriftelijke voorbereiding volgen. Daarin is dat namelijk uitvoerig betoogd. Daarom kan mijn fractie er ook achter staan dat dit wel zo is. Het is niet zomaar een vrije keuze. We hadden dit niet zomaar op een andere manier kunnen oplossen, althans ik zie niet hoe dat zou kunnen binnen het Stabiliteits- en Groeipact.

De heer **Essers** (CDA): Ik houd toch staande dat wij de ruimte hadden kunnen hebben om dat anders te regelen, als we Brussel maar duidelijk hadden gemaakt dat het serieus is. Wellicht dat de minister daar in zijn tweede termijn nog op zou kunnen ingaan. De minister zei zelf dat het nooit echt heeft gekneld in het verleden. Ik denk dat we ook kunnen wijzen op het feit dat de discipline van de decentrale overheden goed genoeg is om daarop te vertrouwen. Als vervolgens zou blijken dat dit niet zo is, kun je alsnog ingrijpen met verdergaande maatregelen. Zo ver zijn we echter nog niet.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik dank de minister voor zijn antwoorden. Ook dank ik hem voor het iets inperken van zijn inleiding.

Het schrappen van het zinnetje "de rente kan c.q. zal niet negatief zijn" laten wij maar over aan een kabinet dat geconfronteerd wordt met deflatie. Dat kan dus later ook nog.

De minister leek verbaasd dat mijn fractie voorstander is van het trendmatig begrotingsbeleid. Ik kan hem vertellen dat bij mijn eerste algemene financiële beschouwingen in deze Kamer in 2007 ik dat al uiteengezet heb. Toen zat daar minister Bos. Het debat ging toen over de verscherping van de zogenoemde signaalwaarde, waar Bos zelf eigenlijk ook geen voorstander van was, maar die eigenlijk het resultaat was van een kabinetscompromis. Mijn fractie is voorstander van een trendmatig begrotingsbeleid, maar dan wel consequent, zuiver en onbegrensd. Juist in een zware recessie heb je dat het hardste nodig en uiteraard moet je het dan via de trendmatige vastgestelde uitgaven weer inlopen in tijden van hoogconjunctuur.

Helaas worden de minister en ik het voorsnog niet eens over de definitie van trendmatig begrotingsbeleid, maar dat moeten hij en ik dan maar aanvaarden.

*N

De heer **Backer** (D66): Voorzitter. Het antwoord van de minister was op een groot aantal punten verhelderend, in ieder geval voor mijn fractie.

Ik waardeer zijn toezegging over de evaluatie inzake het schatkistbankieren. Dat geldt ook voor zijn opmerking -- dit punt ligt in mijn fractie nogal gevoelig -- dat wordt bekeken óf het wordt doorgezet als gebleken is dat de effectieve schuld lager is dan de EMU-schuld. Niet dat het direct uit de wet blijkt, maar er zijn toch tal van casusposities, die ook door collega Postema zijn genoemd, waarbij de vraag opkomt wanneer iets overtollig geld is en waar de beoordeling van de publieke taak ligt. Dat is nu overigens helder door de minister uitgelegd.

Dan kom ik te spreken over het amendement-Koolmees/Van Hijum/Schouten op stuk nr. 23 inzake de Wet Hof. Het is natuurlijk een beetje gek om te zeggen dat er bij de stemming iets is misgegaan, want dan zouden we wel vaker dat argument willen gebruiken. Ik heb het nog even nagekeken. Genoemd amendement had een positief stemadvies van het kabinet en desondanks is het verworpen, maar ik begrijp uit de behandeling van vandaag en uit het interruptiedebatje van zo-even dat het wel degelijk onderdeel van de wet zou moeten uitmaken en dit dan in de vorm van een reparatie gaat plaatsvinden. Dat zou dan technisch betekenen dat het wetsvoorstel in stemming kan komen, maar dat dan artikel 6 niet in werking zal treden. De minister zei dat al is toegezegd dat tot 2017 de sanctie- of correctiebepaling niet van

toepassing zal zijn, maar technisch gezien is het dan gek dat artikel 6 in werking treedt terwijl het toch al vervangen zou worden. Dus misschien is er een mouw aan te passen door de wet in werking te laten treden met uitzondering van artikel 6 en die later te vervangen door de reparatiewet.

Ik heb verder waargenomen dat er ook op dit punt een evaluatiebepaling is.

Ik rond af. Op basis van de door de minister gegeven uitleg en verhelderingen zal ik beide voorstellen aan mijn fractie voorleggen voor een eindafweging.

*N

De heer **Postema** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de minister voor de heldere beantwoording van de vragen die ook vanuit de PvdA rondom beide wetsvoorstellen zijn gesteld. Ik tel de zegeningen van dit debat. Ik ben in het bijzonder dankbaar voor de toezegging of misschien wel de bevestiging dat het sanctie-instrumentarium te zijner tijd wordt vervangen door een correctiemechanisme en dat het tot die tijd niet zal worden toegepast, dat er bij de Wet Hof geen sprake kan zijn van een inbreuk op de decentrale beleidsautonomie, met name vanwege de macronormering, en dat niet op basis van individuele gevallen tot correcties zal worden overgegaan en ook niet op basis van individuele jaren.

Een aandachtspunt wat ons betreft is het voornemen om te zijner tijd de tekortruimte verder terug te dringen, waarover de minister sprak. Ik zou hem dan graag nogmaals mee willen geven het punt van de onvergelykbaarheid van het baten-lastenstelsel en het kasverplichtingenstelsel, waarbij ik vooral wijs op de manier waarop het in de praktijk bij de decentrale overheden gaat. Wat ons betreft zouden we dus voorzichtig moeten zijn met het terugdringen van de tekortruimte voor de decentrale overheden.

Ten aanzien van het schatkistbankieren geldt eigenlijk eenzelfde soort verhaal. Veel dank voor de geboden helderheid. Daarnaast dank ik de minister voor zijn toezegging om in de evaluatie nadrukkelijk nog eens te kijken naar nut en noodzaak van het schatkistbankieren ingeval de EMU-normen feitelijk niet meer actueel zijn, in de zin dat ze niet meer dwingend zijn. Wij zouden echt graag zien dat dit te zijner tijd op die manier door de evaluatoren wordt gezien.

Voorts stellen we vast dat de minister nogmaals heeft bevestigd dat het Rijk niet treedt in de publieke taak en dat dit echt aan de democratisch gekozen raden en staten en de door hen aangewezen bestuurders is. Ik denk dat dit een belangrijke uitkomst is. Dat geldt ook voor de vaststelling dat die decentrale overheden nog steeds wel in staat worden gesteld om, daar waar ze dat nodig achten, risicodragend te investeren, mits dat maar gekoppeld is aan die publieke taakuitoefening.

Zijn er dan geen discussies meer over in de komende jaren of denken we dat die discussies

luwen en dat de vrees volledig ophoudt te bestaan? Welnu, dat is misschien een beetje te veel van het goede. Ook daarom is het belangrijk om dit te evalueren. Met die verzuchting maar ook met een positief gemoed zal ik beide wetsvoorstellen aan mijn fractie voorleggen.

*N

De heer **Ester** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik dank de minister voor de beantwoording van onze vragen. Ik dank ook de ambtelijke staf. Ik denk dat alle argumenten nu wel zo'n beetje zijn gewisseld en dat we toe zijn aan het opmaken van de eindbalans.

Mijn fractie blijft grote moeite houden met de Wet Hof. Wij blijven erbij dat de bestuurlijke autonomie van decentrale overheden in het geding is. Op dat punt heeft de minister ons nog niet helemaal kunnen overtuigen. Wij vrezen met name de negatieve effecten van de Wet Hof op de investeringen van provincies, gemeenten en waterschappen. Juist in deze tijd lijkt het ons zo te zijn dat wij geen barrières moeten opwerpen voor investeringen door decentrale overheden omdat we een andere boekhoudsystematiek zijn gaan hanteren. We kunnen ons heel goed vinden in de argumentatie van de woordvoerder van het CDA op dit punt. In onze visie is de proportionaliteit van het wetsvoorstel in het geding. Dat weegt zwaar voor mijn fractie.

Over het schatkistbankieren zijn wij per saldo wat minder negatief. Daarmee hebben wij wat minder moeite. We stellen vast dat er voldoende garanties zijn dat de autonomie van lagere overheden hier niet, of althans minder wordt geschaad. We onderstrepen vooral het belang van risicoarm beleggen, hetgeen door dit wetsvoorstel wordt bevorderd. Ik dank de minister voor de toezegging om de criteria die ik in eerste termijn noemde voor de evaluatie, over te nemen. Dat waardeert mijn fractie zeer.

Afsluitend hebben wij de nodige moeite met de Wet Hof en iets minder moeite met de wet verplicht schatkistbankieren. Een slotopmerking zou kunnen zijn dat ook hier blijkt dat de Brusselse arm ver reikt en nu ook volop de werkelijkheid van lagere overheden raakt.

*N

De heer **De Lange** (OSF): Mevrouw de voorzitter. Allereerst dank ik de minister voor de uitgebreide beantwoording van de vele vragen. Ik heb vanavond heel veel gehoord over het wat mislukte amendement-Koolmees. Misschien is het goede nieuws dat er een winterharde koolmees wordt gefokt, in Wageningen of all places, zodat dit probleem zich in de toekomst waarschijnlijk niet meer zal voordoen.

Laat ik ook een geheim verklappen. Ik heb als achterban de provinciale partijen. In het

algemeen geven die me weinig hoofdpijn, behalve de hoofdpijn die ik van nature al heb. Meestal laten ze me in alle rust mijn taken in de Eerste Kamer vervullen. De wetsvoorstellen waarover we vanavond hebben gesproken, zijn merkwaardig genoeg een uitzondering. Ik ben van alle kanten door mijn provinciale achterban op de nek gezeten met allerlei zorgen, allemaal in lijn met datgene wat ook de heer Essers naar voren bracht. Ik zal het debat van vandaag en de antwoorden die we hebben gekregen, terugkoppelen naar diezelfde provinciale achterban. Aan de hand daarvan zal het stemgedrag van mijn fractie voor volgende week worden bepaald.

De **voorzitter**: Dank u wel, mijnheer De Lange. Ik sluit ... nee, ik geef het woord aan de minister van Financiën. Iedereen was al zo concluderend in zijn tweede termijn dat ik dacht: laat ik een beetje haast maken!

**

*N

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. Ik doe een ultieme poging om de fracties te overtuigen die nog steeds grote twijfel hebben aan het waarom van de Wet Hof. Bij de ChristenUnie-fractie zal mij dat misschien moeilijker afgaan, omdat de ChristenUnie wat afstandelijker en kritischer kijkt naar de Europese afspraken die we hebben gemaakt. Ik kan mij niet voorstellen ... Het is niet aan mij om mij iets voor te stellen, maar ik zal mij toch met name richten op de fractie van het CDA. Het CDA was in de Tweede Kamer en in het kabinet toch drager, indiener, bemoediger, aanjager van de Wet Hof en heeft ook in de Eerste Kamer een traditie om Europa en de Europese afspraken buitengewoon serieus te nemen. Vanuit dat oogpunt hoop ik zeer dat ik de steun van de CDA-fractie voor de Wet Hof nog kan winnen.

Ik denk dat het toch belangrijk is om iets meer in detail aan te geven waaruit deze afspraken voortkomen. De eerste bron is de Europese richtlijn inzake minimumnormen voor de nationale begrotingsraamwerken. Daarin wordt onder meer gesteld dat alle afspraken uit de richtlijn op het gebied van begrotingsregels ook consequent op alle subsectoren van de overheid -- dat zijn de bewoordingen van de richtlijn -- worden toegepast. In de richtlijn wordt gesteld dat elke lidstaat meerjarig cijfermatig begrotingsregels voor de overheid als geheel, Rijk en decentrale overheden, dient vast te stellen die de naleving van de begrotingsverplichtingen uit het EU-Werkingsverdrag doeltreffend dienen te bevorderen. Dat "doeltreffend bevorderen" is geen vrijblijvende zinsnede; daarmee verplichten de lidstaten zich ertoe om dat daadwerkelijk te beïnvloeden. Zij mogen niet zeggen "wij zullen dat doen, vertrouwt u op ons, wij zullen er overleg over voeren met onze overheidsdelen of overheidslagen" maar zij moeten het doeltreffend

bevorderen. Deze richtlijn dient uiterlijk eind dit jaar te worden geïmplementeerd. De Wet Hof dient daartoe.

De tweede aanleiding is gelegen in het europluspact van maart 2011, waarin de regeringsleiders overeenkwamen de verplichtingen van het Stabiliteits- en Groeipact in nationale wetgeving om te zetten, waarbij toen expliciet is gesteld dat in ieder geval de begrotingsdiscipline nationaal en subnationaal moet worden gewaarborgd. Opnieuw kan dat niet door te zeggen "we zullen dat doen, we zullen er goed overleg over voeren" maar door het te waarborgen en door aan elkaar in wetgeving te laten zien hoe dat zal plaatsvinden. Vervolgens is Nederland, voortbouwend op de verplichting uit het europluspact, de verplichting aangaande van het stabiliteitsverdrag, dat uiteraard ook in deze Kamer is behandeld, om Europese afspraken over het structurele begrotingsevenwicht -- de midterm objectives -- te verankeren in nationale wetgeving. Ook dat was nog niet het geval in de Nederlandse wetgeving. Uit de afspraken van het stabiliteitsverdrag volgt dat de Wet Hof uiterlijk op 1 januari 2014 in werking dient te treden. Het stabiliteitsverdrag is al in maart goedgekeurd door de Tweede Kamer.

Dit alles maakt dat datgene wat wij nu regelen in de Wet Hof zowel inhoudelijk als procedureel een meerwaarde heeft ten opzichte van de bestaande afspraken met de decentrale overheden in de bestaande nationale wetgeving. We hebben ons daaraan gecommitteerd, niet omdat het moest van Europa -- als u er mij ooit op betrapt dat ik "Europa" als excuus aanvoer, voorzitter, dan mag u mij de zaal uitzetten -- maar omdat Nederland het belangrijk vond om deze begrotingsafspraken in de begrotingsdiscipline te verankeren richting alle lidstaten en ook richting de medeoverheden in de verschillende lidstaten. Er is dus daadwerkelijk een harde Europese verplichting om het te regelen, om het te beïnvloeden om het ook geloofwaardig en zo nodig afdwingbaar te maken. Ja, het is waar: ik verwacht niet dat het sanctie-instrumentarium in de Nederlandse bestuurlijke verhoudingen wordt toegepast. Het bestuurlijk overleg dat ik heb gevoerd geeft mij aanleiding om dit te bevestigen. Het sanctie-instrumentarium in deze wet zullen we zelfs helemaal niet toepassen. Het zal nog voor het einde van de kabinetsperiode worden vervangen door het oude mechanisme van de Wet fido, zoals het amendement van de heer Koolmees had beoogd te regelen.

Daarmee kom ik bij de vraag van de heer Backer. Het is waar dat ik positief was over het amendement. We hadden een uitstekend debat in de Tweede Kamer, waarin ik verschillende punten van de Tweede Kamer kon toezeggen, vanuit de overtuiging dat we deze wet nu moeten neerzetten. We maken hier goede procedureafspraken. Op basis van goed bestuurlijk overleg gaan we het de komende jaren inregelen en gaan we het begrotingstekort gezamenlijk terugdringen. Ik vond het daarom prima om over te gaan van sancties naar een mechanisme dat meer is gebaseerd op

bestuurlijk overleg met een "ultimatum terugvaloptie". Het amendement is verworpen. Daarna is mij in de Tweede Kamer gebleken dat er wel steun voor was geweest. Die dingen gebeuren. Er is toen informeel overleg geweest over de vraag of de initiatiefnemer van het amendement een initiatiefwet zou moeten maken of dat ik het als minister alsnog zou kunnen regelen. In overleg met de ondertekenaar van het amendement is afgesproken om het in een apart wetsvoorstel erachteraan te sturen. Het wetsvoorstel moet op tijd van kracht worden en het is belangrijk dat wij ons aan de afspraken houden. Het artikel zal niet worden toegepast. Ik kan het er nu niet uithalen -- dat kan wetstechnisch niet -- maar de afspraak is dat wij het artikel deze periode niet zullen toepassen. Dat is bevestigd in het debat en in de Handelingen vastgelegd, hier en in de Tweede Kamer. Maar ook in het bestuurlijk overleg is het afgesproken. De wet is daarmee wel compleet, want een en ander laat wel zien dat het een complete wet is, inclusief: wat doe je nu als niemand zich eraan houdt en het tekort zal ontsporen? Maar wij gaan het zo snel mogelijk op een betere manier regelen.

Ik ben uitgebreid ingegaan op de vraag van de heer Essers wat nu echt de dwingende noodzaak is om een aantal zaken te regelen zoals wij ze regelen en waar een en ander uit voortkomt. Hij heeft gezegd: alles goed en wel, maar dan nog zou je een horizonbepaling moeten opnemen. Ik begrijp de inhoudelijke redenering niet, zeker niet wat betreft de Wet Hof, want de Wet Hof ziet op saldi, ook in de toekomst. Saldi zullen niet worden teruggebracht naar min 0,5 en daar voor de eeuwigheid op blijven staan. Er zullen weer moeilijke periodes komen en die zullen bewegen. Ook dan gelden er weer regels, in de trant van: hoe gaan wij met elkaar proberen terug te gaan naar het evenwicht en in welke verdeling? Ook in de toekomst zal zo'n procedureafspraken over de vraag hoe wij daarmee omgaan, zinvol zijn.

Het compenseren van de rekenen speelde meer bij het wetsvoorstel inzake schatkistbankieren. Daarbij is er echt een afruil tussen risico en rendement. Het is zo dat sommige overheden goed hebben belegd. Zij hebben dat ongetwijfeld ook zorgvuldig gedaan. Er zijn ook overheden die veel geld hebben verloren in hun beleggingsbeleid, of waarvan de beleggingen qua rendement zeer zijn tegengevallen. Ik kan daar niet een rendementsnorm, een geschat rendement of een langjarig gemiddeld rendement op zetten en zeggen: dat ga ik u vergoeden. Nogmaals: risico en rendement staan in gezonde verhouding tot elkaar.

De kostenvergoeding was het laatste punt van de heer Essers. Daarvan kan ik alleen maar aangeven dat het qua kosten zeer overzichtelijk is, omdat het een vast ritme en een vaste systematiek wordt. Wij zullen er alles aan doen om het in de toekomst zo veel mogelijk te automatiseren en de medeoverheden daarin tegemoet te komen om het technisch zo soepel mogelijk te laten verlopen. De kosten zijn echt zeer overzichtelijk en ik kan niet inschatten welke andere kosten een medeoverheid zou maken in de treasuryfunctie. Als men heel

ingewikkelde beleggingen heeft, of als het geld anderszins wordt geparkeerd voor kortere of langere tijd, zitten daar natuurlijk ook kosten aan vast.

Ik neem mijn verbazing terug over de opmerking van de heer Reuten over het trendmatig begrotingsbeleid. Hij heeft aangegeven dat de SP-fractie dat al heel lang steunt, maar graag vasthoudt aan de originele definitie, namelijk: onbegrensd. Ik denk dat het verstandig is om ons te committeren aan bepaalde begrenzingen op het moment dat wij wel zullen bijsturen. Voor het overige laten wij de trend meebewegen met de conjunctuur, zeker waar het de inkomstenkant betreft.

De heer Essers heeft een opmerking gemaakt over de Wet Hof en de investeringsruimte. Ik kom daar nog één keer op terug. Ik probeer altijd zo inhoudelijk mogelijk te redeneren. Ik heb met hem ook vastgesteld dat er bij de medeoverheden, zeker bij de provincies, maar ook bij de waterschappen, veel zorgen over zijn dat die investeringsruimte zal worden bekneld. Het enige wat ik daaraan kan doen, is de feiten laten spreken. De feiten laten echt zien dat de tekortruimte die wij in onze onderlinge verdeling aan hen hebben toebedeeld, de afgelopen jaren nog nooit knellend is geweest. Hij wordt de eerste drie jaar niet aangepast. Over drie jaar hebben wij eerst opnieuw bestuurlijk overleg om te bezien hoe het verloopt. Mocht het toch knellend zijn omdat alle waterschappen en alle provincies ineens hun tegoeden willen investeren -- wat misschien vanuit economisch oogpunt heel aantrekkelijk zal zijn, maar wat ik niet verwacht -- dan zullen wij overleg voeren over de vraag wat dat betekent. Maar de praktijk laat zien dat het niet gaat knellen en de verwachtingen van het CPB laten zien dat het niet zal gaan knellen. Mocht het de eerstkomende jaren meteen gaan knellen, dan zullen wij gewoon verstandig bestuurlijk overleg voeren. Dan zijn er geen sancties. Ik kan niet meer doen en ik blijf het uitleggen, ook aan de decentrale overheden, om hun zorgen weg te nemen.

Ik waarschuw wel tegen factfree politics, waarbij wij gewoon handelen op basis van een vrees, in de trant van "ja, maar het zal gaan knellen", zonder dat wij kijken naar de feiten en ons afvragen: wat zijn dan de investeringsopgaven, wat is de investeringsruimte, heeft het gekneld, wordt de tekortruimte verkleind? Nee, je moet ook op een gegeven moment de vrees rationaliseren en zeggen: mensen, de ruimte is voldoende, wij willen uw investeringen helemaal niet afknellen en er is geen enkele reden om aan te nemen dat het zal gaan knellen. Ik hoop zeer dat de decentrale overheden blijven investeren.

De beraadslaging wordt gesloten.

De voorzitter: Over beide wetsvoorstellen zal volgende week dinsdag worden gestemd.

**

*B

!Resolutieheffing!

Aan de orde is de voortzetting van de gezamenlijke behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (Incidentele suppletoire begroting staatsinterventie) (33533);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (wijziging samenhangende met de Voorjaarsnota) (33640-IX);**

- **het wetsvoorstel Invoering van een tijdelijke heffing voor de bankensector (Tijdelijke wet resolutieheffing 2014) (33653).**

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. De leden Reuten en Postema hebben vragen gesteld. Zij hebben zich behoorlijk kritisch uitgelaten over dit wetsvoorstel, met name over de omvang van de resolutieheffing die aan de Nederlandse banken wordt opgelegd. Bij de nationalisatie van SNS en in het hele proces dat daaraan voorafging, heeft het kabinet voortdurend gelet op de balans tussen de belangen van burgers, de belangen van de klanten, de consumenten, en de belangen van de financiële sector. Het gaat met name om de afweging of de kosten voor de bankensector, die zouden voortvloeien uit het activeren van het dgs, verantwoord zouden zijn in verband met de financiële stabiliteit. Naar mijn oordeel is dat niet het geval. Ik heb mij daarbij inderdaad laten leiden door een advies van de Nederlandsche Bank. Wij hebben daarom gekozen voor de oplossing waarbij de rekening in eerste instantie maximaal wordt neergelegd bij de bestaande aandeelhouders en achtergestelde crediteuren. Dat is een unicum in de Nederlandse geschiedenis en zelfs in Europa zeer uniek. Door de resolutieheffing levert ook de bancaire sector daarnaast een bijdrage van 1 miljard. Dat is de maximale bijdrage van de sector als geheel die de Nederlandsche Bank met het oog op de stabiliteit van het Nederlandse financiële bestel verantwoord achtte. De kosten van het redden worden dus voor de belastingbetaler zo laag mogelijk gehouden door enerzijds aandeelhouders en junior bondholders een bail-in op te leggen en anderzijds de overige Nederlandse banken een bijdrage te laten betalen.

De gezondheid van de Nederlandse banken wordt hierdoor niet ondermijnd. We moeten voor ogen houden dat ook de kosten die bij de banken in rekening worden gebracht, voor een belangrijk deel zullen worden doorbelast aan klanten, consumenten en bedrijven. Het kabinet vindt dan ook dat dit in

de geest van de tijdelijke wet resolutieheffing is. Deze wet beoogt de kosten van de nationalisatie in redelijkheid en verantwoordelijkheid bij de bancaire sector neer te leggen.

De heer **Reuten** (SP): De minister zegt dat het bedrag waar het nu om gaat, door de banken zal worden doorberekend aan de klanten, nog even afgezien van de vraag hoe je het sommetje maakt, 1 miljard of 0,7 miljard. Het is heel opmerkelijk dat hij dit zegt, want dan laat hij dus het sombere scenario van DNB schieten. Immers, DNB zegt dat we in een situatie zitten van financieringskrapte voor de banken, dat dus het sombere scenario geldt en dat dus niet geldt wat de minister zegt, namelijk dat er wordt doorberekend. Dat is dus niet consistent.

Minister **Dijsselbloem**: Nee. DNB schetst twee scenario's. In beide gevallen gaat het ten koste van de financiële positie van de banken. In beide gevallen kan het ten koste gaan van de kredietverlening. In beide gevallen kan het in meer of mindere mate worden doorberekend aan de klanten. Ik denk dat in de huidige situatie, gegeven de kapitaalschaarste, het goed mogelijk is dat de banken het voor een deel wel zullen doorbelasten aan hun klanten. Dat past dus in de scenario's van DNB. Is met een meetlatje aan te geven in welke mate dat kan en dus in welke mate deze rekening, als er niet wordt doorbelast, ten koste gaat van de balans of van de kredietverstrekking? Nee, dat kan ik niet. Dat is ook meteen dé grote kanttekening die moet worden geplaatst bij de scenario-berekeningen van DNB. Daar zit een grote marge tussen. Het is met onzekerheid omgeven. De omstandigheden bepalen waar het terecht komt.

In beide gevallen is het overigens niet aantrekkelijk. Het is niet aantrekkelijk dat als wij een heel grote rekening bij de banken neerleggen, zij die nu gewoon in rekening kunnen brengen bij burgers en bedrijven. Dat is niet aantrekkelijk voor burgers en bedrijven. Het is ook niet aantrekkelijk als de banken dat niet kunnen door marktomstandigheden, want dan gaat het ten koste van hun balanspositie en van hun mogelijkheid om krediet te verstrekken. Ook dat is niet gunstig. Wij moeten er dus niet lichtvaardig over denken. Een heel grote rekening doorschuiven naar DNB zal, linksom of rechtsom, ten koste gaan van de mogelijkheden van burgers en bedrijven, dus van klanten.

De heer **Reuten** (SP): Dat is dus de fuik waar ik op doelde. Precies wat de minister nu zegt.

Minister **Dijsselbloem**: Nee. Als wij in het beleid niets zouden doen, blijven we inderdaad in de vervelende afweging zitten. Echter, we doen ondertussen dingen. In de eerste plaats zijn we op Europees en op nationaal niveau bezig om de kapitaalsratio's van banken te verhogen, te zorgen

dat er buffers en reserves zijn. In de tweede plaats zijn we nu bezig om ervoor te zorgen dat het principe van bail-in doorgang vindt. Dit betekent dat als een bank in de problemen komt, in de eerste plaats de bank zelf en de beleggers in de bank worden aangeslagen. Daar wordt een groot deel van het verlies op verhaald, doordat hun kapitaalspositie wordt gekort of zelfs weggevaagd, afhankelijk van de omvang van het probleem. Nederland heeft hierin het voortouw genomen. In de derde plaats werken we nationaal en Europees aan resolutiefondsen waarin de sector zelf zal moeten gaan betalen. In het geval dat een bank in problemen komt, zal vanuit het resolutiefonds die bank kunnen worden geherkapitaliseerd. In de vierde plaats werken we aan een geharmoniseerd stelsel van depositogarantiesystemen. In Nederland hebben we dat al. We zijn alleen nog niet begonnen met het vullen van het fonds. In het licht van deze wetgeving hebben we dat enkele jaren uitgesteld.

Vandaag hebben we het wetsvoorstel beloningsbeleid banken gepresenteerd. Dit moet er ook toe bijdragen dat banken zich bewust worden van de risico's en de perverse prikkels: neem maar risico's, jaag maar die kortetermijnwinst na, de risico's komen toch bij de overheid terecht. Het moet die cyclus, die fuik, doorbreken.

Het allerbelangrijkste daarbij is de Europese wetgeving op het gebied van bail-in. Wij hebben in de casus van SNS een bail-in gedaan die uniek is in Nederland en die ook zeer uniek is in Europa. Deze bail-in diende tot voorbeeld in veel Europese discussies. We willen echter nog verdergaan, want wij voelden ons zelfs in deze casus nog beperkt. We hadden graag nog een verdergaande aanslag gedaan op de beleggers. Beleggers zijn degenen die binnen de bank de risico's kunnen beoordelen en beprijsen. Als de risico's ze niet bevallen, kunnen zij eruit stappen of afdwingen dat de bank haar beleid verandert. Dat is de enige manier om de financiële sector gezond te krijgen. Dat is ook het structurelere antwoord op de vraag over de fuik zoals de geachte afgevaardigde Reuten het noemt.

Voorzitter. Hiermee heb ik ook al aangegeven dat in het licht van de hele operatie waar we nu voor staan, de banken hun balansen snel moeten versterken. We hebben zeer recent in een hoorzitting in de Tweede Kamer gemerkt hoe banken aanhikken tegen het opschroeven van de kapitaalsratio's. In Europa hebben we nu afgesproken dat de risico-gewogen ratio en de leverage ratio, die ongewogen is, beide moeten worden versterkt. Ook is in Europa afgesproken dat de leverage ratio naar 3% moet. De meeste Nederlandse banken voldoen daar al aan. Het Nederlandse kabinet heeft in zijn bankenbrief gezegd dat het naar ten minste 4% moet. DNB zal per bank het tijdspad daarvoor afspreken.

Ja, dat vinden banken vervelend. Ja, dat knelt. Ja, dat moet worden doorbelast of er moet meer kapitaal worden opgehaald.

De heer **Reuten** (SP): Inderdaad, dat vinden banken vervelend. In de hoorzitting afgelopen donderdag in de Tweede Kamer hebben zij zich

daar ook tegen verzet. Het verslag van die zitting is niet beschikbaar, dus ik kan alleen maar een krant citeren. Dat is in dit geval Het Financieele Dagblad. Daarin stond afgelopen vrijdag: DNB-directeur Jan Sijbrand nam het gisteren op voor de banken en schaarde zich achter de afdoende kapitaaleisen onder Basel. De belangrijkste adviseur van de minister stelt zich dus kennelijk anders op. In dit geval volgt de minister dus kennelijk niet zijn belangrijkste adviseur.

Minister **Dijsselbloem**: Dat is niet juist. Ik heb de hoorzitting en het optreden van de heer Sijbrand daarin op de voet gevolgd. Hij heeft nadrukkelijk gezegd dat hij het kabinetsbeleid steunt. Dat kan ook, want voordat ik in de bankenbrief de ambitie opschreef dat we ten minste naar 4% moeten, heb ik natuurlijk met DNB contact gehad daarover. Ik heb gevraagd of die dat realistisch, haalbaar en verstandig vindt. He antwoord was ja. De heer Sijbrand heeft in de hoorzitting expliciet gezegd dat DNB het kabinetsbeleid, de ambitie om naar 4% te gaan, steunt. De discussie in de hoorzitting ging echter verder, omdat sommige economen zeiden dat 4% nog veel te weinig is en dat het naar 10% moet. Sommigen zeiden zelfs dat het naar 20% moet. Uit oopunt van stabiliteit van banken is dat heel mooi, maar het betekent ook dat banken heel grote bedragen aan extra kapitaal zullen moeten ophalen of inhouden. Daarvan heeft de heer Sijbrand gezegd dat het hem allemaal te wild is. Hij heeft echter expliciet gezegd de ambitie van het kabinet te steunen.

Voorzitter. Banken moeten hun balansen versterken. Banken moeten de bankenbelasting betalen. Daar is al aan gerefereerd en ook toen was er een discussie of die belasting niet veel hoger kan. Banken moeten nu ook de resolutieheffing betalen. Banken moeten mogelijk al vanaf 2015 structureel resolutieheffing betalen, nationaal dan wel Europees in een resolutiefonds. Banken zullen ook de nu uitgestelde heffing voor het nationale depositogarantiestelsel moeten gaan betalen. In die hele context, in die omgeving is de opgave waar banken voor staan echt groot. Ik zeg dit niet om de banken te beschermen; het zijn volwassen organisaties die voor zichzelf kunnen opkomen. Ik zeg het omdat ik wil dat banken weer dienstbaar worden en bijdragen aan economisch herstel. In die afweging deel ik het oordeel van DNB dat 1 miljard een aanvaardbare eenmalige heffing op de banken is.

Ik zeg er overigens ten overvloede bij dat de banken op zichzelf natuurlijk geen schuld hebben aan wat er binnen de SNS fout is gegaan. Ik heb dit eerder gewoon al als mismanagement betiteld. Desalniettemin hebben de geachte afgevaardigden natuurlijk gelijk als zij zeggen dat, als ik niet was opgetreden, de bank was omgevallen, het dgs in werking was getreden en de banken een veel grotere klap te verwerken hadden gekregen. Dat is op zichzelf waar. Of dat rechtvaardig zou zijn, laat ik maar even in het midden. Het zou in ieder geval een grote aanslag zijn geweest op de banken als zij hun balansen

versneld hadden moeten versterken. De uitkomsten van de bankendoorlichting, die de ECB gaat doen, zal komend jaar laten zien of zij voldoende geslaagd zijn in het versterken van de balansen of dat er nog meer moet gebeuren. Dat is in de kern de motivatie. Daarom vind ik dat een bankenheffing van deze omvang inderdaad de banken vrijwaart van de maximale klap die ze hadden gekregen als de boel was omgevallen. Eerlijk gezegd was er natuurlijk geen rechtvaardiging om die klap bij hen te laten landen. Bovendien denk ik dat het schadelijk zou zijn geweest voor de positie van de banken en daarmee voor de Nederlandse economie.

Over de twee scenario's en het uiteenlopen daarvan heb ik al gesproken. Wij hebben het al gehad over de bepalende factor daarin, de vraag van kapitaalschaarste.

De heer **Postema** (PvdA): Ik zal het aantal interrupties beperken, maar ik doe toch nog één poging om kenbaar te maken wat in ieder geval in mijn fractie als een onrechtvaardige gang van zaken wordt beleefd. De aandeelhouders van de banken, de schuldeisers van de banken, de senior bondholders en de banken onderling zijn allemaal moedwillig in een bepaald spel getreden, met risico's en rendement. Dat is een heel ander type deelnemer aan het spel dan een deelnemer als de Nederlandse belastingbetaler of de spaarder. Aan het eind van de dag constateer ik elke keer weer dat wij de banken uit de wind houden en dat wij de rekening volledig neerleggen bij het Rijk, lees bij ons allemaal. Ik snap de afweging van de minister. Ik snap ook dat het delicaat is. Natuurlijk, niemand wil dat de financiële sector ontspoord door zo'n maatregel. Dat is een afschrikwekkend beeld, maar om elke keer weer, bij elke waarschuwing van de Nederlandsche Bank, te zeggen "dan mot het maar weer, zoals het gaat", ligt bij mijn fractie buitengewoon gevoelig.

Minister **Dijsselbloem**: Ik zet even het debat op scherp. Ik werp het verwijt dat ik de banken elke keer weer uit de wind sta te houden, verre van mij. Ik kan de heer Postema verzekeren dat de banken op dit moment niet het gevoel hebben dat ik hen uit de wind houd. De banken worden versneld gedwongen om hun balans op orde te brengen. De banken krijgen te maken met een bail-inregime dat alles voor hen, hun kapitaalopbouw, de wijze waarop beleggers naar hen zullen kijken, fundamenteel verandert. De banken krijgen te maken met verplichte resolutieheffingen. Zij krijgen te maken met zeer scherp toezicht. Lees Het Financieele Dagblad van de afgelopen weken, waarin de banken klagen over de ongelooflijke hoeveelheid wet- en regelgeving die op hen afkomt. Dat is ook zo. Er is een heel goede reden waarom er op dit moment wet- en regelgeving op hen afkomt, namelijk omdat de zaak niet op orde is. In de kern gaat het over de wijze waarop er in de bancaire wereld wordt omgegaan met risico's en op wie die worden afgewenteld. Als de winsten privaat zijn en de verliezen publiek, zal de sector nooit

gezond worden. Dat heeft niets te maken met deze resolutieheffing. Want laten wij dan praten over de kapitaalratio's en het tempo waarin wij die aanscherpen. Laten wij het hebben over de kwaliteit van het toezicht. Laten wij het dan hebben over het bail-inregime en hoe snel dat van toepassing kan zijn. Dan weet ik zeker dat heer Postema en ik weer aan één kant terechtkomen. Dat heeft niets te maken met deze resolutieheffing. Deze resolutieheffing vraagt een bijdrage van banken die op zichzelf niet verantwoordelijk zijn te houden voor het dreigende faillissement van de SNS Bank.

De heer **Postema** (PvdA): Ik denk dat de minister het volstrekt bij het rechte eind heeft. Wij hebben grote waardering voor de toekomstgerichte wijzigingen in het bestel. Overigens hebben er ook al in de afgelopen jaren de nodige wijzigingen plaatsgevonden. Ik heb net even meegeschreven. Het is inderdaad een indrukwekkende lijst. De banken zullen inderdaad niet elke keer blij zijn met de Nederlandse minister van Financiën. Ten principale gaat het vandaag wel over de resolutieheffing. Nogmaals, wij hebben moeite met de argumentatie van de minister, namelijk dat je de andere banken toch niet al te zeer mag aanslaan, omdat zij geen schuld hebben aan de deconfiture van SNS. Natuurlijk hebben zij geen schuld, maar zij hebben zich welbeschouwd in zekere zin garant gesteld, namelijk voor dat deel dat te maken heeft met spaardeposito's. Dat is een spel waar je als bank voor tekent, om daar in te treden. Je zegt dat je je collectief garant stelt voor dit soort mogelijke gebeurtenissen, tot het moment dat deze zich voordoen, want dan kijken we met z'n allen naar de rijksoverheid. Dat is het fundamentele probleem dat we hebben met de hoogte van deze resolutieheffing.

Minister **Dijsselbloem**: Mijn belangrijkste argument was niet de rechtvaardigheid. Daarover kun je nog met elkaar twisten. De heer Postema heeft op zichzelf gelijk. Als je een depositogarantiestelsel afspreekt waarin de banken altijd het uiteindelijke saldo van de afwikkeling van een bank betalen, dan moet dat ook in deze casus gelden. Het belangrijkste argument van mij, geadviseerd door de Nederlandsche Bank is: let wel, wat nu prioriteit moet hebben, is het op orde brengen van de soliditeit en de stabiliteit van onze financiële sector. Het zou een geweldige terugslag betekenen bij het proces dat nu al een aantal jaren gaande is om de balansen en het eigen vermogen van de banken te versterken als wij die 5 miljard in één keer in rekening brengen. We weten niet zeker dat het dat bedrag is; het is het getal onder de streep na de afwikkeling van een failliete bank.

Ik heb elk halfjaar, al wel drie keer het debat gevoerd met de Tweede Kamer over hoe het gaat met de kredietverlening van Nederlandse banken, hoe het gaat met hun financiële positie, en waarom zij niet de economische groei verder kunnen aanjagen. Dat heeft gewoon te maken met

hun kapitaalspositie. Staan zij op omvallen? Nee. Zijn die balansposities al versterkt? Ja. Zijn we er? Nee, nog niet.

Ik krijg van economen en uit de Tweede Kamer voortdurend aansporingen, en terecht, om die banken versneld op orde te brengen en ervoor te zorgen dat zij hun kapitaalratio versneld op orde hebben, zodat zij weer dienstbaar kunnen zijn aan de economie. Het in rekening brengen van de volledige rekening van de SNS bij de overige banken zou echt een geweldige stap terug zijn in dat proces, dat wij eerder moeten versnellen dan vertragen.

De heer **Reuten** (SP): Ik ben het er helemaal mee eens dat er regels moeten komen, en snel ook. De kwestie waar het nu om gaat, afgezien van het alternatief, is de stelling van de Nederlandsche Bank dat de banken in een situatie van kapitaalschaarste zitten. Daarom geven wij groot gewicht aan het negatieve scenario. Dan kunnen wij uitkomen op 16,5 miljard in plaats van 4,5 miljard. Dat is de kern van de zaak.

De minister zei daarnet een beetje snel dat we dat argument van de kapitaalschaarste nu wel hebben gehad, maar ik heb de enquête van de ECB uitgebreid laten zien, waarbij ik de Nederlandse banken eruit heb gelicht. Zij zeggen zelf dat die kapitaalschaarste het probleem thans niet is. Wat de banken in die enquête zelf zeggen, is strijdig met de visie van de Nederlandsche Bank en dus strijdig met het negatieve scenario.

Dan komen we uit bij het meer positieve scenario, waarbij inderdaad 4,5 miljard wordt doorberekend aan de klanten, maar dat is niet die 16,5 miljard negatieve kredietverlening. Dat is de kern van de zaak.

Minister **Dijsselbloem**: De Nederlandsche Bank heeft twee scenario's geschetst die ver uit elkaar liggen. Het is niet zo dat wij wanneer het meest negatieve scenario zich niet zal voordoen, waar ik van overtuigd ben, omdat de kapitaalschaarste meevalt, onmiddellijk overspringen naar het minst ongunstige scenario. De redenering van de heer Reuten is dat het slechte scenario zich niet zal voordoen, dus dat andere scenario is waar. Het zijn scenario's. Alleen al de enorme spreiding in die twee scenario's geeft al aan dat er een enorm gebied tussen is.

Dan mijn tweede argument. Linksom of rechtsom zal het in rekening brengen van dit soort bedragen in een periode van herkapitalisatie bij de Nederlandse banken worden afgewenteld op klanten, burgers en bedrijven, aan wie meer kosten in rekening worden gebracht of die een hogere rente moeten betalen op kredieten, of het gaat ten koste van de balansversterking of de kredietverlening. Linksom of rechtsom wordt onze inzet bij het op orde brengen van de banken hierdoor weer jaren teruggezet.

De heer **Reuten** (SP): Ja, de Nederlandsche Bank komt met twee scenario's, maar zegt in het rapportje dat wij hebben ontvangen, dat wij thans in een situatie zitten van kapitaalschaarste, dus het tweede scenario. Zij schrijven: thans zitten wij in de situatie van het negatieve scenario. Dat bestrijd ik.

Minister **Dijsselbloem**: De heer Reuten heeft mij dat horen nuanceren. De kapitaalschaarste is namelijk niet zo absoluut. Ik verwacht ook niet dat het meest sombere scenario zich zal voordoen, maar er zit een enorme span tussen het sombere en het niet-sombere scenario. Linksom of rechtsom, het vertaalt zich in de kosten die bij de klant in rekening worden gebracht dan wel in de balans of de ruimte om kredieten te verlenen. In die afweging, in de huidige situatie waar banken voor staan en de prioriteit die ik daarin geef aan het versneld op orde brengen van banken, vind ik deze resolutieheffing verdedigbaar. Ik ontraad een hogere resolutieheffing zeer sterk.

Beide woordvoerders hebben gezegd dat vragen over winsten en winstuitkeringen niet zijn beantwoord. Ik heb hier cijfermateriaal uit een steekproef uit 2012 bij mij, over winsten en dividend van de acht grote banken. Misschien kan deze informatie aan de Handelingen worden toegevoegd of misschien kan het cijfermateriaal op dit moment worden verspreid. Het betreft een interessante taartdiagram en een kleine tabel. Ik wil de Kamer geen informatie onthouden die ik voor mij heb, maar om het per bank per jaar te gaan voorlezen ...

De **voorzitter**: Nee, leest u het maar niet voor. Het document wordt toegevoegd aan de Handelingen.
**

Minister **Dijsselbloem**: Ik ben aan het einde van mijn betoog gekomen.

De heer **Reuten** (SP): Ik wil nog een andere kwestie aan de orde stellen. In welk scenario je ook zit, er is nog een alternatief, namelijk het alternatief van de cumulatieve inkomstobligaties waarmee je de 4,7 miljard voor mijn part twintig jaar doorschuift. Dan heeft de Nederlandse Staat, tegen de tijd dat het weer goed gaat met de banken, nog steeds die vordering van 4,7 miljard. Daar hoeft hij in de tussentijd geen rente en aflossing over te betalen, maar het blijft staan.

Minister **Dijsselbloem**: Excuus. Dit punt van de heer Reuten staat mij nog zeer scherp voor de geest, maar ik heb het antwoord per ongeluk niet meegenomen in mijn betoog. In feite stelt de heer Reuten uitstel van de betaling voor en wil hij dat gieten in de vorm van cumulatieve inkomstobligaties. Ik begrijp van de heer Reuten dat die lang niet meer zijn gebruikt. Dat verlicht de

lasten echter niet. Indien banken een uitgestelde verplichting op hun balans krijgen, wordt dit direct in het eigen vermogen verrekend. Dit vereisen de accountancyregels, de IFRS, en dit gaat dus ten koste van de kapitaalratio's van banken. Daarmee ben ik terug bij de kern van mijn betoog. Wij kunnen natuurlijk meer geld uit de banken lepelen. Dat kan met deze eenmalige resolutieheffing, met een bankenbelasting of op andere manieren. De vraag is echter of wij daarmee de grote opgave waar wij voor staan en het belang van de reële economie dienen. Daarom ontraad ik dit voorstel.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik dank de minister voor zijn antwoorden. Laat ik beginnen met het laatste. Ik vind dat de minister iets te makkelijk over de cumulatieve inkomstobligaties heenstapt. Dat is nu eenmaal een instrument dat niet in het recente discours zit. Het komt volgens mij uit de jaren dertig of daaromtrent. Als ik het goed heb en een bank een eeuwigdurende obligatie heeft, wordt die wel zwaar bij het serieuze kapitaal gerekend. Je hebt meestal ook nog rente op zo'n eeuwigdurende obligatie. In dit geval gaat het dus om een obligatie die als het ware dat karakter heeft voor de tijd dat banken hun buffers nog niet op orde hebben en nog een matig rendement hebben. Voor mijn part zet je het vast op 10%. Je gaat pas aflossen en rente betalen als er een rendement is van 10% of 8% waar je dat ook op vastprijkt. Ik betwist dus dat dit gerekend zou worden als een gewone obligatie. Dat suggereert de minister namelijk een beetje. Het gaat effectief meer toe naar eigen vermogen. Nee, het is geen eigen vermogen. Het heeft het karakter van een eeuwigdurende obligatie met uitgestelde rente tot de tijd dat de rendementen dat niveau bereiken.

Mijn fractie heeft drie maal naar de dividendcijfers in historisch perspectief gevraagd. Ik heb het altijd een beetje raar gevonden dat de Nederlandsche Bank daar niet over zou beschikken. Ik ben blij dat de cijfers komen en dat we erover ingelicht worden.

Ten slotte denk ik dat we het over een aantal zaken niet eens worden. Ik denk dat het mogelijk zou zijn geweest om een overeenkomst te sluiten die gunstiger geweest zou zijn voor de Nederlandse burgers of, kort gezegd, voor de niet-banken. De cumulatieve inkomstobligatie zou daar een rol in hebben kunnen spelen. Dat is dus niet hetzelfde als dat de banken de 5 miljard zouden hebben moeten ophoesten.

Bon. Ik heb gezegd.

*N

Minister **Dijsselbloem**: Voorzitter. Ik heb hier nog cijfers liggen over de winsten en dividenden van Nederlandse banken. Ik zal ze aan de bode geven.

De **voorzitter**: Ik neem aan dat er geen bezwaar tegen bestaat dat dit stuk ter inzage wordt gelegd bij het Centraal Informatiepunt van de Kamer.
**

(Ter inzage gelegd bij het Centraal Informatiepunt van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.)

Minister **Dijsselbloem**: De heer Reuten is nog een keer teruggekomen op de cumulatieve inkomensobligatie. Hij noemde die een "eeuwigdurende obligatie met uitgestelde rente". Ik kan niet anders oordelen dan wat mijn ambtenaren erover zeggen, namelijk dat op basis van de huidige accountancyregels, internationaal vastgestelde normen, dit als een uitgestelde verplichting moet worden behandeld en op de balans moet worden opgenomen, en daarmee dus de kapitaalratio's niet versterkt maar verzwakt. Als het anders is, vergis ik mij, maar dit is mijn informatie. Het is een instrument dat niet recent en mogelijk -- de heer Reuten zei het al -- sinds de jaren dertig niet meer is gebruikt. Maar dit is hoe wij het nu begrijpen. Dit is hoe wij het beoordelen in het kader van de internationale accountancyregels. Wat betekent het voor de bank? Wat betekent het voor de bankbalans? Dan helpt het niet om die bankbalans te versterken.

Voor het overige zijn wij het op onderdelen niet eens. Ik hoop wel dat ik het met de heer Reuten eens kan worden -- met de heer Postema weet ik nu al zeker dat ik dat wel kan -- over belangrijke instrumenten zoals het versterken van kapitaalratio's, het versterken van het toezicht en het versterken van de bail-in-principes. Wie betaalt nu eigenlijk de rekening? Naar wie duwen we de risico's terug in de sector? Enzovoorts, enzovoorts. Voor alle elementen van het beleid die we op dit moment ontwikkelen voor de bankensector op dit punt, vindt de heer Reuten dat we de banken harder hadden moeten aanslaan. Ik ben ervan overtuigd dat dit niet had bijgedragen aan mijn oogmerk om de bankensector versneld structureel op orde te brengen en ze vervolgens dienstbaar te laten zijn aan de Nederlandse economie.

De heer **Reuten** (SP): Met wat de minister in zijn voorlaatste zin zei, ben ik het eens. Daarin zal ik hem steunen in de toekomst.

Minister **Dijsselbloem**: Dank.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: We komen tot afhandeling van de wetsvoorstellen. Ik doe dat per wetsvoorstel. Wenst een van de leden stemming over wetsvoorstel 33533, Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (Incidentele suppletoire begroting

staatsinterventie)? Ik constateer dat dit niet het geval is.
**

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van de SP wordt conform artikel 121 van het Reglement van Orde aantekening verleend dat zij geacht willen worden zich niet met het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (Incidentele suppletore begroting staatsinterventie (33533) te hebben kunnen verenigen.

Wenst een van de leden stemming over wetsvoorstel 33640-IX, Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Financiën (IX) voor het jaar 2013 (wijziging samenhangende met de Voorjaarsnota)? Dat is niet het geval.
**

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Wenst een van de leden stemming over wetsvoorstel 33653, Invoering van een tijdelijke heffing voor de bankensector (Tijdelijke wet resolutieheffing 2014)? Ik constateer dat dit het geval is. Ik stel voor, volgende week dinsdag over dit wetsvoorstel te stemmen.
**

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.48 uur.

!Lijst van besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. de stemmingen van de volgende wetsvoorstellen en moties te doen plaatsvinden op 26 november 2013:

Wijziging van de Vreemdelingenwet 2000 in verband met de uitbreiding van het gebruik van biometrische kenmerken in de vreemdelingenketen in verband met het verbeteren van de identiteitsvaststelling van de vreemdeling (33192);

Motie van het lid Strik (GroenLinks) c.s. over het uitvoeren van een evaluatie in verband met de mogelijke verlenging van de wet (33192, G);

Motie van het lid Witteveen (PvdA) c.s. over het terugbrengen van de bewaartermijn van tien naar vijf jaar (33192, H);

Wijziging van de Wet marktordening gezondheidszorg, de Wet cliëntenrechten zorg en enkele andere wetten in verband met het tijdig signaleren van risico's voor de continuïteit van zorg alsmede in verband met het aanscherpen van procedures met het oog op de kwaliteit en bereikbaarheid van zorg (33253);

Motie van het lid Flierman (CDA) c.s. over spreiding van algemene ziekenhuizen over ons land (33253, E);

Motie van het lid Ter Horst (PvdA) c.s. over maatregelen tot reductie van de regeldruk in de gezondheidszorg (33253, F);

Gewijzigde motie van het lid Ganzevoort (GL) c.s. over de erkenning en handhaving van fundamentele vrijheden en mensenrechten (33467/33591, E);

Motie van het lid Terpstra (CDA) c.s. over het meer in overeenstemming brengen van de noodzakelijke bezuinigingen met de analyses uit de Miljoenennota 2014 (33750, K);

Motie van het lid Terpstra (CDA) c.s. over een grenseffecttoets (33750, L);

Gewijzigde motie van het lid Koffeman (PvdD) c.s. over de mogelijkheden van het verleggen van de premieheffingsgrondslag om arbeid goedkoper te maken (33750, M);

b. de plenaire behandeling van de volgende hamerstukken te doen plaatsvinden op 26 november 2013:

Wijziging van het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering mede in verband met de evaluatie van de Wet openstelling huwelijk en de Wet geregistreerd partnerschap (33526);

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met de herziening van de regels over werking van de strafwet buiten Nederland (herziening regels betreffende extraterritoriale rechtsmacht in strafzaken) (33572);

c. de plenaire behandeling van het volgende wetsvoorstel te doen plaatsvinden op 3 december 2013:

Wijziging van de Wet cliëntenrechten zorg en andere wetten in verband met de taken en bevoegdheden op het gebied van de kwaliteit van de zorg (33243);

d. de plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden in de Verenigde Vergadering van 3 december 2013 o.v.:
Benoeming van een regent voor het geval van erfopvolging door de Koning die niet de leeftijd van achttien jaar heeft bereikt (10 (R2011));

Bepaling van de jaarlijkse uitkering aan de regent (11);

Regeling van het ouderlijk gezag over de minderjarige Koning en het toezicht daarop (12);

e. het voorbereidend onderzoek van het volgende wetsvoorstel te doen plaatsvinden door de vaste commissies voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis van de Koning en voor Financiën op 11 december 2013 en de plenaire behandeling op 16/17 december 2013 o.v.:

Invoering van een verhuurderheffing over 2014 en volgende jaren alsmede wijziging van enige wetten met betrekking tot de nadere herziening van de fiscale behandeling van de eigen woning (Wet maatregelen woningmarkt 2014) (33756);

f. de plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op 10/11 december 2013 onder voorbehoud:

Vaststelling van de begrotingsstaat van de Koning (I) voor het jaar 2014 (33750-I);

Vaststelling van de begrotingsstaat van de Staten-Generaal (IIA) voor het jaar 2014 (33750-IIA);

Vaststelling van de begrotingsstaat van de overige Hoge Colleges van Staat en Kabinetten van de Gouverneurs (IIB) voor het jaar 2014 (33750-IIB);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Algemene Zaken (IIIA), van het Kabinet van de Koning (IIIB) en de Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (IIIC) voor het jaar 2014 (33750-III);

Vaststelling van de begrotingsstaat van Koninkrijksrelaties (IV) voor het jaar 2014 (33750-IV);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2014 (33750-V);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Veiligheid en Justitie (VI) voor het jaar 2014 (33750-VI);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2014 (33750-VII);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2014 (33750-VIII);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Financiën (IXB) en de begrotingsstaat van Nationale Schuld (IXA) voor het jaar 2014 (33750-IX);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2014 (33750-X);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (XII) voor het jaar 2014 (33750-XII);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2014 (33750-XIII);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2014 (33750-XV);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI) voor het jaar 2014 (33750-XVI);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Infrastructuurfonds voor het jaar 2014 (33750-A);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Infrastructuurfonds voor het jaar 2014 (33750-B);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het provinciefonds voor het jaar 2014 (33750-C);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2014 (33750-F);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het BES-fonds voor het jaar 2014 (33750-H);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Deltafonds voor het jaar 2014 (33750-J);

g. de plenaire behandeling van het volgende wetsvoorstel te doen plaatsvinden op 16/17 december 2013:

Wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens in verband met het wijzigen van de voorwaarden voor en de bevoegdheid ter zake van wijziging van de vermelding van het geslacht in de akte van geboorte (33351).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Wijziging van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, de Zorgverzekeringswet en de Invoerings- en aanpassingswet Zorgverzekeringswet teneinde daarin enkele verbeteringen aan te brengen, alsmede technische reparaties in diverse wetten (Veegwet VWS 2013) (33507);

Wijziging van de Wet arbeid vreemdelingen en de Vreemdelingenwet 2000 in verband met de implementatie van Richtlijn 2011/98/EU van het Europees Parlement en de Raad van 13 december 2011 betreffende één enkele aanvraagprocedure voor een gecombineerde vergunning voor onderdanen van derde landen om te verblijven en te werken op het grondgebied van een lidstaat, alsmede inzake een gemeenschappelijk pakket rechten voor werknemers uit derde landen die legaal in een lidstaat verblijven (PbEU 2011, L 343) (33749);

Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Belastingplan 2014) (33752);

Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Overige fiscale maatregelen 2014) (33753);

Wijziging van enkele wetten met het oog op de bestrijding van fraude in de toeslagen en fiscaliteit (Wet aanpak fraude toeslagen en fiscaliteit) (33754);

Wijziging van de Algemene wet inzake rijksbelastingen en van de Invorderingswet 1990 in verband met de wijziging van de percentages belasting- en invorderingsrente (Wet wijziging percentages belasting- en invorderingsrente) (33755);

Invoering van een verhuurderheffing over 2014 en volgende jaren alsmede wijziging van enige wetten met betrekking tot de nadere herziening van de fiscale behandeling van de eigen woning (Wet maatregelen woningmarkt 2014) (33756);

Intrekking van de Machtigingswet instelling visserijzone en wijziging van enkele andere wetten die verband houden met de vaststelling van de zeegrenzen van het Koninkrijk (33776 (R2015)).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, inzake notawisseling houdende een verdrag tot verlenging van het verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Uganda betreffende de status van personeel van het Ministerie van Defensie van het Koninkrijk der Nederlanden, dat aanwezig zal zijn op het grondgebied van de Republiek Uganda voor multilaterale trainings- en opleidingsactiviteiten; Kampala, 18 september 2012 (griffiennr. 153999);

een, van alsvoren, inzake het voornemen tot het sluiten van uitvoeringsverdragen (griffiennr. 154000);

een, van alsvoren, betreffende verdrag inzake luchtdiensten tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Kaapverdië, Dakar, 23 mei 2013 (griffiennr. 153988);

een, van alsvoren, houdende goedkeuring van het verdrag inzake sociale zekerheid tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Chili houdende herziening van het Verdrag inzake sociale zekerheid tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Chili, ondertekend te Santiago op 10 januari 1996; 's-Gravenhage, 15 juni 2005 (griffiennr. 154017);

een, van de minister van Veiligheid en Justitie, inzake Effectevaluatie huisverbod (griffiennr. 153994);

een, van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, inzake reactie aan de Nationale Ombudsman met betrekking tot klachten adoptieouders over niet terugbetalen hoge leges voor adoptiekinderen (griffiennr. 154001);

een, van alsvoren, ten geleide van een afschrift van zijn brief aan de Tweede Kamer over

de trends en ontwikkelingen in de uitvoering van de motie-Spekmanprocedure (griffiennr. 153992);

een, van de minister van Financiën, ten geleide van het verslag van de Eurogroep en Ecofin-Raad van 14 en 15 november 2013 te Brussel (griffiennr. 153913.01);

een, van alsvoren, inzake afsplitsing SNS Property Finance (griffiennr. 154008);

een, van de staatssecretaris van Financiën, inzake conceptbesluit tot wijziging van artikel 22 van het Uitvoeringsbesluit inkomstenbelasting 2001 (griffiennr.154020);

een, van de minister van Infrastructuur en Milieu, inzake kabinetsreactie op consultatie Richtlijn 2003/59 (griffiennr. 154006);

een, van alsvoren, inzake voornemen tot oprichten van de stichting SVB-BGT (griffiennr. 154005);

een van de staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, inzake wijzigingsbesluit van het Luchthavenindelingsbesluit Schiphol in verband met vliegveiligheid en het luchthavengebied (griffiennr. 154009);

een, van de minister van Economische Zaken, inzake voorhangprocedure Financieel besluit handelsregister 2014 (griffiennr. 154014);

een, van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, inzake Verzekerdenmonitor 2013 (griffiennr. 154016);

een, van alsvoren, inzake beschikbaar kader macrobeheersmodel 2014 (griffiennr. 153995).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende missives:

een, van de Algemene Rekenkamer, ten geleide van het Rapport Toezicht bij de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit na de fusie (griffiennr. 154002);

een, van alsvoren, ten geleide van een afschrift van een brief aan de Tweede Kamer betreffende Aandachtspunten bij de begrotingen 2014 van de minister van Buitenlandse Zaken en de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (griffiennr. 154026).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

4. de volgende geschriften:

een, van W.B. te R., inzake de positie van de militairen in de functie van tolk/vertalers en cultureel adviseurs ten tijde van de Afghanistanmissie (griffiennr. 153985).

Dit geschrift wordt van belang gehad voor de leden van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking;
een, van W.v.d.L., inzake Belastingplan 2014 (griffiennr. 154022);
een, van J.v.K. te S., inzake aandacht voor oldtimerregeling (griffiennr. 151564.27);
een, van A.A., inzake alsvoren (griffiennr. 151564.28).

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden van de vaste commissie voor Financiën;
een, van C.B., inzake bijna zelfmoord door oplegging alcoholslot (griffiennr. 153982).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de vaste commissie voor Infrastructuur, Milieu en Ruimtelijke Ordening;
een, van C.B., inzake alcoholslot (griffiennr. 153982.01);
een, van R., inzake alsvoren (griffiennr. 153982.02);
een, van G., inzake alsvoren (griffiennr. 1534982.03).

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden van de vaste commissies voor Infrastructuur, Milieu en Ruimtelijke Ordening, voor Veiligheid en Justitie en voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport;
een, van M.H., inzake transitiearrangement jeugd Holland Rijnland (griffiennr. 153788.18);
een, van S.S., inzake pleegzorg (griffiennr. 153788.27);
een, van S.S., inzake nieuwe Jeugdwet (griffiennr. 153788.22);
een, van V.D., inzake alsvoren (griffiennr. 153788.26);
een, van A.G., inzake pleegzorg (griffiennr. 153788.25);
een, van C. WSG/J, inzake jeugdwet (griffiennr. 153788.24);
een, van D.d.W., inzake alsvoren (griffiennr. 153788.19);
een, van ABC, inzake alsvoren (griffiennr. 153788.23);
een, van C.C., inzake alsvoren (griffiennr. 153788.21).

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.